๑๒

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทโว)

หนังสือชุดพระเกียรติคุณ
สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทโว)
วัดสุทัศนเทพวราราม

พระเกียรติคุณ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทโว)

วัดสุทัศนเทพวราราม

สุเชาวน์ พลอยชุม เรียบเรียง

พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (แพ ติสฺสเทโว)

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

สุเชาวน์ พลอยชุม

พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (แพ ติสฺสเทโว)

วัดสุทัศนเทพวราราม.__ กรุงเทพฯ :

มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.

153 หน้า

1. สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (แพ ติสฺสเทโว) 2399-2487

I. ชื่อเรื่อง.

294.30922

ISBN 974-580-848-2

©สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

พิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๕๔๑ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พลอากาศเอก หะริน หงสกุล

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ

โทร. ๒๘๑๗๗๙๐

คำนำ

เนื่องในวโรกาสฉลองพระชนมายุครบ ๘๔ พรรษาเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐ มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ดำเนินการจัดสร้าง "โรงพยาบาลสกลมหาสังฆปริณายก" ขึ้น จำนวน ๑๘ แห่ง ในภูมิภาคต่าง ๆ เพื่อถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทั้ง ๑๙ พระองค์ เป็นการร่วมฉลองพระชนมายุเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชในวโรกาสดังกล่าวแล้ว และเพื่อให้ประชาชนทราบความเป็นมาของโครงการจัดสร้างโรงพยาบาลสกลมหาสังฆปริณายก พร้อมทั้งพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กองบรรณาธิการนิตยสารธรรมจักษุจึงได้เรียบเรียงพระประวัติสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารธรรมจักษุเป็นลำดับมา ปรากฏว่าเป็นที่สนใจของผู้อ่านทั่วไป ฉะนั้น เพื่อให้พระเกียรติคุณแห่งสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์เป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่ประชาชนยิ่งขึ้น มหามกุฏราชวิทยาลัยจึงได้จัดพิมพ์พระประวัติ

สมเด็จพระสังฆราชทุกพระองค์ที่เคยลงพิมพ์เผยแพร่ในธรรมจักษุนั้นขึ้นอีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น รวมเป็นหนังสือชุด "พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์" จำนวน ๑๙ เล่ม

เล่ม ๑๒ ในหนังสือชุดนี้คือ พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทโว) พระองค์ที่ ๑๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และเพื่อให้ผู้อ่านทราบถึงพระเกียรติคุณประการต่าง ๆ ของสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น ๆ ชัดเจนขึ้น และเพื่อประโยชน์ในทางการศึกษาอ้างอิง จึงได้นำพระนิพนธ์และเอกสารเกี่ยวกับสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น ๆ บางเรื่องมาพิมพ์เป็นภาคผนวกไว้ด้วย

ในเล่มนี้ ได้นำลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่ทรงมีถึงสมเด็จพระสังฆราช (แพ) แต่ครั้งยังทรงดำรงสมณศักดิ์ที่พระพรหมมุนี มารวมพิมพ์ไว้ประกอบกับพระธรรมเทศนาอันเป็นพระนิพนธ์กัณฑ์หนึ่ง และเรื่องตำนานพระกริ่ง ของนายนิรันดร์ แดงวิจิตร อันเป็นเรื่องเดียวกับพระองค์ท่าน เพราะพระนิพนธ์และเรื่องราวเหล่านี้ย่อมแสดงถึงพระปรีชาสามารถในทางพระปริยัติธรรม และพระมติในทางพระศาสนาที่ควรแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

จึงหวังว่าหนังสือชุด พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้ จักอำนวยประโยชน์แก่ผู้อ่านทั้งหลายตามสมควร

(พระมหารัชมงคลดิลก)

ผู้อำนวยการ

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

มิถุนายน ๒๕๔๑

สารบาญ

นำเรื่อง (๑)
พระชาติกาลและพระชาติภูมิ ๑
บรรพชาอุปสมบท และการศึกษา ๒
สมณศักดิ์ ๓
ทรงเป็นสมเด็จพระราชาคณะ ๒ ตำแหน่ง ๘
ภาระหน้าที่ในการคณะสงฆ์ ๒๑
สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ ๑๒
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๒
เปลี่ยนแปลงการปกครองคณะสงฆ์ ๓๐
แถลงการณ์เรื่องพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ๓๒
การแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยครั้งแรก ๔๓
พระอวสานกาล ๗๑

ภาคผนวก

สำเนาลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ๗๔
ปกิณกกถา ๙๓
ตำนานพระกริ่ง สมเด็จพระสังฆราช (แพ) ๙๙

นำเรื่อง

สมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณฐานันดร หรือสมณศักดิ์สูงสุดในทางการปกครองของคณะสงฆ์ไทย เป็นตำแหน่งที่มีมาคู่กับคณะสงฆ์ไทย ตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นอย่างต่ำ ตามหลักฐานดั่งที่ปรากฏในศิลาจารึกสมัยสุโขทัย ทรงดำรงอยู่ในฐานะองค์พระประมุขแห่งสังฆมณฑลทั่วราชอาณาเขตที่เรียกว่า สังฆปริณายกบ้าง มหาสังฆปริณายกบ้าง สกลมหาสังฆปริณายกบ้าง สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นผู้สถาปนาหรือแต่งตั้ง

สมัยกรุงสุโขทัย สมณศักดิ์สูงสุดในคณะสงฆ์เรียกว่า **พระสังฆราช** และสันนิษฐานว่า พระสังฆราชน่าจะมีมากกว่า ๑ องค์ กล่าวคือ เมืองใหญ่ ๆ น่าจะมีพระสังฆราชองค์ ๑ เป็นสังฆปริณายก หรือประมุขของสงฆ์บริษัทตลอดเขตเมืองนั้น

สมัยกรุงศรีอยุธยา ในชั้นต้นมี พระสังฆราช ๒ องค์ คือ เป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายคามวาสีองค์หนึ่ง มีราชทินนามว่า **พระพุทธโฆษาจารย์** เป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญวาสีองค์หนึ่ง มีราชทินนามว่า **พระวันรัตน** องค์ไหนเป็นผู้มีอายุพรรษามากองค์นั้นได้เป็น **สมเด็จพระสังฆราช** และมีคำว่า “สมเด็จ” นำหน้าราชทินนาม ดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า บางครั้งออกนาม **สมเด็จพระวันรัตน** บางครั้งออกนาม **สมเด็จพระพุทธ-โฆษาจารย์** ฉะนั้น ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช จึงเป็นสมณศักดิ์สูงสุดและมีเพียงองค์เดียว

มาถึงตอนปลายกรุงศรีอยุธยา จึงเกิดมีราชทินนามสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชขึ้นคือนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษาสังฆราชาธิบดี** ซึ่งสันนิษฐานว่า เกิดมีขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศเป็นครั้งแรก และได้ใช้เป็นแบบสืบมา

สมัยกรุงธนบุรี การปกครองคณะสงฆ์ก็ยังคงรูปแบบเหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยา คือมีสมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณศักดิ์สูงสุดและเป็นตำแหน่งสูงสุดทางการปกครอง และมีสมเด็จพระสังฆราชเพียงองค์เดียวเป็นประมุขของสงฆ์บริษัททั่วราชอาณาเขต แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่า ตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช มีราชทินนามว่าอย่างไร

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การปกครองคณะสงฆ์ก็ยังคงดำเนินไปเหมือนเมื่อครั้งกรุงธนบุรี มีตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณศักดิ์สูงสุดและเป็นประมุขแห่งสงฆ์บริษัททั่วราชอาณาเขต ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสมเด็จพระสังฆราชมีราชทินนามว่าอย่างไร กระทั่งสมัยรัชกาลที่ ๒ เมื่อทรงสถาปนา สมเด็จพระพนรัตน (มี) เป็นสมเด็จพระสังฆราช มีราชทินนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษญาณ ปริยัติวราสังฆราชาธิบดี** นำให้สันนิษฐานได้ว่า แม้ในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สมเด็จพระสังฆราชก็คงจะมีราชทินนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษญาณ** เช่นเดียวกัน

ราชทินนามนี้ได้ใช้เป็นแบบสืบมาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดให้แก้เป็น **สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ** และได้ใช้เป็นราชทินนามสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชสืบมาจนทุกวันนี้

แต่สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ปัจจุบัน ได้รับพระราชทานทินนามต่างไปจากสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ก่อน ๆ ว่า **สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช** จึงนับเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์แรกที่มิได้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ แต่ได้รับพระราชทานราชทินนามเป็นพิเศษเฉพาะพระองค์ ไม่ได้ใช้พระนามว่า **สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ** ตามแบบอย่างที่เคยเป็นมา

ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส เป็นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ที่สมเด็จพระสังฆราช แต่ไม่เรียกว่า สมเด็จพระสังฆราช เมื่อถึงคราวจะออกพระนามเรียกพระนามกรม เมื่อจะกล่าวถึงตำแหน่งเรียกต่อพระนามว่า **สมณุตมมหาสังฆปริณายก** เป็นครั้งแรกที่เจ้านายได้ทรงรับตำแหน่งนี้

ในรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษก แด่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส เป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่สมเด็จพระสังฆราช คำว่า **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า** ซึ่งใช้เรียกเจ้านายผู้ได้รับถวายมหาสมณุตมาภิเษกแทนคำว่า "สมเด็จพระสังฆราช" เกิดมีขึ้นในคราวนี้เป็นครั้งแรก

ต่อมาเมื่อ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนา พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ เป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า คำว่า **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า** ก็เกิดมีขึ้นในคราวนี้เป็นครั้งแรก

สรุปได้ว่า ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ สมณศักดิ์สูงสุดในคณะสงฆ์คือตำแหน่งที่ **สมเด็จพระสังฆราช** นั้นมีคำเรียกเป็น ๓ อย่าง คือ

๑. เจ้านายชั้นสูงผู้ได้รับถวายมหาสมณุตมาภิเษก (คือทรงได้รับสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระสังฆราช) เรียกว่า **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า** มี ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (พระองค์เจ้าวาสุกรี) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์) และสมเด็จพระมหา-

สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ) วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงเศวตฉัตร ๕ ชั้น สูงกว่าสมเด็จพระสังฆราชผู้ทรงเศวตฉัตร ๓ ชั้น

๒. พระบรมวงศานุวงศ์ผู้ทรงได้รับสถาปนาเป็นที่สมเด็จพระสังฆราช เรียกว่า **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า** มี ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ (หม่อมเจ้าภุชงค์) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (หม่อมราชวงศ์ชื่น นภวงศ์) วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงเศวตฉัตร ๕ ชั้น แต่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้รับพระราชทานฉัตรตาดเหลือง ๕ ชั้น

๓. ท่านผู้มิใช่พระบรมวงศานุวงศ์ เมื่อได้รับสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระสังฆราช เรียกว่า **สมเด็จพระสังฆราช** ทรงเศวตฉัตร ๓ ชั้น ดังที่ปรากฏทั่วไป

ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาต่อเนื่องกันมามิได้ขาดทุกรัชกาล กระทั่งถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เพียงพระองค์เดียว เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สิ้นพระชนม์แล้ว มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่

สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล ฉะนั้น ในรัชกาลที่ ๔ จึงว่างสมเด็จพระสังฆราชเกือบตลอดรัชกาลคือ ๑๕ ปี

ในรัชกาลที่ ๕ ในช่วง ๒๓ ปีแรกแห่งรัชกาล ก็มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชเช่นกัน กระทั่ง พ.ศ. ๒๔๓๔ จึงทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ พระองค์นั้นก็ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชเพียง ๑๐ เดือนเท่านั้นก็สิ้นพระชนม์ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ สิ้นพระชนม์แล้ว ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) เป็นพระองค์ที่ ๒ ในรัชกาล สมเด็จพระสังฆราช (สา) ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช ๕ ปีเศษก็สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ หลังจากสมเด็จพระสังฆราช (สา) สิ้นพระชนม์แล้ว ก็มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล ฉะนั้น ในรัชกาลที่ ๕ จึงรวมเวลาที่ว่างสมเด็จพระสังฆราชอยู่ถึง ๓๔ ปี นับแต่รัชกาลที่ ๖ เป็นต้นมา จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชต่อเนื่องกันมามิได้ขาดจวบจนปัจจุบัน

แต่โบราณมา พระเถระผู้จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จ

พระสังฆราช รวมทั้งสมเด็จพระราชาคณะด้วยนั้น ปรากฏตามพระอธิบายของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ว่า **“เฉพาะบางรูปผู้ทรงคุณพิเศษ เช่น เป็นพระอุปัชฌายะหรือพระอาจารย์ของพระราชา...”** หากมิใช่เป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ก็ **“ทรงเลือกที่เป็นผู้ใหญ่ผู้เฒ่า”** กล่าวโดยสรุปก็คือ ท่านผู้จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชนั้นจะต้องมีความเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในทางใดทางหนึ่ง ฉะนั้น ในบางรัชกาลเมื่อหมดท่านที่ดำรงอยู่ในฐานะดังกล่าวแล้ว จึงไม่ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดเป็นสมเด็จพระสังฆราช และไม่ทรงสถาปนาสมเด็จพระราชาคณะบางตำแหน่ง เช่น ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (นาค) สิ้นพระชนม์ ทรงพระราชดำริจะสถาปนา พระพิมลธรรม (อู่) วัดสุทัศนเทพวราราม เป็นสมเด็จพระสังฆราช จนโปรดให้อาลักษณ์ร่างนามที่จะทรงตั้งและกำหนดวันที่จะทรงตั้งแล้ว แต่ทรงพระประชวรเสด็จสวรรคตเสียก่อน จึงยังมิทันได้ทรงตั้ง ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๔ ก็มิได้ทรงสถาปนา พระพิมลธรรม (อู่) เป็นสมเด็จพระสังฆราช แต่ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นที่ทรงเคารพ

นับถือมากในฐานเป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่และทรงเป็นครูอาจารย์แห่งราชสกุลวงศ์ เมื่อสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรสสิ้นพระชนม์แล้ว ไม่ทรงสถาปนาท่านผู้ใดเป็นสมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล

ในรัชกาลที่ ๕ ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ในพระองค์ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ สิ้นพระชนม์แล้ว ทรงสถาปนา สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา ปุสฺสเทว) เป็นสมเด็จพระสังฆราชเพราะทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ในพระองค์ เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (สา) สิ้นพระชนม์แล้ว ไม่ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล แม้ว่าในขณะนั้นจะมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นประธานอยู่ในสังฆมณฑล ก็ไม่ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกหรือสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงอยู่ในฐานะเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ

ถึงรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช

เพราะทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ในพระองค์ ครั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสสิ้นพระชนม์แล้ว ทรงสถาปนาพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า เพราะทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ในพระองค์

หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ธรรมเนียมการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมดังที่กล่าวมาแล้ว คือมิได้ถือความสัมพันธ์เกี่ยวข้องในสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเป็นสำคัญ แต่ถือตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เป็นสำคัญ ซึ่งโดยหลักการแล้วก็คือ พระมหาเถระผู้มีสมณศักดิ์สูงสุดเป็นลำดับที่ ๑ จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช

การปกครองคณะสงฆ์ไทยแต่เดิมมา แบ่งเป็นคณะ แต่ละคณะมีเจ้าคณะใหญ่ปกครองโดยไม่ขึ้นแก่กัน ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายไว้ในพระมหาสมณศาสนฉบับหนึ่งว่า

"แต่ก่อน คณะแยกกันครอง หรือบางสมัยมีสังฆราชก็เจริญอายุพรรษา มีอยู่ก็เปนแต่เพียงกิตติมศักดิ์ กระทรวงธรรมการจำต้องทำน่าที่สังฆราช ฯ ผลเปนอย่างไรบ้าง ฯ" และในเชิงอรรถพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑

ตอนหนึ่งว่า **"คณะใหญ่ทั้ง ๔ นั้นต่างมิได้ขึ้นแก่กัน เมื่อมีกิจอันจะพึงทำร่วมกัน เสนาบดีกระทรวงธรรมการรับพระบรมราชโองการสั่งฯ เจ้าคณะรูปใดมีสมณศักดิ์สูง เสนาบดีก็พูดทางเจ้าคณะรูปนั้น ฯ"** สมเด็จพระสังฆราชจึงทรงดำรงอยู่ในฐานเป็นกิตติมศักดิ์ ผู้ทำหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชที่แท้จริงคือเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ซึ่งรับพระบรมราชโองการสั่ง (คือคำสั่ง) จากสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอีกทีหนึ่ง ฉะนั้น แต่โบราณมา ผู้ปกครองคณะสงฆ์ที่แท้จริงคือสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรับถวายมหาสมณุตมาภิเษก (คือทรงรับสถาปนาเป็น สมเด็จพระสังฆราช) ได้ทรงแนะนำกระทรวงธรรมการว่า **"ในเวลานี้ได้ฉันเป็นสังฆราชขึ้น น่าที่กระทรวงธรรมการจะปลดเปลื้องการพระสงฆ์ ที่ตนไม่ถนัดถวายฉันเสียให้เป็นเด็ดขาด จะเบาแรงเข้าและการจะดีขึ้น"** ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง **"ทรงมอบการทั้งปวงซึ่งเป็นกิจธุระพระศาสนา ถวายแด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้เป็นมหาสังฆปริณายก เพื่อทรงเป็นธุระปกครอง"** ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นต้นมา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงเป็นผู้ทำให้พระสงฆ์ได้ปกครองพระสงฆ์กันเองเป็นครั้งแรก และทรงเป็นสมเด็จ

พระสังฆราชพระองค์แรกที่ทรงปกครองคณะสงฆ์โดยตรงด้วยพระองค์เอง ซึ่งได้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบมาจนทุกวันนี้

แม้ว่าลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ของไทยนับแต่อดีตมาจนปัจจุบัน จะแตกต่างกันไปบ้างตามความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า สมเด็จพระสังฆราชทุกพระองค์ทั้งในอดีตและในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ล้วนเป็นพระมหาเถระผู้ทรงพระเกียรติคุณและทรงปฏิบัติพระศาสนกิจเป็นคุณประโยชน์แก่พระศาสนาและชาติบ้านเมืองเป็นอย่างมาก แต่ประชาชนและพุทธศาสนิกชนจำนวนไม่น้อยที่ไม่ค่อยจะได้รู้จักความเป็นไปในส่วนพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์ ซึ่งทรงดำรงอยู่ในฐานเป็นอภิปูชนียบุคคลของชาติและทรงเป็นหลักชัยของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ฉะนั้น มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จึงได้ดำริจัดพิมพ์หนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** จำนวน ๑๙ พระองค์รวมเป็นหนังสือ ๑๙ เล่มขึ้น เพื่อเผยแพร่แก่ประชาชนทั่วไป แต่ละเล่มว่าด้วยพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์ คือ

เล่มที่ ๑ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดระฆังโฆษิตาราม

เล่มที่ ๒ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๓ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (มี) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๔ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สุก) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๕ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๖ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (นาค) วัดราชบุรณะ

เล่มที่ ๗ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เล่มที่ ๘ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๙ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๐ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๑๑ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จ

พระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๒ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทว) วัดสุทัศนเทพวราราม

เล่มที่ ๑๓ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๑๔ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภณ) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

เล่มที่ ๑๕ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทย) วัดสระเกศ

เล่มที่ ๑๖ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม

เล่มที่ ๑๗ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เล่มที่ ๑๘ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จ

พระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสน) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๙ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒน) วัดบวรนิเวศวิหาร

ในแต่ละเล่ม นอกจากจะเสนอพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์แล้ว ยังได้เสนอพระนิพนธ์บางเรื่องของแต่ละพระองค์และเอกสารสำคัญบางเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระประวัติหรือการคณะสงฆ์ในยุคนั้น ๆ ไว้ด้วย เพื่อความชัดเจนของเรื่องราวที่ปรากฏในพระประวัติและเพื่อความสะดวกของผู้ที่สนใจจะศึกษาในรายละเอียดหรืออ้างอิง

พระประวัติสมเด็จพระสังฆราช ในหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** นี้ มหามกุฏราชวิทยาลัยได้นำลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารธรรมจักษุเป็นครั้งแรก ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้จึงเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒ และได้แก้ไขเพิ่มเติมในส่วนที่ผิดพลาดบกพร่องให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

จึงหวังว่าหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** นี้คงจะอำนวยประโยชน์แก่ผู้อ่านและผู้สนใจทั่วไป

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทโว)
วัดสุทัศนเทพวราราม

สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๑๒
(ติสฺสเทโว แพ พงษ์ปาละ ป. ๔)

พระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สุขุมวิธานธำรง สกลสงฆ-ปริณายก ตรีปิฎก กลากุศโลภาส อานันทมหาราชพุทธมามกาจารย์ ติสสเทวาภิธานสังฆวิสสุต ปาวจนุตตมโศภณ วิมลศีลสมาจารวัตร พุทธศาสนิกบริษัทคารวะสถาน วิจิตรปฏิภาณพัฒนคุณ อดุลคัมภีรญาณสุนทร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัญญวาสี เสด็จสถิต ณ วัดสุทัศนเทพวราราม ราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง จงทรงเจริญพระชนมายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาน คุณสารสิริสวัสดิ์ จิรัฏฐิติวิรุฬหิไพบูลย์ ในพระพุทธศาสนาเทอญ

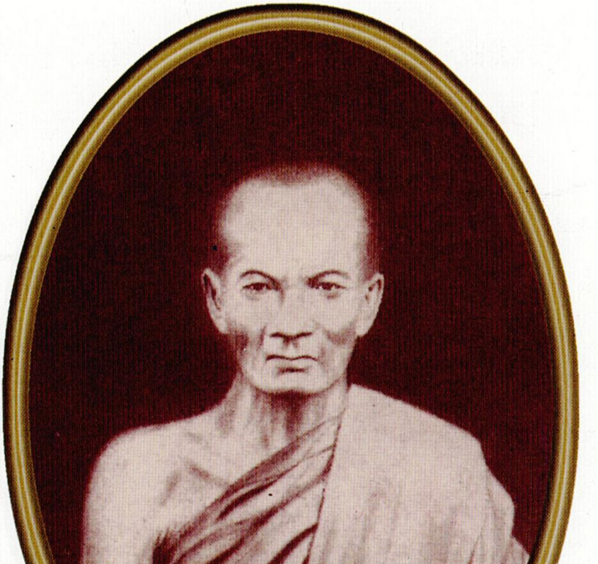

สมเด็จพระวันรัตน์ (สมบุรณ์)
พระอุปัชฌาย์เมื่อทรงบรรพชาเป็นสามเณร

สมเด็จพระวันรัตน์ (แดง)
พระอุปัชฌาย์

เมื่อทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระเทพโมลี

เมื่อทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมโกษาจารย์

เมื่อทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ พระพรหมมุนี

แถวหน้าที่ ๒ จากขวา คือ สมเด็จพระสังฆราช (แพ)

แถวหน้าที่ ๓ จากซ้าย คือ สมเด็จพระสังฆราช (แพ)

เมื่อทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระพุฒาจารย์

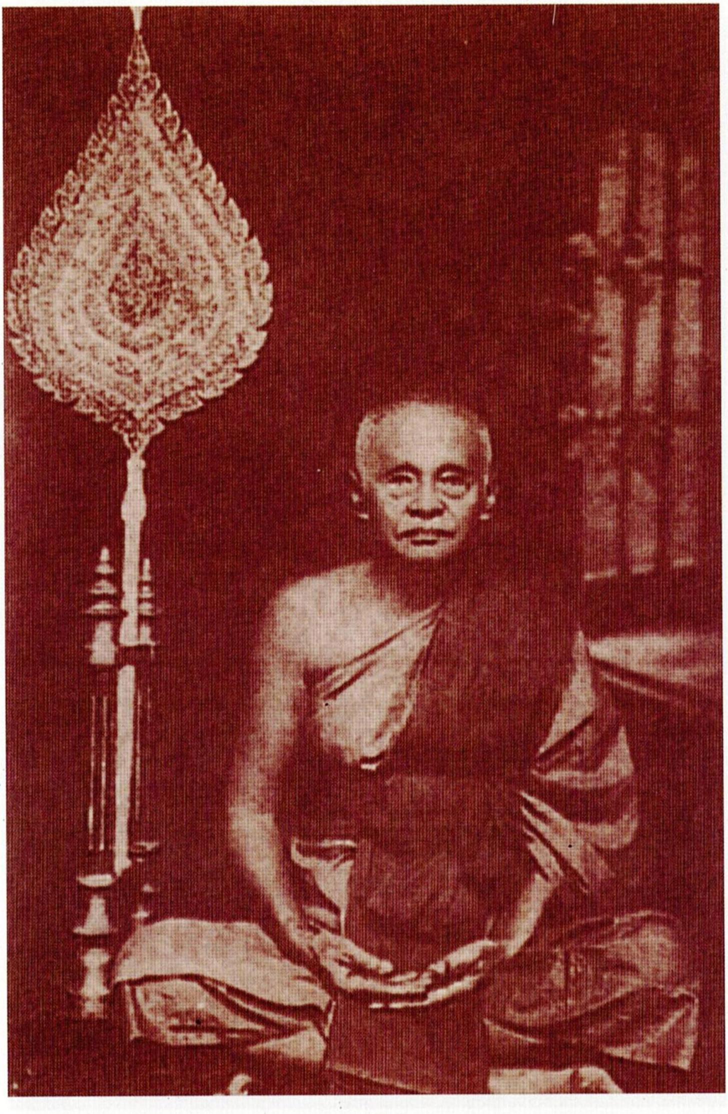

เมื่อทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระวันรัต

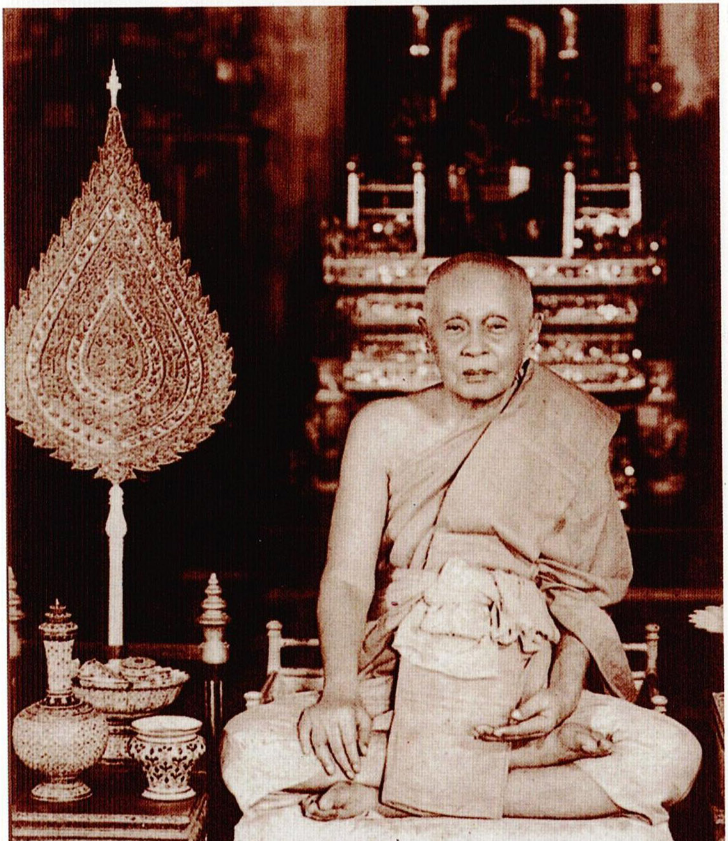

สมเด็จพระสังฆราช (แพ) วัดสุทัศนเทพวราราม พร้อมเครื่องประกอบสมณศักดิ์

สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทวมหาเถร)
๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๑

พระเกียรติคุณ
สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทโว)

พระชาติกาลและพระชาติภูมิ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (แพ ติสฺสเทโว) ประสูติในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง จุลศักราช ๑๒๑๘ ตรงกับวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๙ ท่านบิดาชื่อ นุตร์ ท่านมารดาชื่อ อ้น เป็นชาวสวนบางลำภูล่าง อำเภอคลองสาน จังหวัดธนบุรี

บรรพชาอุปสมบท และการศึกษา

เมื่อพระชนมายุ ๗ ขวบ ได้ไปศึกษาอักษรสมัยวัดทอง-นพคุณ ครั้นพระชนมายุได้ ๑๓ ปี ท่านบิดาได้พามาถวายตัวเป็นศิษย์สมเด็จพระวันรัตน์ (สมบุรณ์) แต่ครั้งยังเป็นที่ พระธรรมวโรดม ครองวัดราชบุรณะ เพราะท่านบิดาเคารพเลื่อมใสในสมเด็จพระวันรัตน์แต่ครั้งที่ท่านยังเป็นพระราชาคณะไปอยู่

ครองวัดทองธรรมชาติ[๑] แล้วได้ทรงบรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดราชบุรณะ เมื่อทรงบรรพชาแล้วได้กลับไปอยู่วัดทอง-ธรรมชาติเพื่อทรงศึกษาเล่าเรียนต่อ ส่วนการศึกษาพระปริยัติธรรมนั้นทรงศึกษาในสำนักพระอาจารย์โพ ที่วัดเศวตรฉัตร

ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดให้อาราธนาสมเด็จพระวันรัตน์ (สมบุรณ์) วัดราชบุรณะ ไปครองวัดพระเชตุพน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕ สมเด็จพระวันรัตน์ได้ให้ไปรับเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ จากวัดทองธรรมชาติมาอยู่วัดพระเชตุพนด้วย ซึ่งขณะนั้นมีพระชนมายุ ๑๖ ปี จึงได้ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมกับสมเด็จพระวันรัตน์ (สมบุรณ์) เป็นพื้นต่อมา นอกจากนั้นก็ได้ทรงศึกษากับเสมียนตราศุขบ้าง กับพระโหราธิบดี (ชุม) บ้าง และกับอาจารย์โพบ้าง

พ.ศ. ๒๔๑๙ ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรมครั้งแรก ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ แต่แปลตกยังไม่ได้เป็นเปรียญ

และในพ.ศ. ๒๔๑๙ นั้น พระชนมายุครบอุปสมบท แต่ประจวบกับสมเด็จพระวันรัตน์ (สมบุรณ์) พระอาจารย์อาพาธ

---

๑ ในเรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ พระนิพนธ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรพันธ์ ตอนว่าด้วยพระประวัติสมเด็จพระสังฆราช (แพ) ว่าวัดทองนพคุณ แต่เมื่อสอบดูกับประวัติสมเด็จพระวันรัตน์ (สมบุรณ์) แล้วปรากฏว่าสมเด็จพระวันรัตน์ (สมบุรณ์) ไม่เคยครองวัดทองนพคุณ แต่เคยครองวัดทองธรรมชาติ จึงได้แก้ความในพระประวัติไปตามนั้น

ต้องอยู่ประจำรักษาพยาบาล จึงยังไม่มีโอกาสได้อุปสมบท เมื่อสมเด็จพระวันรัตน์ (สมบุรณ์) อาพาธใกล้มรณภาพ ท่านได้กรุณาแนะนำให้ไปถวายตัวเป็นศิษย์สมเด็จพระวันรัตน์ (แดง) วัดสุทัศน์ แต่ครั้งยังเป็นที่ พระเทพกระวี เมื่อสมเด็จพระวันรัตน์ (สมบุรณ์) ถึงมรณภาพแล้ว เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ จึงได้ไปถวายตัวเป็นศิษย์สมเด็จพระวันรัตน์ (แดง)

พ.ศ. ๒๔๒๒ พระชนมายุ ๒๒ ปี จึงทรงอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ วัดเศวตรฉัตร อันเป็นวัดใกล้บ้านเกิด โดยสมเด็จพระวันรัตน์ (แดง) แต่ครั้งยังเป็นที่ พระธรรมวโรดมเป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่ออุปสมบทแล้วได้ย้ายจากวัดพระเชตุพนมาอยู่วัดสุทัศน์กับสมเด็จพระวันรัตน์ (แดง) และได้ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมกับสมเด็จพระวันรัตน์ (แดง) ต่อมาได้ไปทรงศึกษากับสมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐ์ แต่ครั้งยังทรงดำรงสมณศักดิ์ที่ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์บ้าง

เมื่อครั้งสมเด็จพระวันรัตน์ (แดง) ยังเป็นที่ พระธรรมวโรดม เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ทรงได้รับแต่งตั้งเป็นฐานานุกรมของท่านในตำแหน่ง พระครูใบฎีกา แล้วเลื่อนขึ้นเป็น พระครูมงคลวิลาศ แล้วเลื่อนขึ้นเป็น พระครูวินัยธร

ขณะเมื่อทรงเป็น พระครูวินัยธร ได้ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรมอีกครั้งหนึ่งที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ทรงแปลได้เป็น

เปรียญ ๔ ประโยค เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๒๘ ได้ทรงเข้าแปลพระปริยัติธรรมอีกครั้งหนึ่งเป็นครั้งที่ ๓ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงแปลได้อีกประโยคหนึ่ง รวมเป็น ๕ ประโยค

สมณศักดิ์

พ.ศ. ๒๔๓๒ เมื่อพระชนมายุ ๓๓ พรรษา ทรงได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะสามัญที่ พระศรีสมโพธิ

พ.ศ. ๒๔๓๙ เมื่อพระชนมายุ ๔๐ พรรษา ทรงพระกรุณาโปรดให้เลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเสมอพระราชาคณะผู้ใหญ่ชั้นเทพในราชทินนามเดิม เนื่องในวโรกาสทรงครองราชย์ครบหมื่นวันและทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสมโภชพระราชลัญจกร ได้รับพระราชทานตาลิปัตรแฉกประดับพลอยและเพิ่มนิตยภัตร

พ.ศ. ๒๔๔๑ พระชนมายุ ๔๒ พรรษา ทรงพระกรุณาโปรดให้เลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่ที่ พระเทพโมลี มีสำเนาที่ทรงตั้งดังนี้

ให้เลื่อนพระศรีสมโพธิ เปนพระเทพโมลี ตรีปิฎกธรามหาธรรมกถึกคณฤศร บวรสังฆารามคามวาสี สถิตย์ ณ วัดสุทัศน์เทพวรารามวรวิหาร พระอารามหลวง มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๔ ตำลึงกึ่ง มีถานานุศักดิควรตั้งถานานุกรมได้ ๔ รูป คือ

พระครูปลัด ๑
พระครูสังฆวิชิต ๑
พระครูสมุห์ ๑
พระครูใบฎีกา ๑ รวม ๔ รูป

ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๔๓ พระชนมายุ ๔๔ ปี ทรงพระกรุณาโปรดให้เลื่อนขึ้นเป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่ พระธรรมโกษาจารย์ มีสำเนาที่ทรงตั้งดังนี้

อนึ่ง พระราชาคณะที่มีความรอบรู้พระปริยัติธรรมปรากฏในสงฆมณฑล สมควรจะเลื่อนอิศริยยศในสมณศักดิ แลพระสงฆ์ซึ่งทรงสมณคุณสมควรจะเปนพระครูอีกหลายรูป

จึงทรงพระกรุณาโปรดให้เลื่อนพระเทพโมลี เปนพระธรรมโกษาจารย์ สุนทรญาณนายก ตรีปิฎกมุนี มหาคณาธิบดีสมณิศร บวรสังฆาราม คามวาสี สถิตย์ ณ วัดสุทัศน์เทพวราราม ราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๕ ตำลึง มีถานานุศักดิ ควรตั้งถานานุกรมได้ ๖ รูป คือ

พระครูปลัด มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๑ ตำลึง ๑
พระครูวินัยธร ๑
พระครูวินัยธรรม ๑
พระครูสังฆพินัย ๑

พระครูสมุห์ ๑

พระครูใบฎีกา ๑ รวม ๖ รูป

พ.ศ. ๒๔๔๓ สมเด็จพระวันรัตน์ (แดง) ถึงมรณภาพ เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ทรงดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรมโกษาจารย์จึงได้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดสุทัศน์สืบต่อไป นับเป็นเจ้าอาวาสวัดสุทัศน์รูปที่ ๔

พ.ศ. ๒๔๕๕ ในรัชกาลที่ ๖ พระชนมายุ ๕๖ พรรษา ทรงพระกรุณาโปรดให้เลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็นพระราชาคณะชั้นเจ้าคณะรองที่ พระพรหมมุนี เมื่อวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๕ มีสำเนาประกาศ ดังนี้

ศุภมัสดุ ฯ ล ฯ (ลงวันอาทิตย์ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีชวด วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน รัตนโกศินทรศก ๑๓๑)

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธฯลฯ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชดำริห์ว่า พระธรรมโกษาจารย์ เจ้าคณะมณฑลนครไชยศรี เปนเปรียญทรงปริยัติ มีปฏิบัติอันงามนำให้เกิดความเลื่อมใสของพุทธบริษัททั่วไป ได้เปนภารธุระแก่พระสาสนา เปนผู้ช่วยเจ้าอาวาศแลเปนเจ้าอาวาศ ทำนุบำรุงวัดสุทัศน์เทพวรารามให้จำเริญโดยลำดับมา บริหารรักษาพระสงฆ์เรียบร้อยดี ในฝ่ายปริยัติ ได้เปนผู้จัดการเล่าเรียนพระปริยัติธรรมในสำนักเรียนวัดสุทัศน์เทพวรารามอันเปนศึกษาสถาน

ใหญ่ตำบลหนึ่ง เมื่อถึงคราวสอบพระปริยัติธรรมในสนามหลวง ได้เปนกรรมการสอบด้วยรูปหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงหยั่งทราบคุณสมบัติของพระธรรมโกษาจารย์มาแต่เดิม จึงได้ทรงยกย่องในตำแหน่งพิเศษ พระราชทานตาลิปัตรแฉกประดับพลอยให้ถือ มีพระเกียรติยศเสมอพระราชาคณะชั้นเทพแต่ครั้งยังเปนพระศรีสมโพธิ เมื่อคราวจัดการคณะสงฆ์ในมณฑลหัวเมือง ได้ทรงสถาปนาไว้ในตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลนครไชยศรี ก็มีน้ำใจเห็นแก่พระพุทธสาสนา บริหารคณะมณฑลมาโดยเรียบร้อยจนทุกวันนี้ ครั้นถึงแผ่นดินปัตยุบัน ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรสเปนสมเด็จพระมหาสมณะ เปนประธานแห่งสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักร พระธรรมโกษาจารย์ก็ได้เปนกำลังของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอด้วยรูปหนึ่ง ในการบริหารคณะสงฆ์ เมื่อคราวจัดคณะกลางในกรุงเทพ ฯ พระธรรมโกษาจารย์ก็ได้รับน่าที่เปนผู้รั้งตำแหน่งเจ้าคณะแขวงสำเพ็ง จัดการปกครองให้เข้าระเบียบเปนอันดี พระธรรมโกษาจารย์มีอัธยาไศรยเห็นแก่พระพุทธสาสนา เปนภารธุระในกรณียะนั้น ๆ โดยลำดับมาฉนี้ ในเวลานี้มีพรรษายุกาลจัดว่าเปนผู้ใหญ่ แลเปนหลักอยู่รูปหนึ่งในสงฆ์ สมควรจะทรงสถาปนายกย่องให้ดำรงสมณศักดิสูงขึ้นไป จะได้เปนศรีแก่พระพุทธสาสนา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สถาปนาพระ

ธรรมโกษาจารย์ เปนพระราชาคณะผู้ใหญ่ชั้นเจ้าคณะรอง มีนามจารึกในหิรัญบัฏว่า พระพรหมมุนี ศรีวิสุทธิญาณนายก ตรีปิฎกธรรมาลังการวิภูษิต มัชฌิมคณิศร บวรสังฆารามคามวาสี สังฆนายก เจ้าคณะรองคณะกลาง สถิตย์ ณ วัดสุทัศน์เทพวราราม ราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๓๒ บาท มีถานานุศักดิควรตั้งถานานุกรมได้ ๘ รูป คือ

พระครูปลัดสุวัฑฒนพรหมจริยคุณ สมบุรณสมาจารวัตร มัชฌิมสังฆนายกธุระวาหะ มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๘ บาท ๑

พระครูวินัยธร ๑

พระครูธรรมธร ๑

พระครูพุทธพากย์ประกาศ ๑

พระครูธรรมสาสน์อุโฆษ ๑

พระครูสังฆบริหาร ๑

พระครูสมุห์ ๑

พระครูใบฎีกา ๑

ทรงเป็นสมเด็จพระราชาคณะ 2 ตำแหน่ง

พ.ศ. ๒๔๖๖ พระชนมายุ ๖๗ พรรษา ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาเป็นสมเด็จพระราชาคณะที่ สมเด็จพระพุฒาจารย์

เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญวาสี เมื่อวันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๔๖๖ มีสำเนาประกาศดังนี้

อนึ่ง ทรงพระราชดำริห์ว่า พระพรหมมุนีเปนพระมหาเถระทรงพระไตรปิฎกธรรม แลเปนพหูสูตรรัตตัญญุตาทิคุณ กอบด้วยอุตสาหะวิริยะในสมณปฏิบัติ มีศีลาจารวัตรเปนอันงาม นำความเชื่อเลื่อมใสให้เกิดแก่พุทธสาสนิกชนทั่วไป เปนปูชไนยคุรุฐานิยสุตรพุทธมุนีอยู่ในสังฆมณฑลรูปหนึ่ง ซึ่งมีความพิศดารอยู่ในประกาศสถาปนาตำแหน่งพระพรหมมุนีนั้นแล้ว บัดนี้เจริญด้วยพรรษายุกาล แลมั่นคงสม่ำเสมอในสัมมาจารีเปนนิจนิรันดร์ หมั่นเลือกฟั้นหาสิ่งซึ่งเปนแก่นสารแท้จริงในพระพุทธสาสนา ด้วยวิจารณญาณมิได้จืดจาง เมื่อเห็นว่าเปนทางถูกทางชอบก็ถือเอาเปนสมสีสีปฏิบัติ อัจฉริยพรหมจรรย์ ควรสักการบูชาและยกย่องฐานันดรศักดิ์ ให้ดำรงตำแหน่งสมเด็จพระราชาคณะเฉลิมพระราชศรัทธา

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ดำรัสสั่งให้สถาปนาพระพรหมมุนีไว้ในตำแหน่งสมเด็จพระราชาคณะ เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญญวาสี มีราชทินนามตามที่จารึกในสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระพุฒาจารย์ เอนกสถานปรีชา สัปตวิสุทธิจริยาสมบัตินิพัทธนคุณ ศิริสุทรพรตจาริก อรัญญิกคณิศร สมณนิกรมหาปรินายก ตรีปิฎกโกศล วิมลศีลขันธ์ สรรพสมณคุณวิบุลยประสิทธิ์ บวรสังฆาราม คามวาสี อรัญวาสี มหาสังฆ

นายก สถิตย์ ณ วัดสุทัศน์เทพวราราม ราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง เจ้าคณะใหญ่ มีถานานุศักดิควรตั้งถานานุกรมได้ ๑๐ รูป คือ

พระครูปลัดสัมพิพัฒนสมณาจารย์ปรีชาญานจาริก อรัญญิกมัชฌิมสังฆนายก ปิฎกธรรมรักขิต ๑

พระครูวินัยธร ๑

พระครูธรรมธร ๑

พระครูศัพทสุนทร๑

พระครูอมรโฆสิต ๑

พระครูวิจิตรสังฆการ ๑

พระครูวิจารณโกศล ๑

พระครูธรรมรักขิต ๑

พระครูสมุห์ ๑

พระครูใบฎีกา ๑

ครั้นถึงรัชชกาลที่ ๗ ได้ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระวันรัต มีสำเนาประกาศดังนี้

ศุภมัสดุพระพุทธศาสนกาลเป็นอดีตภาค ๒๔๗๒ พรรษา ปัจจุบันสมัย สรรปสมพัตรสร กุมภาพันธมาส จตุรวิงค์สุรทิน จันทรวารโดยกาลปริเฉท

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก ฯ พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริห์ว่า ฐานันดรศักดิ์เจ้าคณะ

ใหญ่หนใต้ อันเป็นตำแหน่งสำคัญในมหาเถรสมาคมยังว่างอยู่ สมควรจะยกพระมหาเถรเจ้า ผู้ถึงพร้อมด้วยสมณคุณขึ้นสถิตย์ในสมณศักดิ์ และสถาปนาสมณฐานันดรเจ้าคณะสงฆ์แทนที่สืบไป บัดนี้จวบกาลฉัตรมงคลอุดมสมัย ควรจะผดุงอิศริยยศพระมหาเถระไว้ให้บริบูรณโดยอนุกรมตามตำแหน่ง เพื่อจะได้แบ่งภาระช่วยกันประกอบศาสนกิจให้สำเร็จประโยชน์แก่บรรพชิตแลคฤหัสถ์ตามสามารถ

ทรงพระราชดำริห์ว่า สมเด็จพระพุฒาจารย์ เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญวาสี ประกอบด้วยคุณธรรมอนันตโกศล วิมลปฏิภาณญาณปรีชาดำเนิรในสัมมาปฏิบัติ ทรงสมณคุณพหุลกิจปรหิตจรรยาแจ้งอยู่ในประกาศสถาปนาเป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญวาสี เมื่อพระพุทธศาสนายุกาล ๒๔๖๖ พรรษานั้นแล้ว บัดนี้ก็เจริญด้วยชนมายุกาลรัตตัญญุภาพ เป็นผู้ทราบประจักส์แจ้งในธรรมเนียมประเพณีพิธีสงฆ์ทั้งปวงแต่กาลนาน มีพรหมจริยาวัตรศีลสมาจารย์เรียบร้อยสมบูรณบริสุทธิ์ ควรนับเป็นสุตพุทธมุนีศาสนาภิรัต มีอัธยาศรัยหนักน้อมไปในทางพระพุทธศาสนา ยั่งยืนอยู่ในจารีตสมณวงศ์ เป็นหลักเป็นประธานสงฆ์คณะมหานิกายในปัจจุบันนี้ ยากที่จะมีผู้เสมอเหมือน ทั้งตั้งอยู่ในตำแหน่งพระราชาคณะมานานถึง ๔๐ ปี สถิตย์ในมหาเถรธรรมราศีเป็นครุภาวนียสถานแห่งสงฆ์อันพิเศษ เป็นเหตุให้ถึงอปริหานิยธรรมสมควรเป็นทักษิณมหาคณิศวราจารย์ราชาคณะ

ผู้ใหญ่ มีอิศริยยศยิ่งกว่าสมณนิกรคามวาสีและอรัญวาสีหนใต้ทั้งปวง

จึงมีพระบรมราชโองการมาณพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสสั่งให้สถาปนาสมเด็จพระพุฒาจารย์ เป็นสมเด็จพระราชาคณะทักษิณคณิศวราธิบดี มีพระราชทินนามตามจารึกในสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระวันรัต ปริยัติพิพัฒนพงศ์ วิสุทธิสงฆปรินายก ตรีปิฎกโกศล วิมลคัมภีรญาณสุนทร มหาทักษิณคณิศร บวรสังฆาราม คามวาสีอรัญวาสี สถิตย์ ณ วัดสุทัศน์เทพวราราม ราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง เจ้าคณะใหญ่หนใต้ มีถานานุศักดิควรตั้งถานานุกรมได้ ๑๐ รูป คือ

พระครูปลัดสัมพิพัฒนสุตาจารย์ ญาณโกศลสกลคณินทรทักษิณสังฆนายก ปิฎกธรรมรักขิต ๑

พระครูวินัยธร ๑

พระครูธรรมธร ๑

พระครูพรหมศร พระครูคู่สวด ๑

พระครูอมรศัพท์ พระครูคู่สวด ๑

พระครูธรรมคุต ๑

พระครูพุทธบาล ๑

พระครูสังฆกิจจารักษ์ ๑

พระครูสมุห์ ๑

พระครูใบฎีกา ๑

ทัศนียภาพวัดสุทัศนเทพวราราม

พระพุทธตรีโลกเชษฐ์ พระประธานในพระอุโบสถ

พระพุทธตรีโลกเชษฐ์

พระศรีศากยมุนี

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘
ณ วัดสุทัศนเทพวราราม ซึ่งเป็นพระอารามประจำรัชกาล

พระวิหารพระศรีศากยมุนี

พระตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (แพ) หลังกลาง

ภายในพระตำหนักสมเด็จพระสังฆราช (แพ) ณ วัดสุทัศนเทพวราราม

ภาระหน้าที่ในการคณะสงฆ์

ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) ในรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ขึ้นตามพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เพื่อจัดการปกครองคณะสงฆ์ให้เรียบร้อย โดยจัดการปกครองเป็น ๔ คณะใหญ่ คือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง และคณะธรรมยุต มีเจ้าคณะปกครองลดหลั่นลงไปตามลำดับ คือ เจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง โดยมีเถรสมาคมเป็นองค์กรสูงสุดทางการปกครอง เป็นการอนุวัตรตามแบบการปกครองฝ่ายบ้านเมือง

เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ก็ทรงได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งทางการคณะสงฆ์มาเป็นลำดับคือ ทรงเป็นเจ้าคณะแขวงสำเพ็ง ซึ่งต่อมาเปลี่ยนเป็นเจ้าคณะแขวงนอกจังหวัดพระนคร มีแขวงต่าง ๆ รวมอยู่ในปกครองคือ แขวงพระโขนง มีนบุรี บางกะปิ ลาดกระบัง หนองจอก ทรงเป็นเจ้าคณะมณฑลนครไชยศรี ทรงเป็นกรรมการเถรสมาคม เมื่อตำแหน่งปลัดแขวงในพระนครว่างลง ก็ทรงได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งปลัดคณะแขวงในพระนคร

ในส่วนการศึกษาคณะสงฆ์ ทรงรับหน้าที่เป็นแม่กองสนามหลวงฝ่ายบาลีทำการสอบความรู้พระปริยัติธรรมพระภิกษุ

สามเณร ในพระราชอาณาจักร ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๑ - ๒๔๗๔

สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ ๑๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

พ.ศ. ๒๔๘๐ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ วัดราชบพิธ สิ้นพระชนม์ประจวบกับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลจะเสด็จนิวัตน์จากยุโรปสู่พระนคร จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนา สมเด็จพระวันรัต (แพ ติสฺสเทโว) เป็นสมเด็จพระสังฆราช เมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๑

วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๘๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จถึงพระนครโดยเรือหลวงศรีอยุธยา เวลา ๑๖.๐๐ น. เรือพระที่นั่งเข้าเทียบท่าราชวรดิฐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินลงจากเรือพระที่นั่ง ทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ แตรวงบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี ปืนใหญ่ยิงสลุต ๒๑ นัด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินประทับ ณ พระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย พระยาพหลพลพยุหเสนา กราบบังคมทูลรับเสด็จในนามข้าราชการและประชาชน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสตอบ

เมื่อทรงมีพระราชดำรัสตอบแล้ว เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งไปยังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพัดยศ ผ้าไตรครอง และย่ามสถาปนา สมเด็จพระวันรัต (แพ ติสฺสเทโว) เป็นสมเด็จพระสังฆราช มีสำเนาประกาศ ดังนี้

ประกาศสถาปนา
สมเด็จพระวันรัต ขึ้นเป็น สมเด็จพระสังฆราช

โดยที่พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งสกลสังฆปริณายกปธานาธิบดีสงฆ์ สิ้นพระชนม์ล่วงลับไปเสียแล้ว เป็นการสมควรที่จะสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชขึ้นสนองพระองค์ต่อไป

และโดยที่สมเด็จพระวันรัต วัดสุทัศนเทพวราราม เจ้าคณะใหญ่หนใต้ มีคุณูปการในทางศาสนกิจ สมควรจะดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชได้

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงให้ประกาศสถาปนา สมเด็จพระวันรัต ขึ้นเป็น สมเด็จพระสังฆราช ดำรงตำแหน่งสกลสังฆปริณายกปธานาธิบดีสงฆมณฑลทั่วพระราชอาณาจักรสืบไป

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๘๑

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

พ. อ. พหลพลพยุหเสนา

นายกรัฐมนตรี

ต่อจากนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแสดงพระองค์เป็นพุทธมามกะท่ามกลางสงฆ์มีสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธาน

ครั้นถึงสมัยมงคลกาลเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ ๑๙ กันยายน ๒๔๘๒ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระสุพรรณบัฏตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมีสำเนาประกาศ ดังนี้

ประกาศสถาปนาสมณศักดิ์

ในพระปรมาภิไธย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อานันทมหิดล คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

(ตามประกาศประธานสภาผู้แทนราษฎร ลงวันที่ ๔ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๘๐)

อาทิตย์ ทิพอาภา

พล. อ.เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน

โดยที่เห็นว่าสมเด็จพระสังฆราช ทรงสมบูรณ์ด้วยธรรมเป็นอเนกประการ อาทิ เจริญด้วยพรรษายุกาลรัตตัญญูมหาเถรธรรม สุขุมคัมภีรญาณ ปฏิภาณปรีชาสามารถถึงพร้อมด้วยสมณคุณ พรหมจริยวัตรศีลสมาจารบริสุทธิ์ ประกอบพุทธศาสนกิจ เป็นหิตานุหิตประโยชน์อันไพศาลแก่พุทธบริษัท มีคุณสมบัติเป็นอเนกนัย ดังปรากฏเกียรติคุณตามในประกาศสถาปนาเป็นสมเด็จพระวันรัต เจ้าคณะใหญ่หนใต้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ แล้วนั้น ครั้นต่อมาก็ยิ่งเจริญด้วยอุตสาหวิริยาธิคุณสามารถประกอบการศาสนกิจได้รุ่งเรืองเป็นลำดับมาได้รับภาระปกครองคณะสงฆ์ โดยดำรงตำแหน่งเจ้าคณะแขวงนอกจังหวัดพระนคร และปลัดคณะแขวงในจังหวัดพระนคร บริหารคณะสงฆ์ในการปกครองโดยเรียบร้อยวิวัฒนาการทั้งในการศึกษา

และพระประยัติธรรมก็ได้จัดการให้เจริญรุ่งเรืองเป็นปึกแผ่นถาวรด้วยสุขุมปรีชาญาณ มีนโยบายการบริหารด้วยสันติวิธีเป็นที่นิยมยินดีของพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป ได้ดำรงตำแหน่งกรรมการในมหาเถรสมาคมก็ปฏิบัติการในหน้าที่ลุล่วงไปด้วยดีมิได้บกพร่อง โดยอุดมคติเป็นทำนองเยภุยยสิกาเป็นที่เคารพในมหาเถรสมาคมประกอบทั้งสมบูรณ์ด้วยวัยวุฒิคุณวุฒิเป็นที่สุดในมหาเถรสมาคม จึงเป็นที่นิยมชมชื่นทั้งในฐานะที่เป็นพระมหาเถรและเป็นประมุขสงฆ์คณะมหานิกายด้วยคุณูปการในทางศาสนกิจอันยิ่งใหญ่เช่นนี้ จึงประกาศสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชดำรงตำแหน่งสกลสังฆปริณายก ประธานาธิบดีสังฆมณฑลทั่วราชอาณาจักร เมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๘๑

ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อประกอบพระพิธีถวายพระองค์เป็นพุทธมามกะก็ได้ทรงเป็นพุทธมามกาจารย์ และถวายโอวาทเป็นเครื่องเจริญพระราชศรัทธาประสาทเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา บัดนี้ จวบมงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษาสมควรสถาปนาสมณฐานันดรศักดิ์ให้เต็มตามพระราชประเพณีเป็นศรีปรากฏเกียรติยศ เกียรติคุณสืบไป

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงให้เฉลิมพระนามสมเด็จพระสังฆราชตามที่จารึกในสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ

สุขุมวิธานธำรง สกลสงฆปริณายกตรีปิฎกกลากุศโลภาส อานันทมหาราชพุทธมามกาจารย์ ติสสเทวาภิธานสังฆวิสสุต ปาวจนุตมโสภณ วิมลศีลสมาจารวัตร พุทธศาสนิกบริษัทคารวะสถาน วิจิตรปฏิภาณพัฒนคุณ อดุลคัมภีรญาณสุนทร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัญญวาสี เสด็จสถิตย์ ณ วัดสุทัศนเทพวราราม ราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวง มีฐานานุศักดิ์ควรตั้งฐานานุกรมได้ ๑๕ รูป คือ

พระครูมหาคณานุสิชฌน์ สังฆอิสริยาลังการ วิจารณโกศล วิมลสังฆนายก ปิฎกธรรมรักขิต พระครูปลัดขวา ๑

พระครูจุลคณานุสาสน์ วิจารณภาสภาคยคุณสุนทร สังฆานุคุตติ วิสุทธิสังฆนายก ปิฎกธรรมรักขิต พระครูปลัดซ้าย ๑

พระครูธรรมกถาสุนทร ๑

พระครูวินัยกรณ์โสภณ ๑

พระครูพรหมวิหาร พระครูปริตร ๑

พระครูญาณวิสุทธิ์ พระครูปริตร ๑

พระครูวินัยธร ๑

พระครูธรรมธร ๑

พระครูวิมลสรภาณ พระครูคู่สวด ๑

พระครูพิศาลสรคุณ พระครูคู่สวด ๑

พระครูพิบูลบรรณวัตร ๑

พระครูพิพัฒน์บรรณกิจ ๑

พระครูสังฆบริหาร ๑

พระครูสมุห์ ๑

พระครูใบฎีกา ๑

ขออาราธนาพระคุณผู้ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณฐานันดรเพิ่มอิสริยยศในครั้งนี้ จงรับธุระพระพุทธศาสนาเป็นภาระสั่งสอนช่วยระงับอธิกรณ์และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรในคณะและพระอาราม ตามสมควรแก่กำลังและอิสริยยศที่พระราชทานนี้ และขอจงเจริญ อายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสิริสวัสดิ์จิรัฏฐิติวิรุฬหิ ไพบูลย์ในพระพุทธศาสนาเทอญฯ

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๙ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๘๒ เป็นปีที่ ๖ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

พิบูลสงคราม

นายกรัฐมนตรี

เจ้าพนักงานได้เชิญพระสุพรรณบัฏไปส่งที่วัดสุทัศนเทพวรารามเมื่อวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๒ เวลา ๑๔ นาฬิกากับ ๑๔ นาที มีพระสงฆ์สวดชัยมงคลคาถาพร้อมกับยกเศวตรฉัตรแล้วโปรดเกล้าฯ ให้มีการสมโภชพระสุพรรณบัฏในวันนั้น เวลา ๑๗ นาฬิกา พระสงฆ์ ๑๐ รูป เจริญพระพุทธมนต์ในพระอุโบสถ รุ่งขึ้นวันที่ ๒๙ กันยายน เวลา ๑๑ นาฬิกา พระสงฆ์รับพระราชทานฉันอาหารบิณฑบาต แล้วเจ้าพนักงานตั้งบายศรี และเวียนเทียนสมโภชพระสุพรรณบัฏแล้วเป็นเสร็จการ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทวมหาเถร) นับเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๑๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

เปลี่ยนแปลงการปกครองคณะสงฆ์

พ.ศ. ๒๔๘๔ ทรงพระกรุณาโปรดให้ตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔ ขึ้น แทนพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่นี้ จัดการปกครองคณะสงฆ์โดยอนุโลมตามแบบการปกครองฝ่ายบ้านเมือง คือ สมเด็จพระสังฆราชทรงบัญญัติสังฆาณัติ โดยคำแนะนำของสังฆสภา ทรงบริหารคณะสงฆ์ทางคณะสังฆมนตรี และทรงวินิจฉัยอธิกรณ์ทางคณะวินัยธร จัดระเบียบบริหารคณะสงฆ์ส่วนกลางเป็น ๔ องค์การ คือ

องค์การปกครอง องค์การศึกษา องค์การเผยแผ่ และองค์การสาธารณูปการ สมเด็จพระสังฆราชทรงตั้งคณะสังฆมนตรีประกอบด้วยสังฆนายก ๑ รูป และสังฆมนตรีไม่เกิน ๙ รูป เป็นผู้รับผิดชอบในการบริหารการคณะสงฆ์ในการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับนี้ รัฐบาลได้มีแถลงการณ์เพื่อให้ประชาชนได้ทราบ ดังนี้

แถลงการณ์
เรื่องพระราชบัญญัติคณะสงฆ์

ด้วยบัดนี้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔ ได้ออกประกาศใช้เป็นกฎหมายแล้ว รัฐบาลเห็นสมควรแถลงให้ประชาชนทราบดังต่อไปนี้

ประชาชนย่อมทราบอยู่แล้ว ว่ารัฐบาลนี้มีความสนใจเพียงไรในการที่จะเชิดชูทะนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนาในทุกทาง ตลอดจนการสร้างวัดพระศรีมหาธาตุ การปรับปรุงระเบียบการปกครองทางคณะสงฆ์ และการตั้งคณะกรรมการพิจารณาหาทางบำรุงพระพุทธศาสนา กิจการได้ดำเนินมาโดยลำดับ บัดนี้งานสำคัญที่ได้สำเร็จลุล่วงไป คือการออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ซึ่งได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาพร้อมกันกับแถลงการณ์ฉบับนี้

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์นี้ ได้รับความเห็นชอบของคณะสงฆ์และได้ผ่านสภาผู้แทนราษฎรมาแล้วโดยราบรื่น ความ

สำคัญในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ก็คือได้จัดการปกครองคณะสงฆ์ ให้อนุโลมตามระบอบการปกครองบ้านเมือง เท่าที่ไม่ขัดกับพระธรรมวินัย การจัดการคณะสงฆ์ให้อนุโลมตามวิธีการของบ้านเมืองนั้น ก็เป็นวิธีการซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงใช้มาแต่ครั้งยังทรงพระชนม์อยู่ ดังจะเห็นได้ในหลายเรื่องหลายกรณี ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติให้วิธีการทางศาสนาอนุโลมตามวิธีการของบ้านเมือง เช่นการนับฤดูกาลเป็นต้น ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตราพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ก็ได้มีข้อความเป็นราชดำรัสในคำปรารภ ซึ่งแสดงว่าการปกครองคณะสงฆ์จะต้องแก้ไข ทำนองเดียวกันกับการปกครองฝ่ายราชอาณาจักร

แต่อย่างไรก็ดี พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่นี้ ได้ถือหลักพระธรรมวินัยเป็นข้อสำคัญ ดังจะเห็นได้ในข้อบัญญัติหลายมาตราที่ไม่ยอมให้กระทำการอย่างหนึ่งอย่างใดให้ขัดกับพระธรรมวินัยและถือหลักที่ว่า การกระทำทุกอย่างจะต้องเป็นไปในทางรักษาพระวินัยให้เคร่งครัด

สิ่งที่ควรชื่นชมยินดีในพระราชบัญญัติฉบับนี้ ก็คือ เป็นการเปิดทางให้ได้ทำสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นการใหญ่ และเมื่อการสังคายนาเสร็จสิ้นลง แต่อย่างช้าต้องไม่เกิน ๘ ปี นับแต่วันใช้พระราชบัญญัตินี้ ก็อาจที่จะรวมนิกายสงฆ์เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ความสามัคคีกลมเกลียวก็จะเกิดมีแก่ชาติไทยทั้งในทางบ้านเมืองและทางพระศาสนา ข้อนี้ควรเป็นที่ปีติยินดีของชาวไทยและพุทธศาสนิกชนทั่วกัน

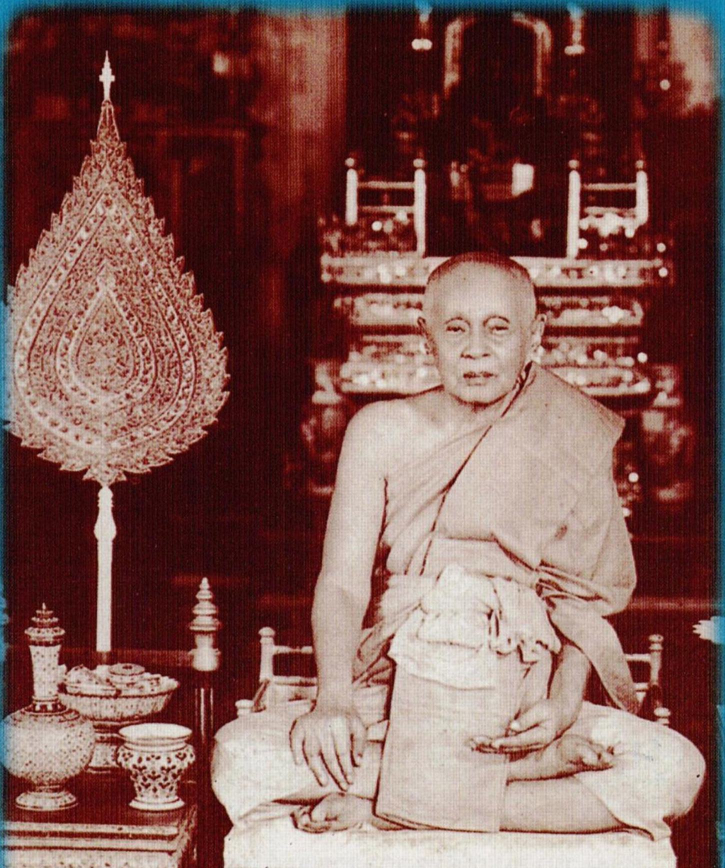

ทรงฉายขณะเสด็จออกจากพระอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ
ในวันทรงเป็นประธานหล่อพระกริ่ง พ.ศ. ๒๔๘๒

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทวมหาเถร)

สมเด็จพระสังฆราช (ติสฺสเทว)
2488

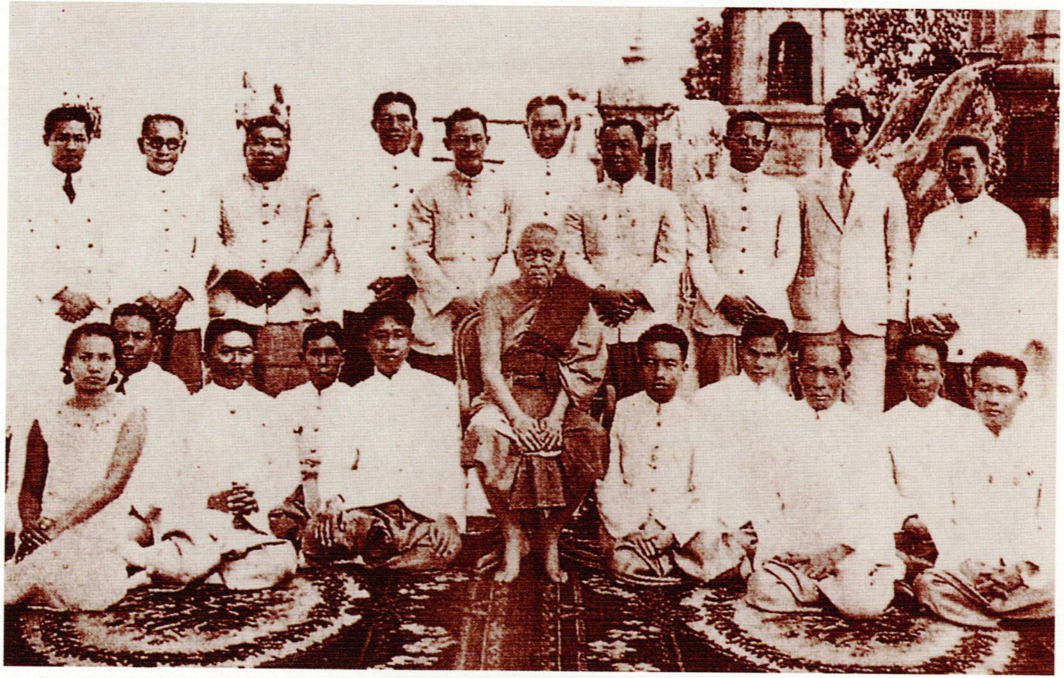

ทรงฉายร่วมกับคณะกรรมการพุทธสมาคม

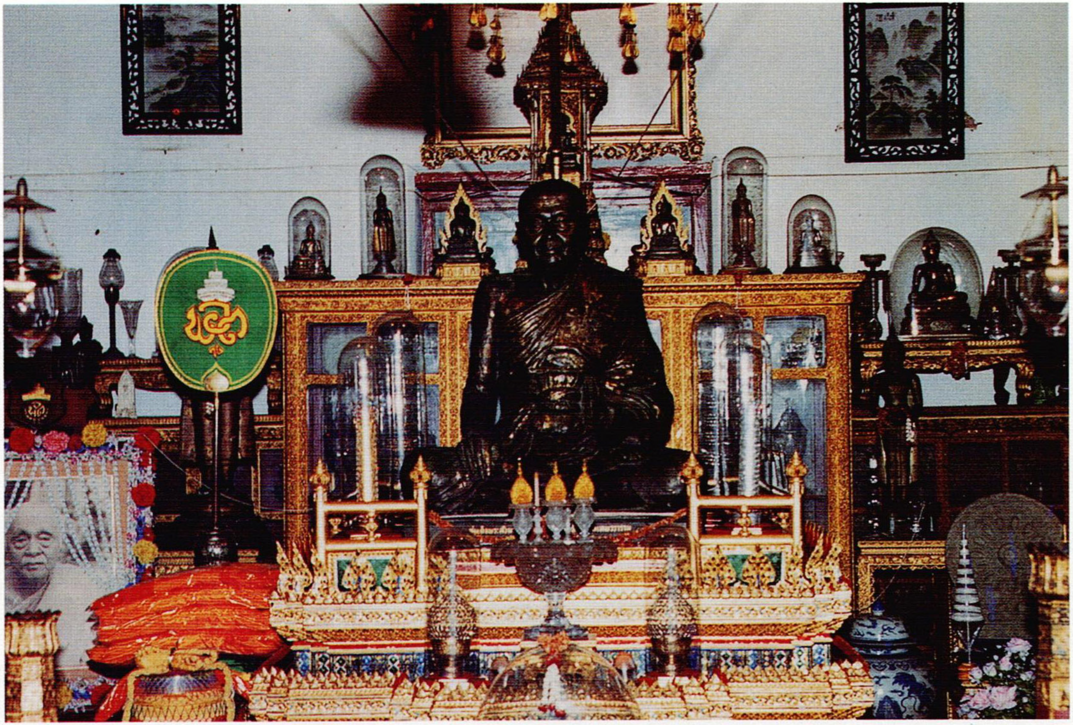

พระรูปหล่อสมเด็จพระสังฆราช (แพ) ประดิษฐานในพระตำหนัก วัดสุทัศนเทพวราราม

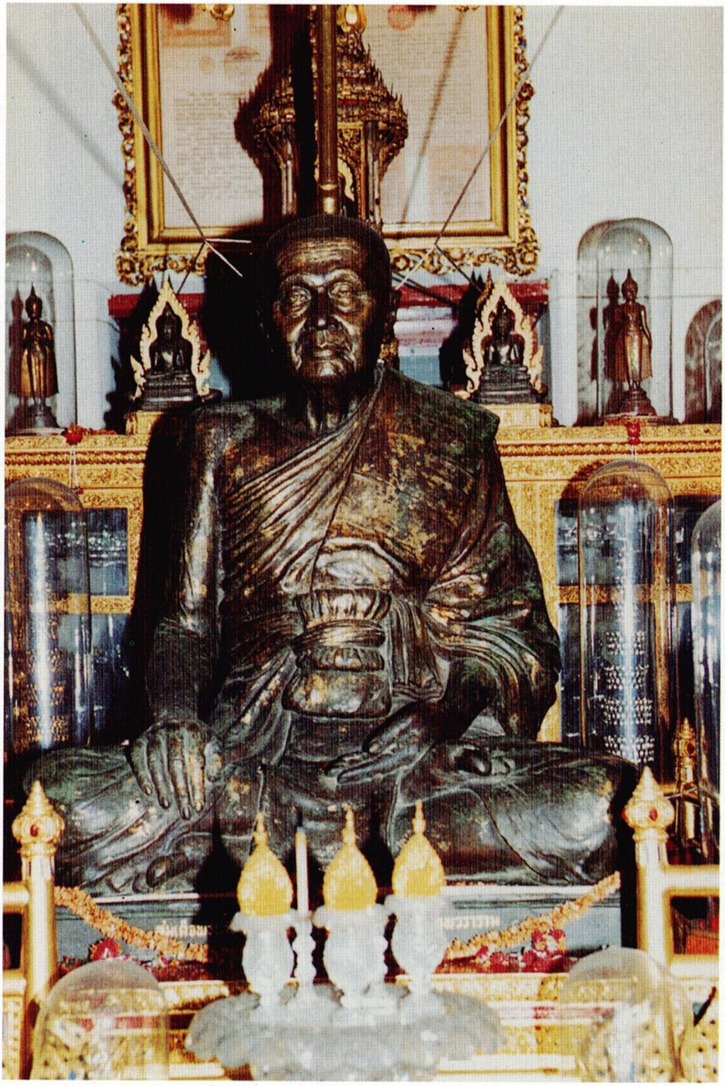

การแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยครั้งแรก

การแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยนั้น ได้มีการแปลกันมานานแล้ว แต่ส่วนมากเป็นการแปลเฉพาะตอนที่ต้องการศึกษาหรือเรื่องที่ต้องการนำมาแสดงสั่งสอนแก่พุทธบริษัท มิได้เป็นการแปลจบทั้งพระคัมภีร์ มาในยุคของสมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทว) นี้เองที่ได้ทรงพระดำริให้มีการแปลพระไตร-ปิฎกออกเป็นภาษาไทยจบทั้งพระคัมภีร์ เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาของพุทธศาสนิกชนทั่วไป จึงนับเป็นครั้งแรกที่ได้มีการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยอย่างเป็นทางการ และนับเป็นปรากฏการณ์ที่สำคัญอีกครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

การแปลพระไตรปิฎกภาษาบาลีเป็นภาษาไทย ได้เริ่มงานขึ้นเมื่อปี พุทธศักราช ๒๔๘๓ โดยพระดำริของสมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทว) วัดสุทัศนเทพวราราม จังหวัดพระนคร ซึ่งกระทรวงธรรมการได้รับสนองพระดำรินั้น รายงานไปยังสำนักนายกรัฐมนตรี ขอให้นำความกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ และพระราชทานพระบรมราชานุมัติให้ทรงตั้งพระเถรานุเถระ เป็นกรรมการจัดแปลได้ตามสมควร และขอให้กรมธรรมการเป็นผู้อำนวยการฝ่ายคฤหัสถ์จัดพิมพ์พระไตรปิฎกที่แปลเป็นสมุดตีพิมพ์และลงในใบลาน เพื่อใช้เทศนาและจำหน่ายแก่พุทธบริษัท และคณะผู้สำเร็จราชการ

แทนพระองค์ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พิจารณาเห็นชอบด้วยตามพระดำรินั้น มีความยินดีรับการจัดแปลพระไตรปิฎกไว้อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ และถวายให้สมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธานในการนี้ สุดแต่จะทรงแต่งตั้งพระเถรานุเถระเป็นกรรมการจัดการแปลได้ตามสมควร ดังมีรายละเอียดปรากฏตามสำเนาเอกสารต่อไปนี้

ที่ ๓๒/๒๔๘๓ วัดเบญจมบพิตร

๔ มิถุนายน ๒๔๘๓

เรื่อง ขอพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์จัดแปลพระไตรปิฎกสู่ภาษาไทย

จาก ประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทนพระองค์สมเด็จพระสังฆราช

ถึง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ

ด้วยสมเด็จพระสังฆราชทรงปรารภว่า พระไตรปิฎกเป็นที่ประมวลพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งจัดเป็นรัตนะดวงหนึ่งในสามรัตนะ เรียกว่าธรรมรัตนะ พระไตรปิฎกนี้ของเดิมเป็นภาษาบาลี พระสาวกในปางก่อนได้ทรงจำสืบมาโดยมุขปาฐะตราบจนได้จารึกเป็นลายลักษณ์อักษร ครั้นภายหลังเมื่อมีเหตุวิบัติใด ๆ เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นพุทธมามกะได้เอาเป็นพระราช

ธุระอุปถัมภ์ให้พระเถรานุเถระทั้งปวงจัดการสังคายนาชำระพระไตรปิฎกเป็นคราว ๆ มา เฉพาะในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ปรากฏว่าได้มีการสังคายนาบาลีพระไตรปิฎกถึง ๓ คราว คือ ในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๕ และที่ ๗ ในปัจจุบันจัดว่าบาลีพระไตรปิฎกมีอรรถพยัญชนะเป็นที่ถูกต้องแล้ว แต่โดยที่พระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลี ผู้ใคร่ศึกษาจำต้องรู้ภาษาบาลีอย่างลึกซึ้ง จึงจักศึกษาได้สมประสงค์ แม้จะมีผู้รู้แปลสู่ภาษาไทยอยู่เสมอ ก็เลือกแปลเฉพาะบางตอน ไม่ปรากฏว่ามีใครจัดแปลตลอดเรื่อง ถ้าสามารถดำเนินการแปลจนจบครบบริบูรณ์ ก็จะเป็นอุปการะคุณแก่พุทธบริษัทชาวไทยอย่างใหญ่หลวง การประจักษ์ว่าในต่างประเทศหลายประเทศว่านักปราชญ์ชาวประเทศนั้น ๆ ได้อุตสาหะแปลบาลีพระไตรปิฎกจากฉบับของพุทธศาสนาฝ่ายนิกายเถรวาทออกเป็นภาษาของเขาแล้ว สำหรับฝ่ายมหายานนั้นได้มีการแปลพระไตรปิฎก จากฉบับภาษาสันสกฤตออกเป็นภาษาของชาวประเทศที่นับถือลัทธิมหายานมาแล้วช้านาน การที่นักปราชญ์ในประเทศทั้งหลายจัดแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาของเขาก็ด้วยเพ่งประโยชน์ที่มหาชนชาวประเทศนั้น ๆ จะพึงได้รับการศึกษาพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ จึงเป็นการสมควรด้วยประการทั้งปวงที่จะคิดจัดแปลพระไตรปิฎกสู่ภาษาไทยให้ตลอดสาย จะเป็นเครื่องเฉลิมพระบรมเกียรติยศแห่งพระมหากษัตริย์และเป็นที่เชิดชูเกียรติคุณแห่งรัฐบาลในระบอบรัฐธรรมนูญ ให้

ปรากฏไพศาลไปนานาประเทศเป็นนิตย์นิรันดร์ แต่เนื่องด้วยการนี้เป็นการใหญ่ ไม่เป็นวิสัยที่เอกชนคนสามัญจะพึงจัดทำให้สำเร็จเรียบร้อยได้

อาศัยพระปรารภนี้ จึงโปรดให้เรียนมายังรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการเพื่อนำความกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ในการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย และขอให้ดำเนินการประกาศกระแสพระบรมราชโองการโปรดให้สมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานในการจัดแปลพระไตรปิฎก พระราชทานพระบรมราชานุมัติ ให้สมเด็จพระสังฆราชทรงตั้งพระเถรานุเถระเป็นกรรมการจัดการแปลได้ตามสมควร และโปรดเกล้า ฯ ให้กรมธรรมการเป็นผู้อำนวยการฝ่ายคฤหัสถ์จัดพิมพ์พระไตรปิฎกที่แปลนั้นเป็นสมุดตีพิมพ์และลงในใบลานสำหรับใช้เทศนาได้ด้วย และให้จำหน่ายแก่พุทธบริษัทผู้มีศรัทธาประสงค์จะสร้างไว้ในพระพุทธศาสนาด้วยราคาพอสมควร ค่าใช้จ่ายในการนี้ให้ใช้ทุนศาสนสมบัติกลาง การแปลพระไตรปิฎกครั้งนี้ประสงค์จะให้แล้วสำเร็จทันงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก จะเป็นเครื่องเชิดชูพระบรมโพธิสมภารบารมีเป็นอย่างยิ่ง.

เจริญพร

พระพรหมมุนี

(พระพรหมมุนี)

ที่ น. ๑๑๒๗๘/๒๔๘๓ กระทรวงธรรมการ

๑๙ มิถุนายน ๒๔๘๓

เรื่อง ขอพระบรมราชูปถัมภ์ในการจัดแปลพระไตรปิฎกสู่ภาษาไทย

จาก รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ

ถึง นายกรัฐมนตรี

ด้วยประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทนพระองค์สมเด็จพระสังฆราช แจ้งพระปรารภสมเด็จพระสังฆราชมายังกระทรวงธรรมการ ขอให้ดำเนินการกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ในการจะจัดแปลพระไตร-ปิฎกเป็นภาษาไทย เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศและเชิดชูเกียรติแห่งรัฐบาลในระบอบรัฐธรรมนูญ โดยขอให้โปรดเกล้า ฯ มีกระแสพระบรมราชโองการให้สมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานในการจัดการแปลพระไตรปิฎก พระราชทานพระบรมราชานุมัติให้สมเด็จพระสังฆราชทรงตั้งพระเถรานุเถระเป็นกรรมการจัดการแปลได้ตามสมควร และโปรดเกล้าฯให้กรมธรรมการเป็นผู้อำนวยการฝ่ายคฤหัสถ์ จัดพิมพ์พระไตรปิฎกที่แปลนั้นเป็นสมุดตีพิมพ์และลงในใบลาน เพื่อใช้เทศนาได้ด้วย ให้จำหน่ายแก่พุทธบริษัทด้วยราคาพอสมควร ค่าใช้จ่ายในการนี้

ใช้ทุนศาสนสมบัติกลาง การนี้ประสงค์จะให้แล้วเสร็จทันงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ดังสำเนาที่เสนอมาพร้อมหนังสือนี้

กระทรวงธรรมการพิจารณาเห็นสมควร จึงเรียนมาเพื่อขอได้โปรดนำความกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ในการจัดแปลพระไตรปิฎก ตามพระปรารภของสมเด็จพระสังฆราชต่อไป

ขอแสดงความนับถืออย่างยิ่ง

(ลงนาม) **โกวิทอภัยวงศ์**

(หลวงโกวิทอภัยวงศ์)

รัฐมนตรีช่วยว่าการ ลงนามแทน

ที่ ธ. ๓๖๑๖/๒๔๘๓ กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

๑๐ กรกฎาคม ๒๔๘๓

เรื่อง การจัดแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย

จาก เลขาธิการคณะรัฐมนตรี

ถึง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ

หนังสือถึงนายกรัฐมนตรีที่ น. ๑๑๒๗๘/๒๔๘๓ ลงวันที่ ๑๙ มิถุนายน ศกนี้ ว่าสมเด็จพระสังฆราชทรงปรารภใคร่ขอพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ในการจัดแปลพระไตร-ปิฎกเป็นภาษาไทย เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศและเชิดชูเกียรติแห่งรัฐบาลในระบอบรัฐธรรมนูญ โดยขอให้มีกระแสพระบรมราชโองการโปรดให้สมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานและพระราชทานพระบรมราชานุมัติให้ทรงตั้งพระเถรานุเถระเป็นกรรมการจัดแปลได้ตามสมควร และโปรดเกล้าฯ ให้กรมธรรมการเป็นผู้อำนวยการฝ่ายคฤหัสถ์จัดพิมพ์พระไตรปิฎกที่แปลเป็นสมุดตีพิมพ์และลงในใบลานเพื่อใช้เทศนา และจำหน่ายแก่พุทธบริษัท ส่วนค่าใช้จ่ายในการนี้ใช้ทุนศาสนสมบัติกลาง นั้น

นายกรัฐมนตรีได้พิจารณาเห็นชอบด้วย และกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีได้นำความเสนอคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทราบแล้ว ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

มีบัญชาว่า เป็นพระดำริที่ดี อนุมัติให้ดำเนินการได้ตามที่ขอมา และได้มีพระราชหัตถเลขา ทูลสมเด็จพระสังฆราชมาด้วย ดั่งได้เชิญมาพร้อมกับหนังสือนี้ เพื่อกระทรวงธรรมการจักได้ดำเนินการต่อไป.

ขอแสดงความนับถืออย่างยิ่ง

(ลงชื่อ) **ทวี บุณยะเกตุ**

(นายทวี บุณยะเกตุ)

ที่ ๑/๒๑ พระที่นั่งบรมพิมาน

วันที่ ๕ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๘๓

ทูล สมเด็จพระสังฆราช

ด้วยได้ทราบจากรายงานของกระทรวงธรรมการว่าพระคุณเจ้าทรงปรารภว่าพระไตรปิฎกอันเป็นที่ประมวลพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในปัจจุบันนี้ จัดว่าบาลีพระไตรปิฎกมีอรรถพยัญชนะเป็นที่ถูกต้องแล้ว แต่ยังไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดได้จัดแปลสู่ภาษาไทยจนครบบริบูรณ์ ซึ่งจะกระทำให้เกิดประโยชน์แก่ปวงชนชาวไทยที่จะพึงศึกษา จึงทรงเห็นสมควรจัดแปลพระไตรปิฎกสู่ภาษาไทยขึ้น เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศและเชิดชูเกียรติแห่งรัฐบาลในระบอบรัฐธรรมนูญ ในการนี้ทรงขอพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์และพระราชทานพระบรมราชานุมัติให้ทรงตั้งพระเถรานุเถระเป็นกรรมการจัดแปลได้ตามสมควร และทรงขอให้กรมธรรมการเป็นผู้อำนวยการฝ่ายคฤหัสถ์จัดพิมพ์พระไตรปิฎกที่แปลเป็นสมุดตีพิมพ์และลงในใบลานเพื่อใช้เทศนาและจำหน่ายแก่พุทธบริษัท ซึ่งนายกรัฐมนตรีเห็นชอบด้วยแล้ว นั้น

ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้พิจารณาเห็นชอบด้วยตามพระดำริอันดียิ่งนี้ มีความยินดีรับการจัดแปลพระไตรปิฎกไว้อยู่ในพระบรม

ราชูปถัมภ์ และถวายให้พระคุณเจ้าทรงเป็นประธานในการนี้สุดแต่จะทรงแต่งตั้งพระเถรานุเถระเป็นกรรมการจัดการแปลได้ตามสมควร

อาทิตย์ ทิพอาภา
พล อ. พิชเยนทรโยธิน
ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ
พิบูลสงคราม
นายกรัฐมนตรี

รูปหมู่คณะกรรมการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย
ในพระบรมราชูปถัมภ์

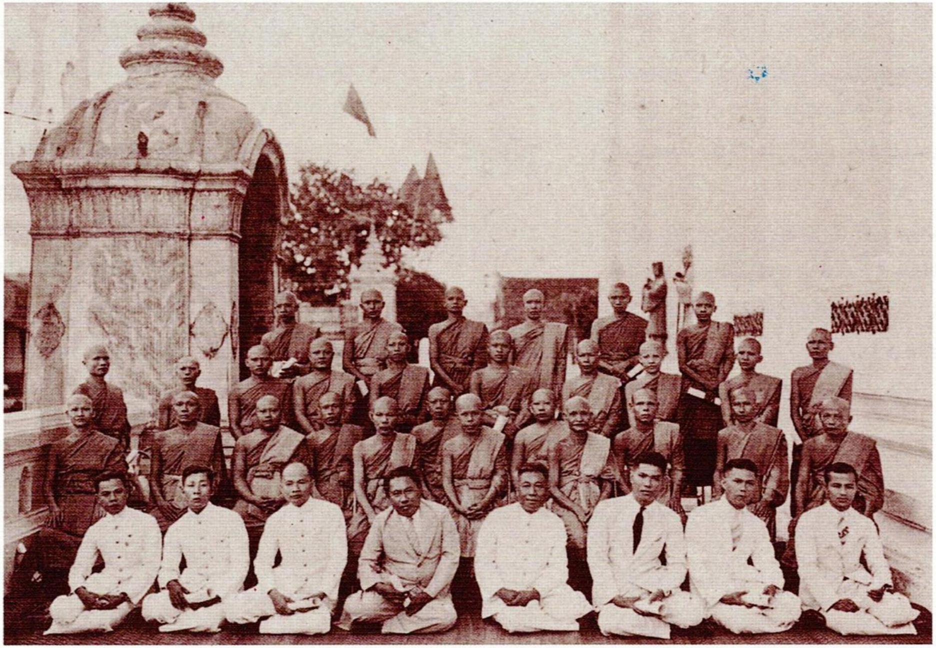

นับจากซ้ายไปขวาโดยลำดับ

แถวนั่ง พระมหาปลอด พระมหาช่วง พระศรีสัจจญาณมุนี
พระเมธีวรคณาจารย์ พระธรรมไตรโลกาจารย์
พระสุธีวรคุณ พระพรหมมุนี พระวิสุทธิสมโพธิ์
พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ พระปริยัติโสภณ พระภัทรมุนี
พระวินัยกิจโกศล

แถวยืน พระมหาเชื่อม พระมหาทองคำ พระมหาสง่า
พระมหาไสว พระมหาเกลี้ยง พระมหาพุฒ
พระมหาสุรัส พระมหาเกษม พระมหาน้าว
พระมหาถิร พระมหาชอบ พระมหาสุต พระมหาวิเชียร
พระมหาสวัสดิ์ พระมหาปั่น พระมหาปุ่น

ฝ่ายคฤหัสถ์ นายทรงวุฒิ วโรภาส นายวิชัย หาญสุจินต์
นายโชติ ทองประยูร หลวงอาจวิชาสรร
พระชำนาญอนุสาสน์ นายพร มลิทอง
นายกมล มลิทอง นายยัญ คงสมจิตต์

รูปหมู่นี้ ถ่ายที่บริเวณพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ด้านซ้าย
เมื่อวันศุกร์ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีมะโรง โทศก
จ.ศ. ๑๓๐๒ ตรงกับวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๓

ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี

เรื่อง พระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ ในการจัดแปล พระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย

ด้วยสมเด็จพระสังฆราชทรงปรารภว่า บาลีพระไตรปิฎกอันเป็นที่ประมวลพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในปัจจุบันนี้ จัดว่ามีอรรถพยัญชนะเป็นที่ถูกต้องแล้ว แต่ยังไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดจัดแปลสู่ภาษาไทยจนจบครบบริบูรณ์ สมควรจัดแปลพระไตรปิฎกสู่ภาษาไทยขึ้น เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษาของปวงชนชาวไทยสืบไป และจะเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศและเชิดชูเกียรติแห่งรัฐบาลในระบอบรัฐธรรมนูญ ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยตามพระปรารภอันดียิ่งของสมเด็จพระสังฆราช

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้รับการจัดแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ถวายให้

สมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธานในการนี้พระราชทานพระบรมราชานุมัติให้ทรงตั้งพระเถรานุเถระเป็นกรรมการจัดแปลได้ตามสมควร และมอบให้กรมธรรมการเป็นผู้อำนวยการฝ่ายคฤหัสถ์ จัดพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นสมุดตีพิมพ์และลงในใบลานเพื่อจำหน่ายแก่พุทธบริษัทสืบไป

ประกาศมา ณ วันที่ ๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๘๓

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

พิบูลสงคราม

นายกรัฐมนตรี

การแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย

เมื่อได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ รับการจัดแปลพระไตรปิฎกไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ถวายให้สมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธานในการจัดแปลพระไตรปิฎก และพระราชทานพระบรมราชานุมัติให้ทรงตั้งพระเถรานุเถระเป็นกรรมการจัดแปลได้ตามสมควรแล้ว สมเด็จพระสังฆราชจึงได้ทรงตั้งกรรมการแปลพระไตรปิฎกขึ้นคณะหนึ่ง ดังมีรายนามปรากฏตามสำเนาประกาศกระทรวงธรรมการ เรื่องตั้งกรรมการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย ลงวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๘๓ ต่อไปนี้

ประกาศกระทรวงธรรมการ

เรื่องตั้งกรรมการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย

ตามที่มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้รับการจัดแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย ไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ถวายให้สมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธานในการนี้ พระราชทานพระบรมราชานุมัติให้ทรงแต่งตั้งกรรมการจัดแปลได้ตามสมควร อาศัยพระบรมราชานุมัตินั้น ในพระนามสมเด็จพระสังฆราช ประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์ ฯ ได้กำหนดหน้าที่ในการปฏิบัติงานออกเป็นส่วน ๆ และแต่งตั้งผู้มีรายนามดั่งต่อไปนี้เป็นกรรมการ คือ

สมเด็จพระสังฆราช
ทรงเป็นประธานในการนี้

๑. คณะกรรมาธิการพิจารณาการแปล

๑. พระพรหมมุนี (ปลด กิตฺติโสภโณ)
ประธานคณะกรรมาธิการ

๒. พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (เผื่อน ติสฺสทตฺโต)
กรรมาธิการฝ่ายพระวินัย

๓. พระพรหมมุนี (ปลด กิตฺติโสภโณ)
กรรมาธิการฝ่ายพระสูตร

๔. พระธรรมไตรโลกาจารย์ (ช้อย จานทตฺโต)
กรรมาธิการฝ่ายพระอภิธรรม

๒. กรรมการกองแปล

พระสุธีวรคุณ (ธีร์ ปุณฺณโก) วัดจักรวรรดิราชาวาส หัวหน้ากอง

(๑) กรรมการแผนกตรวจสำนวน

๑. พระศรีสุธรรมมุนี (อาจ อาสโภ)
วัดสุวรรณดาราราม อยุธยา หัวหน้าแผนก

๒. พระปริยัติโศภน (ฟื้น ชุตินฺธโร) วัดสามพระยา

๓. พระสุธีวรคุณ (ธีร์ ปุณฺณโก) วัดจักรวรรดิราชาวาส

๔. พระมหาทองคำ ป. ๙ วัดมหาธาตุ

๕. พระมหาวิเชียร ป. ๙ วัดมหาธาตุ

๖. พระมหาเกษม ป. ๗ วัดมหาธาตุ

๗. พระมหาชอบ ป. ๖ วัดราษฎร์บำรุง ชลบุรี

(๒) กรรมการแผนกแปลพระวินัย

๑. พระวิสุทธิสมโพธิ (เจีย เขมโก) วัดพระเชตุพน หัวหน้าแผนก
๒. พระมหาเชื่อม ป .๘ วัดพระเชตุพน
๓. พระมหาสง่า ป. ๘ วัดพระเชตุพน
๔. พระมหาปุ่น ป. ๖ วัดพระเชตุพน

(๓) กรรมการแผนกแปลพระสูตร

๑. พระปริยัติโศภน (ฟื้น ชุตินฺธโร) วัดสามพระยา หัวหน้าแผนก
๒. พระวินัยกิจโกศล (ตรี จนฺทสโร) วัดกัลยาณมิตร
๓. พระสุธีวรคุณ (ธีร์ ปุณฺณโก) วัดจักรวรรดิราชาวาส
๔. พระภัทรมุนี (อิ๋น ภทฺรมุนี) วัดทองนพคุณ
๕. พระวิเชียรมุนี (พันธ์ จีรวฑฺโฒ) วัดอินทาราม
๖. พระศรีสัจจญาณมุนี (สนธิ์ ยตฺติธโร) วัดสุทัศนเทพวราราม
๗. พระมหาสุรัส ป. ๙ วัดเบญจมบพิตร
๘. พระมหาปลอด ป. ๘ วัดสระเกศ
๙. พระมหาสุด ป. ๘ วัดแก้วฟ้าล่าง
๑๐. พระมหาเกลี้ยง ป. ๘ วัดชนะสงคราม
๑๑. พระมหาน้าว ป. ๘ วัดเบญจมบพิตร

๑๒. พระมหาพุฒ ป. ๗ วัดสุทัศนเทพวราราม
๑๓. พระมหาช่วง ป. ๗ วัดสุทัศนเทพวราราม
๑๔. พระมหาไสว ป. ๗ วัดเทพากร

(๔) กรรมการแผนกแปลพระอภิธรรม

๑. พระเมธีวรคณาจารย์ (พาว เมธิโก)
วัดวิเศษการ หัวหน้าแผนก
๒. พระมหาทองคำ ป. ๙ วัดมหาธาตุ
๓. พระมหาวิเชียร ป. ๙ วัดมหาธาตุ
๔. พระมหาถิร ป. ๘ วัดมหาธาตุ
๕. พระมหาปั่น ป. ๘ วัดมหาธาตุ
๖. พระมหาสวัสดิ์ ป. ๘ วัดมหาธาตุ
๗. พระมหาเกษม ป. ๗ วัดมหาธาตุ

กรรมการแผนกแปลพระสูตร

๑. พระศรีวิสุทธิโมลี (ฉลาด ปญฺญาทีโป)
วัดเบญจมบพิตร
๒. พระมหาเสถียร ป. ๙ วัดจักรวรรดิราชาวาส
๓. พระมหากี ป. ๘ วัดทองนพคุณ

กรรมการแผนกแปลพระอภิธรรม

๑. พระมหาเขียน	ป. ๙	วัดสุวรรณาราม
๒. พระมหาบุญเลิศ	ป. ๘	วัดมหาธาตุ
๓. พระมหาเกษม	ป. ๗	วัดมหาธาตุ
๔. พระมหาปลั่ง	ป. ๘	วัดมหาธาตุ

กรรมการฝ่ายคฤหัสถ์อุปการะในการตรวจสำนวน

๑. นายสงวน กุลดิลก (ป. ๗)

๒. นายรัตน์ ปาณะพล ธรรมศาสตร์บัณฑิต

ในการแปลพระไตรปิฎกภาษาบาลีเป็นภาษาไทย คณะกรรมการได้แบ่งการแปลออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. แปลโดยอรรถตามความในพระบาลี สำหรับพิมพ์เป็นเล่มสมุดเรียกว่าพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย

๒. แปลโดยสำนวนเทศนา สำหรับพิมพ์ลานเป็นคัมภีร์เทศนาเรียกว่าพระไตรปิฎกเทศนาฉบับหลวง

กรรมการฝ่ายคฤหัสถ์
อุปการะในการตรวจสำนวน

---

๑. นายโชติ ทองประยูร เนติบัณฑิต

๒. นายกมล มลิทอง ธรรมศาสตร์บัณฑิต

๓. นายพร มลิทอง ธรรมศาสตร์บัณฑิต

๔. นายยัญ คงสมจิตต์ (ป. ๙)

๓. กรรมการกองธุรการ

๑. พระชำนาญอนุศาสน์ อธิบดีกรมธรรมการ

๒. หลวงอาจวิชาสรร รักษาการในตำแหน่งเลขานุการกรมธรรมการ

๓. นายกมล มลิทอง ทำการแทนหัวหน้ากองศาสน-ศึกษา

๔. นายวิชัย หาญสุจินต์ (ป.๖) กองศาสนศึกษา

๕. นายทรงวุฒิ วโรภาส ผู้จัดการโรงพิมพ์ศาสนศึกษา

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๘๓

สินธุสงครามชัย

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ

กรรมการคณะนี้ได้แบ่งแยกหน้าที่ดำเนินการแปลพระไตรปิฎกโดยลำดับ แต่กรรมการบางรูปได้พ้นหน้าที่ไป และได้มีการแต่งตั้งกรรมการเพิ่มเติมอีก ดังมีรายนามกรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติมต่อไปนี้ :-

ประกาศ
แต่งตั้งกรรมการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยเพิ่มเติม

ส.ด. พระวชิรญาณวงศ์
พระสังฆราชสกลมหาสังฆนายก

ตามที่มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้รับการจัดการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย ไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ถวายให้สมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธานในการนี้ และพระราชทานพระบรมราชานุมัติให้ทรงแต่งตั้งกรรมการแปลได้ตามสมควร อาศัยพระบรมราชานุมัตินั้น มีพระบัญชาให้แต่งตั้งกรรมการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยในแผนกตรวจสำนวนเพิ่มเติม ดังต่อไปนี้.

ก. กรรมการตรวจสำนวนคำแปลพระวินัยปิฎก

๑. พระวิสุทธิสมโพธิ วัดพระเชตุพน หัวหน้า

๒. พระวิมลมุนี วัดพระเชตุพน กรรมการ
๓. พระวิเชียรมุนี วัดอินทาราม กรรมการ
๔. พระวิสุทธิโสภณ วัดสระเกศ กรรมการ
๕. พระมหาเสถียร ธมฺมสาโร ป. ๙ วัดจักรวรรดิราชาวาส กรรมการ

ข. กรรมการตรวจสำนวนคำแปลพระสุตตันตปิฎก

๑. พระเทพเวที วัดสามพระยา หัวหน้า
๒. พระเทพเมธี วัดจักรวรรดิราชาวาส กรรมการ
๓. พระวิสุทธิญาณมุนี วัดมหาพฤฒาราม กรรมการ
๔. พระปรากรมมุนี วัดเทพากร กรรมการ
๕. พระศรีวิสุทธิโมลี วัดเบญจมบพิตร กรรมการ
๖. พระวีรธรรมมุนี วัดไตรมิตรวิทยาราม กรรมการ
๗. พระศรีสุทัสสมุนี วัดชนะสงคราม กรรมการ
๘. พระมหาเอี่ยม อุปคุตฺโต ป.๙ วัดสระเกศ กรรมการ
๙. พระมหาวิจิตร สุริยโชติ ป.๙ วัดเบญจมบพิตร กรรมการ

ค. กรรมการตรวจสำนวนคำแปลพระอภิธรรมปิฎก

๑. พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดมหาธาตุ หัวหน้า
๒. พระปิฎกโกศล วัดมหาธาตุ กรรมการ

๓. พระวิเชียรโมลี วัดมหาธาตุ กรรมการ

๔. พระชลธารมุนี วัดราษฎร์บำรุง กรรมการ

๕. พระศรีสุธรรมมุนี วัดมหาธาตุ กรรมการ

๖. พระมหาบุญเลิศ ทตฺตสุทฺธิ ป. ๘ วัดมหาธาตุ กรรมการ

๗. พระมหาเกษม อํสุการี ป.๗ วัดมหาธาตุ กรรมการ

๘. พระมหาสิริ อาจารสิริ ป. ๙ วัดมหาธาตุ กรรมการ

๙. พระมหาโชดก ญาณสิทฺธิ ป.๘ วัดมหาธาตุ กรรมการ

๑๐. พระมหาเจริญ เวโรจโน ป.๘ วัดวิเศษการ กรรมการ

ประกาศ ณ วันที่ ๒๒ กรกฎาคม ๒๔๙๒

ผู้รับสนองพระบัญชา

ส. ด. พระพุทธโฆษาจารย์

สังฆนายก

ประกาศ
แต่งตั้งกรรมการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยเพิ่มเติม

ส.ด. พระวชิรญาณวงศ์

พระสังฆราชสกลมหาสังฆนายก

ตามที่มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้รับการจัดแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ถวายให้สมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธานในการนี้ และพระราชทานพระบรมราชานุมัติให้ทรงแต่งตั้งกรรมการแปลได้ตามสมควร อาศัยพระบรมราชานุมัตินั้น มีพระบัญชาให้แต่งตั้งกรรมการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยเพิ่มเติม ดังต่อไปนี้

๑. พระวิสุทธิสมโพธิ วัดพระเชตุพน
เป็นกรรมาธิการฝ่ายพระวินัย

๒. พระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดมหาธาตุ
เป็นกรรมาธิการฝ่ายพระอภิธรรม

๓. พระเทพเวที วัดสามพระยา
เป็นกรรมาธิการฝ่ายพระสูตร

ขอท่านผู้ได้รับแต่งตั้ง จงตั้งใจบำเพ็ญศาสนกิจด้วยวิริยะอุตสาหะจนเต็มสามารถ และจงถึงความเจริญรุ่งเรืองสถาพรในพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกเมื่อ

ประกาศ ณ วันที่ ๑๑ พฤษภาคม ๒๔๙๒

ผู้รับสนองพระบัญชา

พระศาสนโศภน

สังฆมนตรีว่าการองค์การแผยแผ่

สั่งการแทนสังฆนายก

ประกาศ
แต่งตั้งกรรมการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยเพิ่มเติม

ส.ด. พระวชิรญาณวงศ์

(สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์)

ตามที่มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้รับการจัดแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ถวายให้สมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธานในการนี้ และพระราชทานพระบรมราชานุมัติให้ทรงแต่งตั้งกรรมการแปลได้ตามสมควร อาศัยพระบรมราชานุมัตินั้น จึงมีพระบัญชาให้แต่งตั้ง พระมหาพวน จานจาโร ป. ๘ วัดมหาธาตุ เป็นกรรมการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย ในแผนกตรวจสำนวนคำแปลอภิธรรม แทนพระศรีสุธรรมมุนี วัดมหาธาตุ ซึ่งลาสิกขา

ขอให้ผู้ได้รับแต่งตั้ง จงตั้งใจบำเพ็ญศาสนกิจด้วยวิริยะอุตสาหะจนเต็มสามารถ และจงถึงความเจริญรุ่งเรืองสถาพรในพระธรรมวินัย ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกเมื่อ

ประกาศ ณ วันที่ ๑๓ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๙๓

ผู้รับสนองพระบัญชา

พระศาสนโศภน

สังฆมนตรีว่าการองค์การเผยแผ่

สั่งการแทนสังฆนายก

การพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย

เมื่อคณะกรรมการได้จัดแปลและทำต้นฉบับพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวงเสร็จบางส่วน พอจัดพิมพ์ได้ กรมการศาสนาก็ได้เริ่มจัดพิมพ์ขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายเป็นปฐมฤกษ์เนื่องในงานเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๔ ได้ปิฎกละเล่ม รวม ๓ เล่ม แล้วจัดการพิมพ์ต่อไปอีก แต่บังเอิญประจวบกับเวลาที่ประเทศไทยตกอยู่ในภาวะสงคราม วัตถุอุปกรณ์ในการพิมพ์มีราคาแพงมากและหาได้ยาก จึงจำเป็นต้องงดการพิมพ์ไว้ชั่วคราว เวลานี้คณะกรรมการได้จัดแปลและทำต้นฉบับสำหรับพิมพ์ไว้เสร็จแล้ว ถ้าวัตถุอุปกรณ์ในการพิมพ์มีราคาพอสมควร จะได้ดำเนินการพิมพ์ต่อไปอีกโดยลำดับจนจบ ซึ่งกำหนดไว้ว่า จะพิมพ์เป็นเล่มมีปริมาณถึง ๘๐ เล่ม ทั้งนี้ต้องแล้วแต่กำลังเงินทุนการแปลพระไตรปิฎก อันจะพึงได้รับอุปถัมภ์จากท่านพุทธศาสนิกชนทั้งหลายเป็นสำคัญ

ส่วนพระไตรปิฎกเทศนาฉบับหลวง คณะกรรมการได้จัดการเรียบเรียงเป็นสำนวนเทศนาตามความในพระบาลี แบ่งเป็น ๑๒๕๐ กัณฑ์ เท่าจำนวนพระอรหันต์พุทธสาวก ๑๒๕๐ รูป เมื่อคราวจาตุรงคสันนิบาตในสมัยพุทธกาล คือ พระวินัยปิฎก

๑๘๒ กัณฑ์ พระสุตตันตปิฎก ๑๐๕๔ กัณฑ์ พระอภิธรรมปิฎก ๑๔ กัณฑ์ กรมการศาสนาได้จัดพิมพ์ลงในใบลาน และเดินทองล่องชาดอย่างงดงามถาวร เป็นจำนวนในครั้งแรกนี้ ๕๑๕ จบ

พระอวสานกาล

เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ทรงประชวรพระโรคชรากระเสาะกระแสะเรื่อย ๆ มา แต่เพราะพระทัยของพระองค์เข้มแข็งยิ่งนัก ประกอบด้วยได้แพทย์ผู้สามารถถวายการพยาบาล จึงมีพระอาการทรงอยู่ได้ตลอดมา จนถึงวันที่ ๑ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๘๗ ได้เริ่มประชวรเพราะพระโรคเดิมอีก แพทย์ได้ถวายการพยาบาลจนสุดความสามารถ พระอาการโรคได้ทรุดหนักลงทุกวัน จนถึงวันที่ ๒๖ เดือนเดียวกัน ก็ได้เสด็จดับขันธ์สิ้นพระชนม์เมื่อเวลา ๓.๐๐ น. ที่ตำหนักวัดสุทัศนเทพวราราม สิริพระชนมายุ ๘๙ โดยปี พระพรรษา ๖๖ ทรงดำรงตำแหน่งสกลสังฆปริณายกได้ ๗ พรรษา

ได้รับพระราชทานน้ำสรงพระศพและโกศพระลองกุดั่นน้อยประดับพุ่มและเฟื่องเครื่องสูง ๕ ชั้น เครื่องประโคมสังข์แตรจ่าปี จ่ากลอง และกลองชนะ มีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมประจำพระศพและรับพระราชทานฉัน ๑๕ วัน ประดิษฐานพระศพ ณ ตำหนักที่สิ้นพระชนม์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ไว้ทุกข์ ทุกกระทรวงทบวงกรมมีกำหนด ๑๕ วัน แล้วทรง

บำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทานในสัตตวารที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เปลี่ยนพระลองกุดั่นใหญ่พระราชทานเพลิงพระศพเป็นการหลวง ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส วันพุธที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๘

ภาคผนวก

สำเนาลายพระหัตถ์
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ที่ ๑๑/๒๗ ตำหนักจันทร์ วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๕๖

พระพรหมมุนี เจ้าคณะรองหนกลาง ผู้บัญชาการคณะมณฑลนครไชยศรี ฯ

รายงารตรวจจัดการคณะของท่าน ฉันได้อ่านแล้ว มีข้อที่ปรารภถึงต่อไปนี้ :

๑. ท่านจู่ไปตรวจวัด ไม่ให้เจ้าอาวาสรู้ตัว มีดีหลายประการ ได้รู้จักตำบล ได้รู้จักพระดีไม่ดี ได้ช่องเพื่อจะผูกไมตรีกับบริษัททั่วไป ทั้งชื่อว่าได้ช่วยวัดด้วย เจ้าอาวาสคงจะเอาใจใส่ขึ้น

๒. สั่งให้พระปล่อยนกเขานั้น ชอบแล้ว ฯ ตามทางโลกก็ดูไม่อะไรนัก เพราะเลี้ยงด้วยคิดเกื้อกูล แต่ตามทางศาสนาดูไม่งาม เพราะต้องเอามันขังกรง ฯ

๓. พระอธิการแก่น วัดลม เมืองสมุทรสาคร ปกครองวัดโดยใช้วิธีปรองดองกับบาดหลวง ผู้ตั้งสำนักอยู่ใกล้เคียงนั้น

ทำถูกทางไม่ว่าคนต่างชาติต่างศาสนา รักกันดีกว่าเกลียดกัน ฯ ควรแนะให้เจ้าอาวาสอื่นเอาอย่าง ฯ

๔. สั่งให้รักษาธรรมาสน์ของเก่าที่วัดโคกขาม ดีแล้ว ฯ ในวัดใดมีชิ้นอะไร ที่จะส่อให้เหนว่าวัดนั้นเก่า หรือพอจะเป็นพยานของตำนานเมืองไทยได้ วัดนั้นควรถนอมรักษาไว้ ฯ ฉันได้เคยผ่านปากคลองแต่ไม่รู้ว่ามีชิ้นที่ควรดู จึงไม่ได้เข้าคลองนั้น

๕. ในเวลาว่างการ ได้ทำธรรมสากัจฉากับคฤหัสถ์บรรพชิตดีอยู่ นอกจากได้สอนธรรมแก่เขา ยังเป็นทางทำความสนิทสนมกันอีก ฯ อันผู้ใหญ่ไม่ควรทำยศทำอย่าง หาความสนิทสนมกับผู้น้อยดีกว่า จะได้รู้จักน้ำใจของเขา เมื่อจะต้องทำกิจเกี่ยวข้องกัน จะได้ทำสดวก ฯ

๖. การรักษาเลื่อมใสของคนทั้งหลาย เปนกรณียะของผู้ใหญ่ เมื่อชาวบ้านเลื่อมใสแลนิมนต์ให้พักอยู่ในที่นั้น ๆ มากวันออกไป ท่านรับนิมนต์ให้สมปรารถนาของเขา ชอบแล้ว ไม่เสียเวลาดอก มีประโยชน์เหมือนกัน ฯ

๗. ท่านใช้อุบายทำนิคคหะพระวัดท่าข้าม แขวงเมืองนครไชยศรี ดีนัก แต่ขันเวลาอ่านต้องหัวเราะ ฯ เปนการจริงอย่างนั้น คนใจคับแคบเห็นแก่ตัว อยู่หนักวัด เปนตัวอย่างไม่ดี น่าให้ออกเสีย ไม่มีพระ ไม่ต้องจัดการปกครอง มีแต่ไม่รับปกครองกัน น่าฉุนจริง ๆ ฯ ฉันใคร่จะรู้ต่อไปว่า ในที่สุดตกลงกันอย่างไร ฯ

๘. ท่านสึกพระอธิการนิ่ม วัดกลาง ผู้เปนอลัชชี โดยอาการอันแขงดี ถึงเวลาควรจะใช้อำนาจก็ควรใช้ แต่ให้เปนในทางที่ถูกก็แล้วกัน ฯ ใจฉันชอบ เวลาจะอ่อนก็ให้อ่อนโยน อย่าอ่อนแอ เวลาจะแขงก็ให้แขงแรง อย่าแขงกระด้าง ฯ

๙. วิธีเยือนกัน ผู้น้อยควรจะมาเยือนผู้ใหญ่ก่อน ท่านมียศสูงกว่า ควรจะให้ผู้ว่าราชการเมืองเขามาหาก่อน ต่อมียศเท่ากัน แขกจึงควรไปเยือนเจ้าถิ่นก่อน ฯ ไปโดยฐานรู้จักคุ้นเคยกัน ไม่ต้องถือยศถืออย่าง ฯ การรักษาวัดป่าเลไลยเมืองสุพรรณบุรีนั้น ควรเอาอย่างวัดตูมที่กรุงเก่า ฯ วัดตูมนั้นเปนวัดที่เคยลงเครื่องพิชัยสงครามมาแต่ครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่ตั้งอยู่ในที่ดอนห่างหมู่บ้าน มีพระจำพรรษารูปเดียวพอเฝ้าวัดเท่านั้น แต่ได้พระราชทานกฐินหลวง เมื่อศกหลังฉันขอเลิกกฐินหลวงที่พระราชทานในวัดมีพระไม่ครบสงฆ์เสีย วัดตูมพลอยถูกตัดด้วย กรมพระดำรง-ราชานุภาพเดือดร้อน แต่ไม่อาจค้านฉัน กลับต้องคิดบำรุงวัดตูมดีขึ้นกว่าเดิม คือ เมื่อถึงฤดูจำพรรษา จะนิมนต์พระไปอยู่จำพรรษา ให้ครบสงฆ์ที่จะรับกฐินได้ จะเรี่ยรายกันเลี้ยงขอให้รับเปนองค์ ๆ ไป ส่วนพระผู้จะไปอยู่วัดป่าเลไลย ควรมีจำกัดว่ากี่รูป แลเรี่ยรายกันเลี้ยงเปนรูป ๆ ไปคือ ค่าอาหารของพระจะเปนเดือนละเท่าไร ? คิดจะให้เจ้าอาวาสมียศนั้นทางมีอยู่ เปนพระครูเจ้าอาวาสชั้นไม่มีนิตยภัตได้ แต่พระต้องเปน

ผู้สมควร ถ้าไม่สมควร ก็ให้เปนแต่อธิการ เช่นพระวัดตูม ก็ไม่ได้รับยศอะไร ข้อว่าเงินกัลปนาสำหรับวัดป่าเลไลย ในรัชกาลที่ ๕ ทรงพระราชอุทิศไว้ปีละ ๑๐ ชั่งนั้น จะสืบถามดูก่อน ฯ

๑๐. คิดมีประชุมพร้อมทั้งเจ้าคณะแลเจ้าน่าที่ในราชการดีอยู่ ถ้าทั้งสองฝ่ายกลมเกลียวกันการก็สดวก ฯ เสียดายว่าท่านถูกเรียกกลับมา ยังไม่ทันจะได้เข้าประชุม ฯ อันที่จริงการประชุมสำคัญกว่าการพระเมรุ ถ้าฉันได้รู้มาแต่แรกแล้ว จะขอให้อยู่ประชุมก่อน ฯ พระทวีประชาชน ผู้ว่าราชการเมืองสุพรรณบุรี ปรากฏในรายงารว่า เอาใจใส่ในการพระศาสนาอยู่ ฉันมีความพอใจ ฯ

๑๑. ท่านให้พระครูวินัยธรรมอยู่แทนตัวในการประชุมนั้น ในรายการว่า แทนเจ้าคณะมณฑล อยู่ข้างจะสูงไป ควรจะให้เปนแต่ผู้ฟังความไว้เรียนเจ้าคณะมณฑล ควรระวังจงมากในเรื่องข้ามน่ากัน ฯ

๑๒. วิธีบำรุงพระสงฆ์ ต้องหวังความปฏิบัติดีก่อน เมื่อนิยมในความปฏิบัติขึ้น ก็ต้องการเล่าเรียนอยู่เอง ฯ อไร ๆ ทุกสิ่งเมื่อความต้องการยังไม่มี ยังเปนไม่ได้ นี่เปนกฎของธรรมดาทีเดียว ฯ จะบำรุงการเล่าเรียนก็ต้องหาทางยั่วให้เกิดความต้องการขึ้น แม้อย่างอื่นก็เหมือนกัน ฯ

๑๓. เรื่องสอบสวนแล้วให้อนุญาตแก่คนบวช ตามความคิดเหนของผู้ว่าราชการเมืองนั้น เปนระเบียบดี แต่น่าที่ของเจ้า

อาวาสนั้นเข้าใจว่ารับรองไม่ถูก เหมือนเปนประกันคนนั้นไป ควรจะเข้าใจว่ารับไว้ คือเอาไว้รับไว้ในสำนัก เมื่อเจ้าอาวาสได้รับใบไต่สวนของนายอำเภอจะเอาไว้ ก็จดลงไปว่ารับ หรือยอมให้อยู่ก็ได้ ฯ

ความวินิจฉัยของที่ประชุม ในข้อว่า สมบัติของวัดอย่างไรควรเสียภาษีอากร ชอบแล้ว แต่ข้อนี้ ท่านควรรู้กว้างขวางสักหน่อย จักอธิบายแผนกหนึ่ง ฯ

๑๔. นายอินท์ กรรมการ ดูเปนคนเอาการงารดีอยู่ ได้คนเช่นนี้ไว้เปนกำลัง ท่านคงเบาใจ ฯ

๑๕. ในปีหนึ่งจะให้ตรวจทั่วทุกหนทุกแห่งไม่ได้ ผลัดไปในที่ไม่เคย ดีแล้ว ฉันพอใจตรวจละเอียดลออ แม้จะเปนแต่เพียงเอกเทศมากกว่าไปตรวจเผิน ๆ หลายตำบล ฯ

๑๖. สรุปความลงว่า ท่านไปตรวจจัดการคณะคราวนี้ทำการโดยรอบคอบ ฉันพอใจ ของจงได้รับความสรรเสิญของฉัน แต่ข้อที่ยกขึ้นกล่าวไว้ข้างต้นนั้น เปนข้อน่าจับใจ หรือเปนข้อที่ควรจะได้รับอธิบาย ฯ

(ลงพระนาม) **กรม-วชิรญาณวโรรส**

ที่ ๑๒/๒๘ ตำหนักจันทร์ วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๕๖

ถึงพระพรหมมุนี เจ้าคณะรองหนกลาง ผู้บัญชาการคณะมณฑลนครไชยศรี ฯ

ฉันได้เคยรำพึงถึงที่ธรณีสงฆ์ อันไม่ต้องเสียค่าภาษีอากรอยู่เนือง ๆ ฝ่ายวัดดูเหมือนจะชอบใจ แต่นึกดูก็ได้ ถ้าที่ดินตกมาเปนของวัดมากขึ้น ค่าภาษีอากรอันเปนกำลังของแผ่นดิน ก็ขาดไปเท่านั้น ถ้าเพียงน้อยราย รัฐบาลไม่รู้สึกเสียดาย ถ้ามากมาย รัฐบาลก็รู้สึกขาดหรอ เมื่อเปนเช่นนี้ ก็จำจะคิดป้องกันไม่ให้ที่ดินตกมาเปนของวัด ฯ ที่เมืองฝรั่ง ความเรื่องนี้ได้เกิดขึ้นแล้ว คนศรัทธาถวายที่แก่ศาสนามากโดยลำดับมา จนรัฐบาลต้องตั้งวิวาทกับพวกพระ ถึงเข้าจับเข้ายึดทรัพย์สมบัติของวัด ขับพวกพระออกเสียจากอาณาเขตร ถ้าวัดยอมเสียภาษีอากรค่าที่ธรณีสงฆ์ แม้ที่ดินจะตกมาเปนของวัด รัฐบาลก็ไม่ขาดประโยชน์ ไม่จำเปนจะหึงษ์หวง ฯ ด้วยเหตุนี้ สิ่งที่จะต้องเสียค่าภาษีอากรจงยอมเสียดีกว่า อย่าเกี่ยงงอนเลย ฯ ที่ไม่ควรจะเสียโดยแท้นั้น คือ วิสุงคามสีมา อนุโลมตามนั้น ที่ในร่วมวัดอันเปนสำนักของภิกษุ ฯ ส่วนที่ธรณีสงฆ์หรือที่กัล-ปนานั้น ตามที่ฉันรู้มาเพียงไร ได้รับยกเว้นเฉพาะที่ทรงพระราช

อุทิศ แต่ต่อมาดูเหมือนกรมสรรพากรจะยกเว้นให้มากกว่านั้น ฯ การยกเว้นเช่นนี้ ไม่ใช่สำหรับวัดทีเดียว เพราะเปนของพระราชทานพิเศษ ที่เรียกว่าพรหมไทยกระมัง เช่น ที่นาในคลองมหาสวัสดิของลูกเธอในรัชกาลที่ ๔ ก็ได้รับยกเว้นเหมือนกัน เมื่อรู้เค้าไว้เช่นนี้จะได้รู้จักผ่อนผันให้ได้ประโยชน์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ฯ

(ลงพระนาม) **กรม-วชิรญาณวโรรส**

ที่ ๒๒/๗๖ ตำหนักจันทร์ วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๙ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๕๖

พระพรหมมุนี ผู้รั้งตำแหน่งเจ้าคณะแขวงสำเพ็ง ฯ

ข้อที่พระครูวิริยกิจการี เจ้าวัดสามจีนใต้คิดจะรวบรวมหนังสือพระไตรปิฎกของวัดนั้น แลขอนิตยภัตให้พระศรีผู้รักษาพระไตรปิฎกนั้นชอบแล้ว ฯ ได้ตรวจดูในบาญชีหนังสือที่ทำมา หนังสือของนายเทียมฮกกับกิมเชย เปนหนังสือสำรับ นี้ชุดหนึ่ง แลหนังสือเรียนที่มีซ้ำกันหลายสำรับนี้หมวดหนึ่ง สองหมวดนี้เปนชิ้นเปนอัน ฯ การที่จะจัดนั้น เหนควรรวบรวมหนังสือของนายกิมฮกกับกิมเชยไว้หมวดหนึ่ง จะกี่ตู้ก็ตาม หนังสือเรียนที่ซ้ำกันหมวดหนึ่ง หนังสืออื่นที่ซ้ำกันแลมีมากหมวดหนึ่ง หนังสือที่เปนคัมภีร์หรือเปนชุด แต่มีอย่างละหนึ่งหรือสองหมวดหนึ่ง หนังสือที่กระจุยกระจายหมวดหนึ่ง ฯ ถ้าตู้เก็บมีไม่พอ ทุนของวัดมีต่อขึ้นใหม่ได้ ฯ ขอท่านจัดเปรียญผู้เข้าใจ ไปช่วยแนะนำให้จัดหนังสือเข้ารเบียบ ฉันส่งบาญชีหนังสือคืนไปเพื่อรักษาไว้เมื่อจัดรเบียบแล้ว เหนควรจัดบาญชีให้เข้ากันตามรเบียบ ฯ เมื่อจะจ่ายนิตยภัตให้แก่พระศรีผู้รักษาพระไตรปิฎกเหตุไฉนจึงไม่บำรุงเจ้าอาวาสบ้าง เรื่องนี้ได้เคยจัดที่วัดมณฑบกรุงเก่ามาแล้ว จักมีหนังสือสั่งถึงกรมธรรมการ ให้จ่ายผล

ประโยชน์วัดนั้นเปนนิตยภัตสำหรับเจ้าอาวาส ราคาเดือนละ ๒๐ บาท ตั้งแต่เมษายนศกนี้ไป ส่วนพระศรีนั้น ๔ บาท เหนว่าน้อยนัก จึงสั่งให้ ๖ บาท ตั้งแต่เดือนที่ได้รับน่าที่รักษาหนังสือมา ฯ ท่านจงพูดเรื่องนี้ถึงพระธรรมการบดีเอง ฯ

กรม-วชิรญาณวโรรส

ที่ ๑๓๒/๒๖๘ ตำหนักจันทร์ วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๖ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๕๖

พระพรหมมุนี เจ้าคณะรองหนกลาง ฯ

เรื่องผู้ว่าราชการเมืองสุพรรณบุรีคิดจะผูกพัทธสีมาเอาวิหารพระปาเลไลยไว้ในภายใน ฝ่ายท่านเหนว่า ควรจะใช้สีมาวัดชุมนุมสงฆ์ ได้ส่งแผนที่มาให้ดูนั้น ฉันพิจารณาแผนที่แล้วเหนว่า ผู้ว่าราชการเมืองคิดจะผูกพัทธสีมานั้น เพ่งความว่า ในตำบลนั้นไม่มีที่ทำอุโบสถสังฆกรรม ต้องมาทำถึงวัดประตูศาลระยะทางไกลถึง ๕๐ เส้น นี้เปนความปรารภถูกควรจะมีสีมาในที่นั้น สำหรับพระสงฆ์ได้ทำอุโบสถสังฆกรรมสดวก ฯ ข้อที่ผู้ว่าราชการคิดเอาวิหารพระปาเลไลยไว้ในภายในนั้น จะเปนเพราะไม่แลเห็นที่อื่น หรือเพราะคิดจะไม่ต้องทำอุโบสถอิกแห่งหนึ่ง ฝ่ายท่านเหนว่า วิหารเปนที่ประชุมชน ไม่ควรจะใช้เปนอุโบสถ ควรจะปล่อยเปนวิหารไว้อย่างนั้น ข้อนี้ฉันก็ปรารภมาแต่แรก แต่ไม่ได้เหนแผนที่จึงไม่แลเหนทางอื่น ฯ ข้อที่ท่านคิดจะใช้สีมาวัดชุมนุมสงฆ์นั้น ฉันเหนว่า วัดชุมนุมสงฆ์อยู่น่าออกมา คนจะไปไหว้พระปาเลไลยจากแม่น้ำต้องผ่านวัดชุมนุมสงฆ์ไป ไม่เปนที่สงัด แบบอย่างของเก่า ทำวิหารหรือพระเจดีย์ใหญ่เปนของออกน่า ส่วนอุโบสถอยู่ในที่สงัดแห่งหนึ่ง มีตัวอย่างที่วัด

มหาธาตุเมืองพิษณุโลก ที่วัดชุมนุมสงฆ์เองก็เปนเช่นนั้น ทำพระเจดีย์เปนของออกน่า โบสถ์อยู่ด้านหลัง ฯ ฉันเหนอิกทางหนึ่งว่าวัดมอญที่ร้างก็สมทบเข้าในวัดปาเลไลยแล้ว กุฎีสงฆ์ของวัดปาเลไลยก็ตั้งอยู่ด้านใต้แล้ว ยังมีวัดกระต่ายร้างอิกแห่งหนึ่ง ถ้าสมทบแดนวัดเหล่านี้เปนวัดปาเลไลย จะเปนวัดใหญ่สมกับที่มีชิ้นเปนของใหญ่ ถ้ายังจะไม่สมทบวัดกระต่าย ทิ้งไว้ทีก็ได้ กะแนวด้านตวันออก เสมอสระน้ำหมายเลข ๖ คงสมทบแต่วัดมอญ ฯ หาที่ผูกพุทธสีมาข้างด้านใต้แห่งทางเดิรบางทีแดนวิหารวัดมอญจะเหมาะกระมัง เปนที่สงัด ส่วนวิหารพระปาเลไลยปล่อยเปนวิหารไว้ตามเดิม ฯ การก่อสร้างปฏิสังขรณ์คงทำวิหารพระปาเลไลย อุโบสถทำแต่พอดีพอร้ายอย่างอุโบสถบ้านนอกก็พอ ต่อมีกำลังขึ้นจึงค่อยคิดก่ออิฐ ฯ การทำไม่จำต้องหวังให้แล้วในคราวเดียว ข้อสำคัญคือวางแบบไว้ว่าจะเอาอย่างไร แล้วจึงค่อยทำให้สำเร็จตามมุ่งหมาย ฯ ถ้าท่านเหนพ้องด้วยฉัน จงพูดออกไปถึงผู้ว่าราชการเมืองสุพรรณบุรี ขอให้เขาดำริหดูใหม่อิกคราว ฯ ส่วนวัดชุมนุมสงฆ์นั้นฉันพอใจจะให้เปนวัดร้างอยู่อย่างนั้น เอาพระไปตั้งก็ไม่ดี ใกล้กับวัดปาเลไลย ฯ ฉันส่งแผนที่คืนมา ฯ

กรม-วชิรญาณวโรรส

ที่ ๑๔๐/๒๗๙ ตำหนักจันทร์ วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๕๖

พระพรหมมุนี เจ้าคณะรองหนกลาง ผู้บัญชาการคณะมณฑลนครชัยศรี ฯ

ท่านยื่นหนังสือแจ้งว่า พระยาสุนทรสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองสุพรรณบุรี ไม่ยอมตกลงตามคำแนะนำในการผูกสีมาวัดปาเลไลยนั้น พระวาจาของสมเดจพระมหาสมณะทีเดียว เขายังไม่สำคัญเหนมีน้ำหนักที่ตนจะพึงฟังแลใส่ใจเพียงไรในการพระศาสนา ฯ ความปรารถนาของเขาจะให้พระสงฆ์ได้มีที่ทำอุโบสถใกล้ ๆ ไม่ต้องไปไกลถึงวัดประตูศาลเราก็ยอมแล้ว แต่เขาจะจำกัดจำเขี่ยจนถึงว่าจะต้องนั่งทำอุโบสถที่นั่นที่นี่เปนเอื้อมเข้ามาเกี่ยวข้องกับการสงฆ์เกินไป ฯ การใช้สีมาเปนธุระของสงฆ์ต่างหาก ท่านค้านเหนไม่ควรผูกที่วิหาร ฉันยังต้องฟังตามที่สมเดจพระมหาสมณะรับสั่งทีเดียว ยังไม่ยอมฟัง เช่นนี้ เราจะครองสังฆมณฑลไปอย่างไร ได้พูดเปนทีแนะไป เปนการถ่อมเพื่อจะยกย่องเขาดอก แต่เขากลับได้ใจ ฯ คราวนี้ฉันสั่งว่าไม่ยอมให้ผูกสีมาที่วิหารพระปาเลไลย ตามความขอของผู้ว่าราชการเมือง คงสั่งให้รวมวัดมอญวัดเต่าเปนวัดปาเลไลย แลกำหนดที่สีมาที่วิหารวัดมอญ ฯ คำสั่งนี้ เฉพาะสีมาคือแดนที่

ทำอุโบสถแลสังฆกรรมของสงฆ์เท่านั้น ไม่ใช่ให้ทิ้งวิหารเสียแล้วแลพากันมาป้อยอวัดมอญนั้น ฯ เมื่อไม่ลงรอยในเรื่องสีมาการทูลขอตั้งพระครู จักงดไว้ก่อน ฯ

กรม-วชิรญาณวโรรส

ที่ ๖/๓๐๔ ตำหนักจันทร์ วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๕๙

พระพรหมมุนี ผู้แทนเจ้าคณะใหญ่หนใต้

ฉันได้อ่านรายงารตรวจการคณะสงฆ์มณฑลสุราษฎร ประจำศก ๒๔๕๗ ของพระศรีสมโพธิ์ ครั้งยังเป็นเจ้าคณะมณฑล พบข้อจะพึงกล่าวอยู่ข้อหนึ่ง ที่วัดโพธาราม อำเภอเมืองไชยา มีพระเจ้าคณะรวมกันอยู่ถึง ๓ รูป คือพระชยาภิวัฒน์ เจ้าคณะจังหวัดสุราษฎรธานี ๑ พระครูคณานุกูล รองเจ้าคณะจังหวัด ๑ พระครูโสภณเจตสิการาม เจ้าคณะแขวง ๑ เหนว่าไม่ถูกทำนอง ถ้าเจ้าคณะจังหวัดเปนเจ้าอาวาสอยู่เอง อิกสองตำแหน่ง ควรตั้งเจ้าอาวาสวัดอื่น ยิ่งห่างกันออกไปได้เท่าใดยิ่งดี การขอฐานันดรแลตำแหน่งเพื่อพระในวัดของตนเท่านั้นหาสมควรไม่ หากพระในวัดของเจ้าคณะจังหวัด จะมีความรู้ความชำนาญในทางปกครองคณะดีกว่าเจ้าคณะเจ้าอาวาสอื่น มีฐานะอาจจะเปนได้ แต่จะให้รับฐานันดรแลตำแหน่ง สมควรจะให้แยกออกไปครองวัดอื่นคณะอื่น จะได้เปนประโยชน์กว้างขวางออกไป ขอท่านจงมีลิขิตถึงพระชยาภิวัฒน์ เจ้าคณะจังหวัด แนะนำให้เข้าใจทำนองนี้ เมื่อถึงคราวจะจัดได้ จงจัดตามนี้ ฯ

(ลงพระนาม) **กรม-วชิรญาณวโรรส**

ที่ ๙/๔๔๓ วัดแก้วพิจิตร จังหวัดปาจีนบุรี

วันที่ ๓ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๕๙

พระพรหมมุนี ผู้แทนเจ้าคณะใหญ่หนใต้

ท่านส่งรายงานตรวจการคณะสงฆ์ในมณฑลภูเก็ต ประจำศก ๒๔๕๘ ของพระธรรมปาลาจารย์ มหาสังฆปาโมกข์ เจ้าคณะมณฑลนั้นได้อ่านตรวจดูแล้ว มีข้อปรารภ ถึงดังต่อไปนี้ :

๑. พระครูวิสุทธิวงศาจารย์ เจ้าคณะจังหวัดภูเก็ต เอาใจใส่ตั้งโรงเรียนสอนธรรมวินัยขึ้นที่วัดมงคลนิมิตร แลวัดพระ-นางสร้างนั้นสมควรแล้ว พระใบฎีกาพลอยอาจจะสอนได้ ถ้ามีพระรักเล่าเรียนมากขึ้น อาจจะขอครูออกไปจากกรุงเทพ ฯ ก็ได้ แม้วัดที่ยังไม่มีครูสอนจัดการพอเปนรูปดังเช่นเคยทำมาแล้ว พอพระได้รู้สึกว่ามีธุระเล่าเรียนอยู่ ก็เปนดี ฯ

๒. พระครูศีลพงศ์คณารักษ์ ถูกห้ามไม่ให้เปนอุปัชฌายะชั่วคราว เพราะทรงกรรมวาจาอุปสมบทไม่ได้ เมื่อทรงไว้ได้แล้ว เปนพ้นจากถูกห้าม เจ้าคณะมณฑลอนุญาตให้คืนเปนได้อีกนั้น ชอบแล้ว ฯ

๓. พระครูรนังควินัยมุนีวงศ์ ได้รู้จักตัวแล้ว เปนพระแก่แต่หัวดื้อ โง่ แต่ทนงตัวว่าฉลาด ถูกห้ามไม่ให้เปนอุปัชฌายะชั่วคราว เพราะเหตุเดียวกัน สึกไปตามลำพัง ไม่ได้บอกเข้ามา

ถวายพระพรลานั้น ก็ด้วยฤทธิแห่งทิฐิมานะของตน จักปรากฏเพราะกรรมของตนเอง ฝ่ายเราไม่ต้องเสียดาย ทำตีโพยตีพายอย่างนี้ นึกว่าเราจะขาดพระผู้เปนกำลังไปหรือ นี้หาไม่ แก่แล้วประพฤติพรหมจรรย์ไม่ตลอด ทำลายตัวเอง ฯ

๔. พระครูหีด เจ้าคณะแขวง ลาสึก เลือกพระแดงนั้นเหนชอบด้วย ยังไม่รู้จักตัวดอก แต่ได้เหนสำนวนเบิกคำพยานในเรื่องค้านอุปสมบท เหนเปนพระหลักอยู่ ฯ

๕. ในตำบลที่มีพระน้อยแลไม่รู้อไร แลชาวบ้านพรักพร้อมกันดี เจ้าคณะมณฑลเวียนไปอยู่ พออาจจะรักษาความเลื่อมใสของชาวบ้านไว้ได้ ฯ

๖. หนังสือสำหรับแจก คิดจะส่งออกไปช่วยบ้าง ยังจะดำริหถึงทางที่จะส่งอยู่ ฯ

๗. เจ้าคณะมณฑลให้โอวาทแก่พวกแขกผู้มารับมาส่งนั้นสมควรแล้ว พูดสั่งสอนโดยฐานเปนผู้ใหญ่ไม่ต้องปรารภถึงศาสนาเท่านั้นก็พอ ทำความยินดีให้เกิดแก่เขาเปนดีแล้ว ฯ

๘. ข้อว่านายตำบลนางย่อนเปนคนไทย แต่ไม่เลื่อมใสในศาสนา ไม่เอาธุระในการงารทางศาสนา สู้นายตำบลคำพวนผู้เปนแขกไม่ได้นั้น ควรจะบอกรายงารแก่สมุหเทศาภิบาลให้รู้ ฯ

๙. เจ้าคณะมณฑลตกรถที่จังหวัดตรังนั้น เปนเคราะห์ร้ายอยู่จริง แต่ไม่เจ็บมากมาย จัดว่ายังเปนดีอยู่ ฉันเคยตกรถหนหนึ่ง เมื่อครั้งยังหนุ่ม แลยังไม่ได้บวช เจ็บอยู่ตั้งเดือน เมื่อ

บวชแล้วก็ตกอิกครั้งหนึ่ง ควรรวังสักหน่อย อายุมากแล้ว กระดูกเปราะ อาจจะพิการได้ ฯ

๑๐. วัดที่ไม่มีคนติด ควรจะสอดส่องดู ถ้าเปนเพราะเจ้าอาวาสควรจะคิดแก้ไขย้ายเปลี่ยน หรือพระอื่นช่วย ถ้าเปนเพราะชาวบ้านไม่นับถือแลไม่เอื้อเฟื้อในศาสนา ไม่น่าจะตั้งวัดในที่นั้นเลย ไม่สำเร็จประโยชน์แก่ใคร ฯ

๑๑. พระครูวัน เจ้าคณะแขวง วัดห้วยยอด ตามรายงารนี้ไม่เอาใจใส่ในอาวาส แต่ไฉนจึงเสนอความชอบขอพระราชทานสัญญาบัตรเข้ามา จะรอไว้ฟังคำตอบข้อนี้ก่อน ฯ

๑๒. ในรายงารชมพระครูวินัยธรช่วย เจ้าวัดโคกหล่อว่าเอาใจใส่ในวัดดีนั้น พระเช่นนี้ อย่างไรไม่ได้รับความยกย่องให้สูงขึ้นไป ได้ขอกระทรวงธรรมการให้ส่งพัดรองมาให้เปนปสาท-การ เปนพัดสำหรับอุปัชฌายะ ฯ

มีข้อปรารภถึงเพียงเท่านี้ ฯ

(ลงพระนาม) **กรม-วชิรญาณวโรรส**

ที่ ๑๔/๗๒๘ วัดสัมปทวน จังหวัดนครปฐม

วันที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๕๙

พระพรหมมุนี ผู้แทนเจ้าคณะใหญ่หนใต้

ท่านส่งรายงารคณะมณฑลนครศรีธรรมราชของพระธรรมโกศาจารย์ เจ้าคณะมณฑลมานั้น ได้อ่านแล้ว มีข้อปรารภถึงอยู่บ้าง ดังต่อไปนี้ :

๑. อธิกรณ์ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช เรื่องนายทุ่ม บวชเปนสามเณร สึกไปแล้วเอาผ้าสบงจีวรห่อทิ้งไว้ในห้องกุฎี หวงสิทธิและหาความพระเนย เปนที่ว่าเอาผ้าของตัวไปนั้น เกะกะมาก ตามทางพระวินัยของภิกษุสามเณรผู้ไปอื่นแล้ว เจ้าของทอดทิ้งไว้ ตกเปนของสงฆ์ ของผู้สึกก็ควรเปนเช่นนั้นดุจกัน จงมีคำสั่งถึงเจ้าคณะ อย่ายอมให้เปนเช่นนั้นอีก ถ้าเจ้าของยังจะหวงสิทธิอยู่ ก็จงบังคับให้เอาไปพ้นจากวัดอย่าให้ภิกษุสามเณรอื่นรับฝากด้วย ฯ

๒. ภิกษุใดประพฤติมิชอบ พวกชาวบ้านพากันประณามไม่ทำบุญด้วยนั้น ช่วยแรงคณะสงฆ์ในการปกครองเปนอันมาก ดีนัก ขอจงรักษาให้คงอยู่เสมอ ฯ

๓. เรื่องพระน้อยลงนั้น มีทั่วกันไป ในปลายมือวัดหนึ่งคงจะมีไม่กี่รูป ในเวลาเช่นนั้น ถ้าพระมีความรู้แลประพฤติดี ก็

จะอยู่ได้ต่อไป ถ้าไม่รู้อไร หรือประพฤติเลวทราม ก็จักอยู่ไม่ได้ เปนล่มกัน ฉันปรารภข้อนี้เปนอารมณ์ จึงได้จัดการเล่าเรียนเปนพื้นวัดของพระสงฆ์ขึ้น ด้วยหมายว่า ผู้ใดอยู่ยั่งยืนไปได้ ก็จักมีความรู้ พอรักษาตัวไว้ในสัมมาปฏิบัติได้ ไม่เตรียมไว้แต่บัดนี้ จะไปทำต่อเมื่อถึงคราว ไม่ไหว แลบางทีจักไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งนึกถึงเลยก็ได้ เจ้าคณะควรใส่ใจในข้อนี้จงมาก ฯ ในจังหวัดสงขลา เจ้าคณะก็เปนผู้สามารถ แลวัดที่ควรจัดการเรียนธรรมวินัยขึ้นได้ก็มี เช่น วัดมัชฌิมาวาส ที่อยู่ของเจ้าคณะเอง แต่ไม่เอาธุระพระศาสนาเสียเอง การเรียนจึงไม่ขึ้น เปนแต่เพียงท่องพึมพำกันไปอย่างนั้นเอง ขอให้เจ้าคณะมณฑลคัดกระแสรับสั่งข้อนี้ส่งไปให้ ฯ

มีข้อปรารภถึงเพียงเท่านี้ ฯ

(ลงพระนาม) **กรม-วชิรญาณวโรรส**

ปกิณกกถา

สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทวมหาเถร)

นมตฺถุ สุคตสฺส

ผลานมิว ปกฺกานํ ปาโต ปตนโต ภยํ
เอวํ ชาตาน มจฺจานํ นิจฺจํ มรณโต ภยนฺติ ฯ

ณ บัดนี้ จักได้รับพระราชทานถวายวิสัชชนาพระธรรมเทศนาในปกิณกกถา ฉลองพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมีอนุโมทนาพระราชกุศลบุญราศีทักษิณานุปทาน ที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีมาทรงบำเพ็ญในจตุตถสัตตาหอภิลักขิตวารสมัยตามวารปริจเฉทที่ล่วงไปครบเจ็ดวันที่ ๔ กำหนดแต่วันสิ้นพระชนม์ แห่งพระวิมาดาเธอกรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ตามลำดับมา เพื่อพระราชทานอุทิศกัลปนาวิบากผลทักษิณาเครื่องเจริญสุขสมบัติ ณ ส่วนสัมปรายกาลโดยญาติสังคหกิจ ด้วยสามารถที่ทรงสถิตในญาติธรรมแลคารวะธรรมฉนั้นฯ ก็แลธรรมทั้ง ๒ ประการนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงข้อปฏิปทาไว้ในสุตตันตบทแลวินัยบัญญัตินั้น ๆ เนื่องประพันธ์ด้วยการสงเคราะห์ญาติ โดยสังคหวิธีต่าง ๆ ทั่ว

ทั้งคฤหัสถ์แลบรรพชิตว่าเป็นมงคลแลอนวัชชกิจ ควรทำ ไม่มีโทษ ล้วนแต่จะนำมาซึ่งประโยชน์ตนและผู้อื่นทั้ง ๒ ประการ ควรได้ความสันนิษฐานว่า การสงเคราะห์นั้นเป็นเครื่องบำรุงใจให้เกิดความสามัคคีของประชุมชนทุกถ้วนหน้า คารวตา ความเป็นผู้เคารพ คือ ญาติคารว เคารพต่อญาติ มิตรคารว เคารพต่อมิตรสหายเป็นต้น เป็นวิเสสภาคี มีแต่ความดีความเจริญโดยส่วนเดียว ดังนี้ ฯ ก็แลพระราชกุศลทักษิณานุปทานกิจที่สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีมาทรงบำเพ็ญเป็นธรรมพลีอุทิศพระราชทานพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ณ ครั้งนี้ แม้พระองค์เสด็จอุบัติในคติภพสถานใด ๆ ได้ทรงทราบโดยโสตวิญญาณวิถีแล้วรับอนุโมทนา ก็จักสำเร็จประโยชน์สุขวิปาโกภาสอันไพศาลเป็นอจินไตยผล ฯ ส่วนพระราชกุศลที่ทรงบำเพ็ญเป็นญาตกปฏิบัติพร้อมด้วยสัมมาทัศนทั้งพระสติสัมปชัญญะ นี้ได้ชื่อว่าสำเร็จด้วยดีตามพระราชประสงค์สมบูรณ์เต็มที่ด้วยอภิสัมมานสักการต้องด้วยนิทัศนสถานของบัณฑิต ตามพระพุทธภาษิตที่ได้ตรัสว่าเป็นมงคลอันอุดมในมงคลสูตร ฉะนั้นฯ

แท้จริง พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดานั้น พระองค์เป็นบุญญวันตบุคคล พร้อมพระคุณวุฒิสมบัติไพบูลย์ โดยพระบารมีบุญญาภิสมภาร ได้เสด็จมาดีอุบัติยังโลกนี้ สมบูรณ์ด้วยพระชาติสมภพและพระกุลวงศ์

เจริญสุขสิริสวัสดิ์โดยพระชาติด้วยสามารถบุญญนฤธิบุรพกุศล แม้เมื่อพระองค์ดำรงพระชนมายุเจริญมาตามกำหนดอายุขัย ได้ชื่อว่าสิ้นพระชนม์เสด็จไปดี ด้วยเหตุที่ดำรงมั่นอยู่ในความไม่ประมาท และทรงพระประสาทเลื่อมใสในพระรัตนตรัยเป็นต้น ทั้งได้ทรงบำเพ็ญพระกุศลเป็นอเนกัปประการวิจิตรสมดังพระพุทธภาษิตว่า อโมฆนฺตสฺส ชีวิตํ ชีวิตความเป็นอยู่ของพระองค์นั้น ไม่เปล่าจากประโยชน์ผล ชื่อว่าทรงเจริญพระชนม์ในที่ชอบประกอบด้วยคุณสมบัติตามคติวิสัยแห่งภพสถาน ฯ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสบริหารเป็นพระคาถาว่า

เยธ ลทฺธา มนุสฺสตฺตํ วทญฺญู วีตมจฺฉรา
พุทฺเธ ปสนฺนา ธมฺเม จ สงฺเฆ จ ติพฺพคารวา

เป็นต้น ความว่า นรชนเหล่าใด ได้อัตตภาพมาเป็นมนุษย์ในโลกนี้แล้วรู้ถ้อยคำของบัณฑิต มีจิตปราศจากตระหนี่ยินดีในจาคะ มีความเคารพกล้า เลื่อมใสในพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นรชนเหล่านั้นย่อมรุ่งเรืองในสวรรค์อันเป็นที่เกิดของตน แม้จะกลับมาอุบัติยังมนุษยโลกนี้เล่า ย่อมเกิดในตระกูลสูง มั่งคั่งไปด้วยโภคทรัพย์สมบัติอันได้โดยง่ายไม่ฝืดเคืองอนึ่ง ย่อมมีอำนาจแผ่ไปในโภคพัสดุสมบัติของผู้อื่น บันเทิงจิตโดยธรรม ข้อนี้เป็นวิบากเห็นประจักษ์ในปัจจุบัน ส่วนผลที่จะพึงถึง ณ ภายหน้านั้น คือสุคติสถาน ดังนี้ ถ้ายังจะต้องดำเนินในสัมปรายภพต่อไป อำนาจปัจจัยแห่งพระกุศลจริยานั้น ๆ

สามารถจะให้พ้นความหวาดหวั่นต่อทุคคติ ณ ปรโลก อันพึงประสพ ณ เบื้องหน้าดังนี้ ฯ แท้จริง **ปุญฺญพีชํ** พืชคือบุญนั้นเป็นคุณเครื่องชำระสันดาน จะนำไปสู่สุคติสถานบูชภพอันประชุมชนจะพึงบูชา บัณฑิตกล่าวว่าบุญ ๆ เปรียบดังพืชเครื่องเพาะหว่านให้ตระการเกิดผลเป็นประโยชน์แก่ประชุมชนผู้เพาะหว่านอุดมสูงสุด ให้สมบัติมนุษย์เทพยดาสำเร็จได้บุญญพืชนั้นพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา ได้สั่งสมเพียบพูนแล้วทุกประการ ฯ

ครั้นทรงเจริญมาถึงกำหนดพระชนมายุขัยก็เสด็จไปดีคือดำเนินสู่วิถีสุคติภพอันจะมี ณ โลกเบื้องหน้า แต่พระคุณบุญญจริยาที่ได้ทรงอบรมไว้นั้นยังปรากฏ เป็นที่ให้เกิดความอาลัยสลดเศร้าจิต ของพระญาติและมิตรทุกถ้วนหน้า ด้วยความระลึกถึงพระคุณความดีทุกประการฯ ข้อนี้ควรแล้วที่จะพึงสันนิษฐานตามพระพุทธภาษิตที่ได้ตรัสไว้ในมหาปรินิพพานสูตรว่า **สพฺเพเหว ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว อญฺญถาภาโว** ความว่า บรรดาสัตว์สังขารเป็นที่รักเป็นที่ทราบซึมใจทั้งปวงเทียว ย่อมเป็นไปต่าง ๆ มีความพลัดพรากมีความเป็นอย่างอื่น ไม่คงทนถาวรยั่งยืนอยู่ได้ตามใจประสงค์ **ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา** สิ่งที่เที่ยงถาวรคงทนนั้น บุคคลจะพึงได้ในสังขารนี้แต่ที่ไหนเล่า **ยนฺตํ ภูตํ สงฺขตํ ปโลกธมฺมํ** ของสิ่งใดมีเกิดมีเป็นมีสปัจจัยประชุมแต่งแล้ว ย่อมมีความวิบัติไปเป็น

ธรรมดา **ตํ วต มา ปลุชฺชติ** ถึงใคร ๆ จะร่ำร้องปรารถนาทะยานใจว่า ขอสิ่งนั้นอย่าได้วิบัติไปเลยดังนี้ **เนตํ ฐานํ วิชฺชติ** ฐานะที่จะให้ได้ดังใจประสงค์นั้นไม่มี ย่อมเป็นไปตามที่แห่งธรรมดาทุกประการ ฯ แม้สมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้าผู้เป็นพระศาสดาก็ได้ทรงตรัสเทศนาปรารภเหตุเช่นนี้ ให้เป็นที่ตั้งแห่งความสังเวชแลปลดเปลื้องปิยวิปปโยคทุกข์ของประชุมชนทั่วทุกบริษัท เพื่อให้เห็นว่าเป็นวิปริณามธรรม ความแปรปรวนวิบัติเห็นปานนั้นจึงตรัสวิธีอุบายอุปมาธรรมปฏิบัติ ให้เห็นเป็นพระคาถาว่า

ผลานมิว ปกฺกานํ ปาโต ปตนโต ภยํ
เอวํ ชาตาน มจฺจานํ นิจฺจํ มรณโต ภยํ ฯ

ดังนี้ ความว่า ผลไม้ที่สุกแล้ว ย่อมจักมีภัยมาถึง เพราะจะต้องหล่นในเวลาเช้า ฉันใด สัตว์ผู้มีความเกิดแล้ว ก็ย่อมจักมีภัยมาถึง เพราะมรณภัย คือความตายเป็นเที่ยงแท้ ฉันนั้น ฯ

ข้อนี้ควรวิญญูชนจะพึงมนสิการกำหนดไว้เป็นอารมณ์ด้วยชีวิตความเป็นอยู่ในโลกนี้ ไม่มีอะไรเป็นเครื่องกำหนดหมายจะทราบแน่ไม่ได้ว่าจะดับไปเวลาไร การที่จะรักษาให้เป็นไปได้ก็โดยยากโดยลำบาก ทั้งเป็นของน้อยไม่นานสักเพียงไร แลเมื่อเป็นอยู่ก็ต้องประกอบไปด้วยความทุกข์ต่าง ๆ ดังนี้ฯ เมื่อผู้มีปรีชามารู้เหตุอันเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวชฉะนี้แล้ว กิจการที่ไม่เป็นคุณเป็นประโยชน์นั้น ไม่ควรจะพึงกระทำ ด้วยไม่เป็นการอุปถัมภ์อะไร ๆ ได้ มีแต่จะให้เกิดโทษทุกข์ขึ้นในกายในใจของ

ตนทวียิ่งขึ้นเท่านั้น กรณียกิจการที่ควรจะพึงกระทำจงกระทำให้สำเร็จ เพื่อเป็นประโยชน์ตนและญาติชน ด้วยความไม่ประมาท ตามกระแสธรรมที่พระโลกนารถได้ตรัสประทานไว้โดยนัยดังได้รับพระราชทานถวายวิสัชชนามานั้น ฯ ในที่สุดพระธรรมเทศนานี้พระสงฆ์ฐานานุกรมเปรียญทั้ง ๔ รูป จะได้รับพระราชทานสวดสรภัญญคาถาบทธรรมบรรยายถวายฉลองพระเดชพระคุณประดับพระสติปัญญาบารมี สืบไป ณ กาลบัดนี้ ฯ

พระธรรมเทศนาสมควรแด่เวลา ขอถวายพระพร ฯ

• • • • • • • • • • • •

* พระธรรมเทศนานี้สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทวมหาเถร) ครั้งที่ดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระพุฒาจารย์ แสดงในการบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายพระศพ พระวิมาดาเธอกรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา เมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๒

ตำนานพระกริ่ง
สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทวมหาเถร)

......

มูลเหตุที่สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทวมหาเถร) วัดสุทัศนเทพวรารามทรงสร้างพระกริ่งและพระชัยวัฒน์นั้น มีดังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ ทรงเล่าว่าเมื่อพระองค์ดำรงสมณศักดิ์เป็นพระศรีสมโพธิ ครั้งนั้นสมเด็จพระวันรัต (แดง) สมเด็จพระอุปัชฌาย์ของท่านยังมีชีวิตอยู่ และครั้งหนึ่งสมเด็จพระวันรัต(แดง) ได้อาพาธเป็นอหิวาตกโรค สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ครั้งยังทรงเป็นกรมหมื่นเสด็จมาเยี่ยม เมื่อรับสั่งถามถึงอาการของโรคเป็นที่เข้าพระทัยแล้ว รับสั่งว่าเคยเห็นกรมพระยาปวเรศฯ เสด็จพระอุปัชฌาย์ของพระองค์อาราธนาพระกริ่งแช่น้ำอธิษฐาน ขอน้ำพระพุทธมนต์ แล้วให้คนไข้เป็นอหิวาตกโรคกินหายเป็นปกติ พระองค์จึงรับสั่งให้มหาดเล็ก ที่ตามเสด็จไปนำพระกริ่งที่วัดบวรนิเวศ แต่สมเด็จฯ ทูลว่าพระกริ่งที่กุฏิมี สมเด็จพระมหาสมณเจ้าจึงรับสั่งให้นำมาแล้วอาราธนาพระกริ่งแช่น้ำอธิษฐานขอน้ำพระพุทธมนต์ แล้วนำไปถวายสมเด็จพระวันรัต (แดง) เมื่อท่านฉันน้ำพระพุทธมนต์แล้ว โรคอหิวาตกโรคก็บรรเทาหายเป็นปกติ

*ข้าพเจ้าทูลถามว่า พระกริ่งที่อาราธนาขอน้ำพระพุทธมนต์นั้นเป็นพระกริ่งสมัยไหน พระองค์ท่านรับสั่งว่าจำไม่ได้ เข้าใจว่าเป็นพระกริ่งเก่า หรือไม่ก็เป็นพระกริ่งของสมเด็จกรมพระยาปวเรศฯ องค์ใดองค์หนึ่ง

ตั้งแต่นั้นมาพระองค์ก็เริ่มสนพระทัยในการสร้างพระกริ่งขึ้นเป็นลำดับ ค้นหาประวัติการสร้างพระกริ่งและก็ได้เค้าว่าการสร้างพระกริ่งนี้มีมาแต่โบราณกาลแล้ว เริ่มขึ้นที่ประเทศทิเบตก่อน ต่อมาก็ประเทศจีนและประเทศเขมร ข้าพเจ้าขออภัยหยุดเล่าไว้เพียงเท่านี้ก่อน ข้าพเจ้าอ่านเรื่องกำเนิดพระกริ่งของอาจารย์เสถียร โพธินันทะ เรียบเรียงไว้ในหนังสือ ชีวิต ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๕ มกราคม - กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕ เห็นว่ามีสาระประโยชน์อย่างยิ่ง จึงขอนำมากล่าวไว้ในหนังสือนี้เพื่อเชิดชูเกียรติที่ท่านผู้นี้ มีปัญญาเลิศผู้หนึ่งในยุค ๒๕ ศตวรรษเพื่อเป็นวิทยาทานแก่นักศึกษาค้นคว้ารุ่นหลังต่อไป

ความว่า...

ในอาณาจักรพระเครื่องราง ที่นับถือกันว่ามีอานุภาพขลังศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่นักนิยมพระเครื่อง

---

* เรื่องโดย นายนิรันดร์ แดงวิจิตร อดีตพระครูฐานานุกรมในเจ้าประคุณสมเด็จ (แพ ติสฺสเทวมหาเถร) ที่พระครูพิศาลสรคุณ, พระครูญาณวิสุทธิ, พระครูวินัยกรณ์โสภณ เป็นผู้รับใช้ใกล้ชิดในเจ้าประคุณสมเด็จ สนใจและศึกษาในพิธีกรรมตลอดจนการช่างมีฝีมือในการตกแต่งพระกริ่งที่ยอดเยี่ยมที่สุดคนหนึ่งในปัจจุบัน

ฝ่ายพระผงเห็นจะได้แก่ พระผงของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ซึ่งเรียกกันว่า สมเด็จฯ วัดระฆัง ฝ่ายพระโลหะเห็นจะได้แก่ พระกริ่งของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ หรือที่เรียกว่ากริ่งปวเรศ พิธีกรรมการสร้างพระผงแต่โบราณมา ต้องอาศัยการทำผงวิเศษ ซึ่งสำเร็จจากสูตรสนธิต่าง ๆ ที่ขีดเขียนลงในกระดานชนวนแล้วลบถมจนได้ที่ เป็นจำนวนผงที่ต้องการ สำหรับผสมกับการอื่น ๆ พิมพ์เป็นองค์พระ การสร้างโลหะหรือพระกริ่งก็เช่นเดียวกัน ต้องลงเลขยันต์ในแผ่นนวโลหะ อันจะเป็นชนวนผสมในการหล่อด้วย เลขยันต์ที่นิยมใช้ลงโดยมากท่านนิยมลงด้วยพระยันต์ ๑๐๘ นะ ปถมัง ๑๔ นะ ว่ากันว่าเป็นตำรับของสมเด็จพระพนรัต วัดป่าแก้ว ครั้งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช การสร้างก็ต้องมีพิธีพระพุทธาภิเษก และมีพิธีโหร พิธีพราหมณ์ประกอบ

พระกริ่งปวเรศนี้ เล่ากันมาว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศ ฯ วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงได้ตำราจาก สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส วัดพระเชตุพนฯ ซึ่งทรงได้มาจากครูบาอาจารย์เก่า ๆ สืบทอดกันมาจากสมเด็จพระพนรัต วัดป่าแก้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศฯ ทรงสร้างพระกริ่งในเบื้องปัจฉิมสมัยแห่งพระชนมายุ แต่สร้างคราวละเล็กละน้อย เชื่อกันว่ามี ๒ คราว เท่านั้น ทรงแจกเฉพาะผู้ใกล้ชิด เจ้านาย ข้าราชการ และ

ประชาชนที่มาสดับพระธรรมเทศนาในวัดบวรนิเวศวิหาร ฉะนั้น พระกริ่งปวเรศจึงมีจำนวนน้อย จึงไม่แพร่หลาย ต่อมาเจ้าคุณเฒ่าวัดมกุฏกษัตริยารามเลียนแบบของพระองค์ท่านไปจัดสร้างขึ้นบ้าง ก็เป็นจำนวนน้อย ภายหลังตำราไปตกอยู่กับสมเด็จพระพุฒาจารย์ (มา) วัดจักรวรรดิราชาวาส ตามปากราษฎรเรียกว่าท่านเจ้ามา เป็นพระเถระเชี่ยวชาญทางสมถภาวนา อาจสามารถจุดเทียนระเบิดน้ำไปลงตระกรุด ณ ท่าแม่น้ำเจ้าพระยาหน้าวัดได้ ต่อมาท่านเจ้ามาก็ประสาธน์ตำราแก่พระเทพโมลี (แพ ติสฺสเทว) วัดสุทัศนเทพวราราม ซึ่งภายหลัง พระเทพโมลีเจริญสมณศักดิ์โดยลำดับ จนได้ครองสมณอัครฐานันดรศักดิ์ ที่สมเด็จพระสังฆราช ในรัชกาลที่ ๘ พระเทพโมลีได้สร้างพระกริ่งขึ้นเป็นครั้งแรก แลได้สร้างติดต่อเรื่อยมาเป็นนิตย์ คราวละมากบ้าง น้อยบ้าง จนดำรงฐานะเป็นสมเด็จพระสังฆราช และจำเดิมแต่นั้นก็มีเกจิอาจารย์ต่างสำนักเลียนแบบสร้างพระกริ่งกันแพร่หลาย

พระพุทธลักษณะของพระกริ่ง เป็นแบบพระพุทธรูปมหายานทางประเทศทิเบต และปรากฏว่าในประเทศเขมรก็มีพระกริ่งแบบนี้เหมือนกับเรา เรียกกันว่า กริ่งประทุม ประเพณีนิยมสร้างพระกริ่งของไทยจะได้จากครูเขมรเป็นแน่แท้ และมีการสร้างกันในยุคสุโขทัยแล้ว ที่กล่าวว่าตำราสร้างพระกริ่งในยุครัตนโกสินทร์นี้ เดิมเป็นของสมเด็จพระพนรัต วัดป่าแก้ว

ก็น่าจะจริง พระสมเด็จพระพนรัตพระองค์นั้น ท่านคงจะได้รวบรวมวิธีการสร้างตำรับตำราเก่า ๆ และในสมัยนั้น วัดป่าแก้วก็นับถือว่าเป็นสำนักอรัญญิกาวาสสมถะธุระวิปัสสนาธุระ

อันที่จริง พระกริ่ง ก็คือ พระปฏิมาพระไภษัชยคุรุพุทธเจ้านั่นเอง พระพุทธเจ้าองค์นี้เป็นที่นิยมนับถือของปวงพุทธศาสนิกชนฝ่ายลัทธิมหายานยิ่งนัก ปรากฏพระประวัติมาในพระสูตรสันสกฤตสูตรหนึ่ง คือ พระพุทธไภษัชยคุรุไวฑูรย์ประภาราชามูลปณิธานสูตร แปลเป็นจีนในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ซึ่งขอแปลโดยย่อสู่กันฟัง ดังนี้

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า พระศากยมุนีพุทธะเสด็จประทับ ณ กรุงเวสาลีสุขโฆสวิหาร พร้อมด้วยพระมหาสาวก ๘,๐๐๐ องค์ พระโพธิสัตว์มหาสัตว์ ๓๖,๐๐๐ องค์ และพระราชาธิบดี เสนาอำมาตย์ตลอดจนปวงเทพ ก็โดยสมัยนั้นแลพระมัญชุศรีผู้ธรรมราชาบุตร อาศัยพระพุทธาภินิหารลุกขึ้นจากที่ประทับทำจีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ลงคุกพระชานุกับแผ่นดิน ณ เบื้องพระพักตร์ของสมเด็จพระโลกนาถเจ้า ประคองอัญชุลีกราบทูลขึ้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์ทรงโปรดประทานพระธรรมเทศนา พระพุทธนามและมหามูลปณิธานและคุณวิเศษอันโอฬารแห่งปวงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย เพื่อยังผู้สดับพระธรรมกถานี้ให้ได้รับหิตประโยชน์บรรลุถึงสุขภูมิ พระบรมศาสดาทรงรับอาราธนาของพระมัญ-

ชุศรีโพธิสัตว์แล้ว จึงทรงแสดงพระเกียรติคุณของพระไภษัชยคุรุพุทธเจ้าว่า

ดูก่อนกุลบุตร จากที่นี้ไปทางทิศตะวันออก ผ่านโลกธาตุอันมีจำนวนดุจเม็ดทรายในคงคานที รวมกัน ณ ที่นั้น มีโลกธาตุหนึ่ง นามว่า วิสุทธไพฑูรย์โลกธาตุ ณ โลกธาตุนั้น มีพระพุทธเจ้าซึ่งทรงพระนามว่า ไภษัชยคุรุไวฑูรย์ประภาตถาคต พระองค์ถึงพร้อมด้วยพระภาคเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้ตรัสรู้ดีชอบแล้วด้วยพระองค์เอง เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิชชาและจรณะ เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว เป็นผู้รู้แจ้งโลก เป็นผู้ยอดเยี่ยม ไม่มีใครเปรียบ เป็นสารถีฝึกบุรุษ เป็นศาสดาแห่งเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรมกล่าวสอนสัตว์ ดูก่อนมัญชุศรี ณ เบื้องอดีตภาค เมื่อพระตถาคตเจ้าองค์นี้ยังเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีอยู่ พระองค์ทรงตั้งมหาปณิธาน ๑๒ ประการ เพื่อยังความต้องการแห่งสรรพสัตว์ให้บรรลุ

ก็มหาปณิธาน ๑๒ ประการเป็นฉะนี้

๑. ในกาลใด ที่เราได้บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ซึ่งมีวรกายอันรุ่งเรือง ส่องสาดทั่วอนันตโลกธาตุ บริบูรณ์ด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ขอให้สรรพสัตว์จงมีวรกายดุจเดียวกับเรา

๒. ในกาลใด ที่เราได้บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ขอให้วรกายของเรามีสีสรรดุจไพฑูรย์มีรัศมีรุ่งโรจน์โชตนาการยิ่งกว่าแสงจันทร์ และแสงอาทิตย์ ประดับด้วยคุณาลังการอันมโหฬาร ไพศาลพันลึกส่องทางให้แก่สัตว์ที่ตกอยู่ในอบายคติให้หลุดพ้นเข้าสู่คติที่ชอบตามปรารถนา

๓. ในกาลใด ที่เราได้บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ก็ขอให้เราได้ใช้ปัญญาโกศลอันล้ำลึกสุขุมไม่มีที่สิ้นสุด ยังสรรพสัตว์ให้ได้รับโภคสมบัตินานาประการ อย่าได้มีความยากจนใด ๆ

๔. ในกาลใด ที่เราได้บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ หากมีสัตว์ใดที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ ก็ขอให้เรายังเขาให้ตั้งมั่นในสัมมาทิฏฐิในโพธิมรรค หากมีสัตว์ใดดำเนินปฏิปทาแบบสาวกนายปัจเจกยาน ก็ขอให้เราสามารถยังเขามาดำเนินปฏิปทาแบบมหายาน

๕. ในกาลใด ที่เราได้บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ หากมีสรรพสัตว์ใดมาประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยของเรา ก็ขอให้เขาเหล่านั้นอย่าได้มีศีลวิบัติเลย จงบริบูรณ์ด้วยองค์แห่งศีลทั้ง ๓ เถิด หากมีผู้ใดศีลวิบัติ เมื่อได้สดับนามแห่งเราก็ขอให้จงบริบูรณ์ดุจเดิมไม่ตกสู่ทุคคตินิรยาบาย

๖. ในกาลใด ที่เราได้บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ หากมีสรรพสัตว์มีกายอันเลวทราม มีอินทรีย์อันไม่ผ่องใสโง่เขลาเบาปัญญาตาบอดหรือหูหนวกเป็นใบ้หรือหลังค่อม สารพัด

พยาธิทุกข์ต่าง ๆ เมื่อได้สดับนามแห่งเราก็ขอให้หลุดพ้นจากปวงทุกข์เหล่านั้น มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีอินทรีย์ผ่องใสสมบูรณ์

๗. ในกาลใด ที่เราได้บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ หากยังมีสรรพสัตว์อันความทุกข์เบียดเบียนปราศจากที่พึ่งพิงและที่อยู่อาศัย ปราศจากแพทย์และยา ปราศจากวงศาคณาญาติ อันความยากจนข้นแค้นมีทุกข์มาเบียดเบียนแล้ว เพียงแต่นามแห่งเราผ่านโสตของเขาเท่านั้น ขอสรรพความเจ็บป่วยจงปราศไปสิ้น เป็นผู้มีกายใจอันผาสุก มีบ้านเรือนอาศัยพรั่งพร้อมด้วยธนสารสมบัติ จนที่สุดก็จักได้สำเร็จแก่พระโพธิญาณ

๘. ในกาลใด ที่เราได้บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ หากมีอิสตรีใดมีความเบื่อหน่ายต่อเพศแห่งตน ปรารถนาจะกลับเพศเป็นบุรุษไซร้ มาตรว่าได้สดับนามแห่งเราก็จงสามารถเปลี่ยนเพศจากหญิงเป็นชายตามปรารถนา จนที่สุดก็จักได้สำเร็จแก่พระโพธิญาณ

๙. ในกาลใด ที่เราได้บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เราจงสามารถยังสัตว์ทั้งหลายให้หลุดพ้นจากข่ายแห่งมารและเครื่องผูกพันของเหล่ามิจฉาทิฏฐิ ให้สัตว์เหล่านั้นตั้งอยู่ในสัมมาทิฏฐิและให้ได้บำเพ็ญโพธิสัตว์จริยาจนบรรลุพระโพธิญาณในที่สุด

๑๐. ในกาลใด ที่เราได้บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ มีสัตว์เหล่าใดถูกต้องพระราชอาญา ต้องคุมขังรับทัณฑกรรมในคุกตะราง หรือต้องอาจถึงประหารชีวิต ตลอดจนได้รับการข่มเหงคะเนงร้ายดูหมิ่นดูแคลนเหยียดหยามอื่น ๆ เป็นผู้มีอันคับแค้นเผาลนแล้ว มีใจกายอันวิปฏิสารอยู่หากได้สดับนามแห่งเรา ได้อาศัยบารมี และคุณาภินิหารย์ของเรา ขอสัตว์เหล่านั้น จงหลุดพ้นจากปวงทุกข์ดังกล่าว

๑๑. ในกาลใด ที่เราได้บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ มีสัตว์เหล่าใดมีความทุกข์ด้วยหิวกระหายแล้วประกอบอกุศลกรรมเพราะเหตุแห่งอาหารไซร้ หากได้สดับนามแห่งเรา มีจิตหมั่นตรึกนึกภาวนาเป็นนิตย์ เราจักประทานเครื่องอุปโภคบริโภคอันประณีตแก่เขา ยังเขาให้อิ่มหนำสำราญ แล้วจักประทานธรรมรสแก่เขา ให้เขาได้รับความสุข

๑๒. ในกาลใด ที่เราได้บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ มีสัตว์เหล่าใดที่ยากจนปราศจากอาภรณ์นุ่งห่ม อันความหนาวร้อนและเหลือบยุงเบียดเบียน ทั้งกลางวันกลางคืน หากได้สดับนามแห่งเราและหมั่นรำลึกถึงเราไซร้ เขาจักได้สิ่งที่ปรารถนาและจักบริบูรณ์ด้วยธนสารสมบัติ สรรพอาภรณ์เครื่องประดับและเครื่องบำรุงความสุขต่าง ๆ

ครั้นแล้ว พระบรมศาสดาศากยมุนีพุทธเจ้าตรัสต่อไปว่า พระไภษัชยคุรุพุทธเจ้านี้ มีพระโพธิสัตว์ผู้ใหญ่ ๒ องค์ คือ

พระสุริยไวโรจนะ และพระจันทรไวโรจนะ เป็นพระโพธิสัตว์ผู้ช่วยของพระไภษัชยคุรุพระพุทธเจ้า เบื้องปลายแห่งพระสูตรนั้นทรงแสดงอานิสงส์ของการบูชาพระไภษัชยคุรุว่า "ผู้ใดก็ดีได้บูชาพระองค์ด้วยความเคารพเลื่อมใสแล้ว ก็จักเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ปราศจากภัยบีฑา ไม่ฝันร้าย ศัสตราวุธทำอันตรายมิได้ สัตว์ร้ายทำอันตรายมิได้ โจรภัยทำอันตรายมิได้ ยาพิษทำอันตรายมิได้ ฯลฯ" นอกจากนี้ทรงแสดงถึงพิธีจัดมณฑลบูชาพระไภษัชยคุรุอีกด้วยว่า ต้องจัดพิธีมีเครื่องบูชาอย่างนั้น ๆ และทรงประทานพระคาถาบูชาพระไภษัชยคุรุด้วยในเวลาตรัสพระคาถานี้ พระบรมศาสดาทรงประทับเข้าสมาธิชื่อ "สรวสัตวทุกขภินทนาสมาธิ" ปรากฏรัศมีไพโรจน์ขึ้นเหนือพระเกตุมาลา แล้วจึงตรัสพระคาถามหาธารณี ดังนี้

"นโม ภควเต ไภษชฺยคุรุ ไวฑูรฺยปฺรภาราชาย ตถาคตยารฺหเต สมฺยกฺสมฺพุทฺธาย โอมฺ ไภเษชฺเย ไภเษชฺยสมุรฺคเตสฺวาหฺ"

ครั้นตรัสพระมหาธารณีนี้แล้ว พสุธาก็กัมปนาทหวาดไหวแสงสว่างอันโอฬารก็ปรากฏ สัตว์ทั้งปวงก็หลุดพ้นจากสรรพพยาธิบรรลุสุขสันติอันประณีตแล้ว พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า "ดูก่อนมัญชุศรี ถ้ามีกุลบุตรกุลธิดาใดอันพยาธิทุกข์เบียดเบียนแล้วพึงตั้งจิตให้เป็นสมาธิแล้วนำพระมหาธารณีบทนี้ ปลุกเสก

อาหารหรือยาหรือน้ำดื่มครบ ๑๐๘ หน แล้วดื่มกินเข้าไปเถิด จักสามารถดับสรรพปวงพยาธิได้ ฯลฯ”

พระสูตรนี้ตอนปลาย ๆ ยังมีเรื่องราวพิสดารอีกมาก แต่จำต้องของดไว้เพียงเท่านี้ เป็นอันว่าท่านผู้อ่านได้ทราบถึงความศักดิ์สิทธิ์และความสำคัญของพระพุทธไภษัชยคุรุโดยสังเขปเท่านี้ สำหรับพระคาถามหาธารณีนั้นท่านพระคณาจารย์สร้างพระกริ่งได้และควรนับถือว่าเป็นมนต์ประจำพระกริ่ง โดยเฉพาะทีเดียว

เมื่อความศักดิ์สิทธิ์อภินิหาร ของพระพุทธรูปไภษัชยคุรุปรากฏตามที่ได้พรรณนามา พวกพุทธศาสนิกชนฝ่ายลัทธิมหายานจึงเคารพนับถือยิ่งนัก มีพระพุทธปฏิมาของพระไภษัชยคุรุบูชากันทั่วไปในวัดประเทศจีน ญี่ปุ่น ทิเบต เกาหลี และเวียดนาม ที่สุดจนในประเทศเขมรและประเทศไทย สำหรับประเทศไทยแม้จะนับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายลังกาวงศ์ลัทธิสาวกยาน แต่ก่อนนั้นขึ้นไปเราก็เคยรับเอาลัทธิมหายานมานับถืออยู่ระยะหนึ่ง เป็นลัทธิมหายานซึ่งแพร่ขึ้นมาจากอาณาจักรศรีวิชัยทางใต้และที่แพร่หลายมาจากเขมร ไทยเพิ่งจะเปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนา ฝ่ายลังกาวงศ์ก็เมื่อยุคกรุงสุโขทัยนี้เท่านั้น อาณาจักรศรีวิชัยซึ่งตั้งแว่นแคว้นอยู่บนคาบสมุทรมลายู ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๒๐๐-๑๗๐๐ รวมเวลานานราว ๕๐๐ ปี เป็นอาณาจักรที่เคารพนับถือพระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน และนำลัทธิมหายานให้แพร่หลายในหมู่เกาะชวามลายูตลอดขึ้นมา

จนถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนเขมรนั้นปรากฏว่ามีทั้งลัทธิมหายานและลัทธิพราหมณ์เจริญแข่งกัน กษัตริย์ของเขมรหรือขอมในสมัยนั้นบางองค์ก็เป็นพุทธมามกะ บางองค์ก็เป็นพราหมณมามกะ ในราว พ.ศ. ๑๕๔๖-๑๕๙๒ กษัตริย์เขมรพระองค์หนึ่งทรงนามว่า พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก จนถึงกับเมื่อสวรรคตแล้วมีพระนามว่า "พระบรมนิวารณบท" พระองค์เป็นเชื้อสายกษัตริย์จากอาณาจักรศรีวิชัย ฉะนั้น จึงไม่ต้องสงสัยว่าลัทธิมหายานจะไม่เฟื่องฟุ้งขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ แต่ก็ยังมีกษัตริย์อีกพระองค์หนึ่ง คือ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๔๘ พระองค์ทรงเป็นมหายานพุทธมามกะโดยแท้จริง ทรงพยายามจรรโลงลัทธิมหายานให้ซึมซาบเข้าไปในจิตใจของปวงชน ทรงเป็นพระมหาราชาธิราชองค์สุดท้ายของเขมร เพราะเมื่อสิ้นรัชสมัยแล้ว เขมรก็เข้าสู่ยุคเสื่อม พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พระองค์นี้ปรากฏว่าเป็นผู้สร้างเมืองใหม่ชื่อนครชัยศรี คือประสาทพระขรรค์สำหรับเป็นพุทธสถานประดิษฐานพระปฏิมาอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ อันเป็นพระโพธิสัตว์แห่งเมตตากรุณาที่สำคัญอย่างยิ่งองค์หนึ่งของลัทธิมหายาน ทรงสร้างขึ้นเพื่ออุทิศแด่พระเจ้าธรณินทรวรมันพระชนก แล้วสร้างปราสาทตาพรหม ประดิษฐานพระปฏิมาปรัชญา ปารมิตาโพธิสัตว์แห่งปัญญา อุทิศแด่พระวรราชมารดา มีจารึกกล่าวว่า

ปราสาทตาพรหมเป็นอาวาสสำหรับพระมหาเถระ ๑๘ องค์ และสำหรับภิกษุอีก ๑,๗๔๐ รูปด้วย แล้วทรงสร้างพระปราสาทบายนเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสนองพระองค์เอง นอกจากนี้ปรากฏในศิลาจารึกตาพรหมว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้สร้างโรงพยาบาล คือ "อโรคยาศาลา" เป็นทานทั่วพระราชอาณาจักรถึง ๑๐๒ แห่ง ด้วยทรงเคารพนับถือพระพุทธ-ไภษัชยคุรุยิ่งนัก จึงทรงพยายามอนุวัติตามพระพุทธจริยาของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

นอกจากนั้นกษัตริย์นักก่อสร้างพระองค์นี้ ยังได้สร้างรูปพระปฏิมา "ชยพุทธมหานาถ" พระราชทานไปประดิษฐานไว้ในเมืองอื่น ๆ ๒๓ แห่ง ทรงสร้างธรรมศาลา ขุดสระน้ำ สร้างถนน จากข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เหล่านี้ ทำให้ข้าพเจ้าปรารถนาจะกล่าวว่าพระกริ่งปทุมของเขมรได้สร้างขึ้นอย่างแพร่หลายกว่าทุกยุคในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ นี้ เพื่ออุทิศบูชาแด่พระพุทธไภษัชยคุรุ และได้มีการสร้างบ้างแล้วในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ในการสร้างนั้นได้มีพิธีปลุกเสกประจุฤทธิ์เข้าไปตามกระบวนลัทธิมหายานซึ่งปรากฏในพระพุทธไภษัชยคุรุไวฑูรยประภาราชามูลประณิธานสูตรนั้น พระกริ่งปทุมจึงมีฤทธานุภาพศักดิ์สิทธิ์ ภายหลังเมื่อลัทธิมหายานเสื่อมสูญ คติการสร้างพระกริ่ง ยังคงสืบทอดกันมาและกลับมาแพร่หลายในหมู่ชาวไทยลาว แต่นานวันเข้าก็ลืมประวัติเดิม วิธีสร้าง

แบบเดิม ทั้งนี้เพราะพระสูตรมหายานเป็นภาษาสันสกฤตเลือนหายไปตามลัทธิมหายาน ด้วยพระเกจิอาจารย์ท่านได้ดัดแปลงวิธีการสร้างใหม่ตามแบบไสยเวท เช่น การลงยันต์ ๑๐๘ และนะปถมัง ๑๔ นะ ในแผ่นโลหะเป็นต้น ซึ่งก็ให้ผลความศักดิ์สิทธิ์ไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน ถ้ามาตรว่าทำให้ถูกพิธีกรรมใหม่นี้จริง ๆ ส่วนเม็ดกริ่งในองค์พระนั้นสันนิษฐานได้เป็น ๒ ทางคือ ทางหนึ่งเพื่อเป็นสัญญลักษณ์แห่งพระพุทธภาวะอันมีคุณลักษณะอนาทิเบื้องต้นไม่ปรากฏ อนันตะแผ่ซ่านอยู่โดยทั่วเบื้องปลายก็มิได้ปรากฏ จึงทำเป็นเม็ดกลม อีกทางหนึ่ง ชรอยจะอนุวัติตามคติที่ว่าแม้เพียงได้สดับพระนาม ก็อาจให้ได้รับความสวัสดีได้ จึงใช้ประจุเม็ดกริ่งไว้ เพราะเมื่อสั่นองค์พระทุกครั้งจะได้บุญ ๒ ต่อ คือผู้สั่นเท่ากับได้เจริญภาวนาถึงพระไภษัชยคุรุ ส่วนผู้อื่นที่ได้ยินเสียงกริ่งก็พลอยได้บุญตามไป ฉะนั้น

ส่วนพระกริ่งเขมร พระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ พระเจ้าแผ่นดินเขมรเป็นผู้สร้าง ที่ได้ยินชื่อเรียกบ่อย ๆ ว่า "พระกริ่งปทุม" เรื่องพระกริ่งปทุมนี้ข้าพเจ้าได้ทูลถามเจ้าประคุณสมเด็จฯ ว่า พระกริ่งของพระองค์ที่สร้างครั้งก่อน ๆ เลียนแบบจากพระกริ่งของประเทศใด สมเด็จ ฯ รับสั่งว่าได้แบบจากพระกริ่งปทุมสุริยวงศ์ เพราะเห็นพระกริ่งที่ท่านทรงสร้างก่อน ๆ นั้น พระนั่งปางมารวิชัยพระหัตถ์ซ้ายถือวชิราวุธประทับบนบัวคว่ำบัวหงาย ๗ กลีบ ด้านหลังของพระเกลี้ยงไม่มีกลีบบัว และก็ไม่มี

เครื่องหมายอะไร พระองค์ทรงสร้างกริ่งในตัวเนื้อโลหะเป็นทองชนิดเดียวกัน

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อยังมีพระชนม์อยู่ เคยเสด็จมาคุยกับเจ้าประคุณสมเด็จฯ สมัยเป็นพระพรหมมุนีบ่อย ๆ ครั้งเหมือนกัน ทราบว่ามาชมหลวงพ่อดำ (พระเชียงแสน) เจ้าคุณอาจารย์ของข้าพเจ้าเล่าว่า "พระบูชาที่หล่อในยุคนั้น สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ เป็นผู้แนะนำแบบพิมพ์ด้วยเหมือนกัน ของฉันยังหล่อ ๒ องค์เลย"

การเสด็จมาคุยบ่อยครั้งเช่นนี้ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าต้องคุยเรื่องพระกริ่งปทุมสุริยวงศ์ด้วยเป็นแน่ เหตุนี้ข้าพเจ้าจึงขออัญเชิญพระนิพนธ์เรื่อง พระกริ่งปทุมสุริยวงศ์ ที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ไว้ในนิราศนครวัดตอนหนึ่งความว่า

"อนึ่ง เรามาเที่ยวนี้ได้ตั้งใจสืบสวนการเรื่องหนึ่ง คือเรื่องพระพุทธรูปองค์เล็ก ๆ ซึ่งเรียกกันว่า พระกริ่ง เป็นของที่นับถือและขวนขวายหากันในเมืองเรามาแต่ก่อน กล่าวกันว่าเป็นของพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์สร้างไว้ เพราะได้จากเมืองเขมรทั้งนั้น เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๔ พระอมรโมลี (นพ) วัดบุปผารามลงมาส่งพระมหาปานราชาคณะธรรมยุติในกรุงกัมพูชาองค์แรกซึ่งต่อมาได้เป็นสมเด็จพระสุคนธ์นั้น มาได้พระกริ่งขึ้นไปให้คุณตา (พระยาอัมภันตริกามาตย์) ท่านให้แก่เราแต่ยังเป็นเด็กองค์

หนึ่ง เมื่อเราบวชเป็นสามเณรนำไปถวายเสด็จฯ พระอุปัชฌาย์ (สมเด็จกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์) ทอดพระเนตร ท่านตรัสว่าเป็นพระกริ่งพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์นั้นมี ๒ อย่าง เป็นสีดำอย่างหนึ่ง เป็นสีเหลืององค์ย่อมลงมากว่าสีดำอย่างหนึ่ง แต่อย่างสีเหลืองนั้นเราไม่เคยเห็น ได้เห็นของผู้อื่นก็เป็นอย่างสีดำทั้งนั้น ต่อมาเมื่อเราอยู่กระทรวงมหาดไทย พระครูเมืองสุรินทร์เข้ามากรุงเทพฯ เอาพระกริ่งมาให้อีกองค์หนึ่งก็เป็นอย่างสีดำ ได้พิจารณาเทียบเคียงกันดูกับองค์ที่คุณตาให้ เห็นเหมือนกันไม่ผิดเลย จึงเข้าใจว่าพระกริ่งนั้น เดิมเห็นจะตีพิมพ์ทำทีละมาก ๆ และรูปสัณฐานเห็นว่าเป็นพระพุทธรูปอย่างจีน มาได้หลักฐานเมื่อเร็ว ๆ นี้ ด้วยราชทูตต่างประเทศคนหนึ่งเคยไปอยู่เมืองปักกิ่ง ได้พระกริ่งทองของจีนมาองค์หนึ่ง ขนาดเท่ากันแต่พระพักตร์มิใช่พิมพ์เดียวกับพระกริ่งพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ ถึงกระนั้นก็เป็นหลักฐานว่า พระกริ่งเป็นของจีนคิดแบบอย่างตามตำราในลัทธิฝ่ายมหายาน เรียกว่า “ไภษัชยคุรุ” เป็นพระพุทธรูปปางทรงถือเครื่องบำบัดโรค ถือบาตรน้ำมนต์หรือผลสมอเป็นต้น สำหรับบูชาเพื่อป้องกันสรรพโรคาพาธและอัปมงคลต่าง ๆ เพราะฉะนั้นพระกริ่งจึงเป็นพระสำหรับทำน้ำมนต์ เรามาเที่ยวนี้จึงตั้งใจจะสืบหาหลักฐานว่า พระกริ่งนั้นหากันได้ที่ไหนในเมืองเขมร ครั้นมาถึงเมืองพนมเปญพบพระเจ้าพระสงฆ์ที่เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ลองไต่ถามก็ไม่มีใครรู้เรื่องหรือเคยพบเห็น

พระกริ่ง มีออกญาจักรีคนเดียวบอกว่า สัก ๒๐ ปีมาแล้วได้เคยเห็นองค์หนึ่งเป็นของชาวบ้านนอก แต่ก็หาได้เอาใจใส่ไม่ ครั้นมาถึงนครวัดจึงมาได้ความจากเมอร์ซิเออร์มาร์ชาล ผู้จัดการรักษาโบราณสถานว่า เมื่อสัก ๒-๓ เดือนมาแล้ว เขาขุดซ่อมเทวสถานซึ่งแปลงเป็นวัดพระพุทธศาสนาบนยอดเขาบาเก็ง พบพระพุทธรูปเล็ก ๆ อยู่ในหม้อใบหนึ่งหลายองค์เอามาให้เราดูเป็นพระกริ่งพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ทั้งนั้น มีทั้งอย่างดำและอย่างเหลืองตรงกับที่สมเด็จพระอุปัชฌาย์ทรงอธิบาย จึงเป็นอันได้ความแน่ว่า พระกริ่งที่ได้ไปยังประเทศเราแต่ก่อนนั้นเป็นของหาได้ในกรุงกัมพูชาแน่ แต่จะทำมาจำหน่ายจากเมืองจีน หรือพวกขอมจะเอาแบบพระจีนมาคิดหล่อขึ้นในประเทศขอม ข้อนี้ไม่ทราบได้” พระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพตอนนี้ก็เห็นชัดว่า พระกริ่งปทุมสุริยวงศ์ใครเป็นผู้สร้างและแพร่หลายมาเมืองไทยเรามากพอควร

ข้าพเจ้าต้องขออภัยอีกครั้ง เพราะต้องย้อนมาเรียนให้ท่านผู้อ่านฟังใหม่ว่า ถึงเรื่องที่เจ้าประคุณสมเด็จฯ เล่าให้ฟังนั้นคงไม่ผิด เมื่อประมวลเหตุผลจากหนังสือที่อาจารย์เสถียร โพธินันทะ เรียบเรียงกับพระนิพนธ์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ทรงนิพนธ์ไว้ก็ตรงกันกับที่สมเด็จพระสังฆราชทรงเล่า

สมเด็จฯ ได้รับพระตำราต่อจากพระมงคลทิพย์มุนี ตำราเดิมนั้นเป็นตำราของสมเด็จพนรัต วัดป่าแก้วกรุงเก่า และ

ตกทอดมาอยู่ที่สมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตติยวงศ์ วัดพระเชตุพนฯ พระมงคลทิพย์มุนีรับมา และตกมาถึงสมเด็จพระสังฆราช (แพ) สมัยที่ยังเป็นพระเทพโมฬี

และตอนท้ายของพระยันต์นี้ เขียนไว้ว่าพระยันต์ ๑๐๘ กับ นะปถมัง ๑๔ นะ นี้ได้ลงและหล่อพระชัยฉลองพระเดชพระคุณ ในรัชกาลที่ ๕ เป็นมหาคุณวิเศษนัก ๒ ครั้งคือ ที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามครั้ง ๑ กับที่วัดนิเวศธรรมประวัติ ครั้ง ๑

แม้กระนั้นพระองค์ก็ไม่หยุดยั้ง ทรงมุ่งแสวงหาแร่ธาตุที่มีคุณ มีอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ มาเป็นอันมาก ข้าพเจ้าเคยพบหลักฐานที่ใต้ถุนตำหนักมีก้อนแร่หลายชนิด พบอ่างเคลือบประมาณ ๑๐ กว่าใบ (เข้าใจว่าเป็นอ่างใส่น้ำยาซัดโลหะ) พบครกเหล็กขนาดใหญ่วัดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑๔ นิ้วฟุต ก้นทะลุ (แสดงว่าตำแร่มาก) พบสูบนอน พบเบ้าหลอมแร่ที่แตก ๆ นับไม่ถ้วนกองโตมาก สูบนอนผุพังหมดแล้วแสดงว่าทรงค้นคว้านานแล้ว (สูบนอนทำด้วยไม้สัก อายุของไม้สักผุจวนจะหมด แสดงว่าเลิกค้นคว้านานแล้ว) เหลือแต่ก้อนแร่กองอยู่เยอะแยะ ต่อมาภายหลังเจ้าคุณญาณโพธิ (แป๊ะ) ผู้รักษาตำหนักเทพื้นปูนซีเมนต์ที่ใต้ถุนนั้นเลยเกลี่ยดิน และกระทุ้งดินให้แน่น หลักฐานก็พลอยหมดไปด้วย เคยรับสั่งว่าค้นหาแร่ธาตุที่จะนำมาหล่อพระกริ่งนั้น ถ่านหมดไปหลายลำเรือ เมื่อประมวลดูเหตุผลแล้วเห็นว่า ทรงพยายามค้นคว้าอย่างขนาดหนักพระองค์หนึ่ง

โลหะที่ทรงใช้ในการหล่อพระกริ่ง และพระชัยวัฒน์นี้ รับสั่งว่าขั้นแรกต้องการโลหะ ๙ อย่าง ที่เรียกว่า "นวโลหะ" นวโลหะนี้คือ

๑. ชิน	๑	บาท
๒. จ้าวน้ำเงิน	๒	บาท
๓. เหล็กละลายตัว	๓	บาท
๔. บริสุทธิ์	๔	บาท
๕. ปรอท	๕	บาท
๖. สังกะสี	๖	บาท
๗. ทองแดง	๗	บาท
๘. เงิน	๘	บาท
๙. ทองคำ	๙	บาท

มารวมกันใส่เบ้าหลอมให้กินกันดี แล้วแผ่ให้แบนเตรียมไว้เพื่อลงพระยันต์ ๑๐๘ กับ นะปถมัง ๑๔ นะ ครั้นได้ฤกษ์งามยามดีแล้วก็ทำพิธีลงพระยันต์ ในพระอุโบสถต่อไป

โลหะที่จะประกอบสร้างพระกริ่ง ให้บังเกิดเป็นนวโลหะสัมฤทธิ์นั้น ในปัจจุบันนี้หายากมีอยู่ ๓ ประการด้วยกัน คือ

๑. จ้าวน้ำเงิน บางท่านตีความหมายว่าแพล็ตตินั่ม (ทองคำขาว) ต้องขออภัยด้วย มิใช่เช่นนั้น แพล็ตตินั่มนั้นกินไฟสูงมาก จะหล่อด้วยสูบมืออย่างช่างโบราณหรือเครื่องปั่นมอเตอร์ไฟฟ้าลูกย่อม ๆ อย่างที่นำมาปั่นหล่อในที่ต่าง ๆ นั้น

ไฟไม่ถึงไม่ละลายอย่างแน่นอน (ปัจจุบันนี้ทราบว่าต้องส่งไปที่โรงงานในฮ่องกงหล่อหลอมกัน เช่นทำวงแหวนก็ดีและสิ่งอื่น ๆ ก็ดี) ผู้นำเข้ามาถูกจับกันบ่อย ๆ ที่สนามบินดอนเมือง จ้าวน้ำเงินนั้น เป็นของกายสิทธิ์พิเศษชนิดหนึ่งเกิดอยู่ตามป่าลึก เนื้อสีขาวคล้ายเงินบริสุทธิ์สะอาด แต่อ่อน เนื้อคล้าย ๆ ตะกั่ว ลักษณะขดเป็นขี้นกขนาดประมาณขี้นกพิราบหรือเขื่องกว่าเล็กน้อย วิธีทดลองว่าจะเป็นจ้าวน้ำเงินแท้หรือเทียม ให้นำเงินเหรียญบาทของไทยคลุมทับจ้าวน้ำเงินหลาย ๆ อันสักหน่อย และใช้ขันหรือภาชนะใดครอบอีกที พอน้ำค้างตกประมาณตีสามเศษ ๆ หรือตีสี่ หรือจะทิ้งไว้ค้างคืนก็ได้ เวลาเช้าไปเปิดภาชนะที่ครอบไว้ จะเห็นตัวจ้าวนำเงินพลิกกลับมาอยู่ข้างบนของเหรียญบาททุกครั้งไป ได้เคยเห็นของจริงสองครั้งด้วยกัน สมเด็จฯ รับสั่งว่าได้มาจากป่าทางจังหวัดสุพรรณบุรีมีมาก จังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดนครปฐม พอมีบ้าง แต่ไม่สู้จะชุกนัก

๒. เหล็กละลายตัวนั้นสภาพที่เกิดแร่ธาตุโดยมากอยู่ริมน้ำแฉะ ๆ หรือในน้ำเป็นส่วนใหญ่ จะทำให้น้ำมีรสเปรี้ยวจัดและน้ำคันเป็นอย่างมาก คนก็ดี สัตว์เช่น วัว ควาย ยืนอยู่สักพักหนึ่งทนความคันของน้ำไม่ไหวต้องหนี ลักษณะเป็นก้อนเล็กบ้างเขื่องบ้าง คล้ายก้อนหิน แต่สีออกดำมีเงา เก็บนำมาแล้วตำให้แตกคลุกกับน้ำมันปลา นำเข้าเตาสูบไปจนละลายดีแล้ว นำแม่เหล็กที่จับเข้าเป็นแร่เหล็กจับติดรวบรวมเก็บไว้ ที่เป็นขี้ทิ้งไป

แล้วนำมาสูบอีก ๒ ครั้ง ใช้ซัดด้วยปัสสาวะวัวแดง ตอนนี้เป็นกายสิทธิ์ท่านว่าคงกระพันแล้ว ถ้าก้อนนั้นหนัก ๑ บาท อมไว้ยุงจะไม่กัด บางท่านทำให้เป็นผงเก็บรักษาไว้ก็มี ที่เป็นเกล็ดผงนั้นจะมีเงาเป็นมันดำเลื่อม เหล็กละลายตัวดังกล่าวทางจังหวัดอยุธยาเคยได้ไว้ แต่หล่อพระกริ่งไปแล้ว สมเด็จฯ ท่านว่าได้มาจากจังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดกาญจนบุรีแถบอำเภอพนมทวน

๓. ถึงเรื่องปรอทสะตุนั้น เป็นกรรมวิธีพิเศษของสมเด็จฯ ท่านจะประกอบพิธีเช่นใดมิทราบ เห็นทำใส่ชามลายครามใบใหญ่ประมาณครึ่งชาม คือเหลือจากครั้งหล่อพระกริ่ง พ.ศ. ๒๔๗๙ แล้ว ปรอทสะตุของสมเด็จฯ นี้ใช้ประสมหล่อพระกริ่งเช่นกัน แต่แปลกอยู่ว่า ถูกความร้อนแล้วไม่หนีจะอยู่กับโลหะที่ประสมนั้นจะช่วยรักษาผิวพระกริ่งชั้นสอง อยู่กับผิวเงินเป็นส่วนใหญ่ ปรอทของท่านผู้อื่นใส่ลงไปในเบ้าหลอมหล่อ พอถูกความร้อนเข้าจะหนีขึ้นจากเบ้าหลอม เป็นสายเขียวเป็นทางหนีไปหมด มิเช่นนั้นถ้าประกอบกรรมวิธีไม่ถูกต้องหรือให้ธาตุไม่พอดีกันอาจบังเกิดการระเบิดเมื่อถูกความร้อนก็เป็นได้ เคยได้พบมาแล้วไม่อยู่ช่วยรักษาผิวของพระกริ่งได้ต่อไป จึงเป็นการขาดโลหะธาตุปรอทไปสิ่งหนึ่ง ไม่ครบนวโลหะตามกรรมวิธี

๔. ทองแดงนั้นโบราณมาก็ดี สมเด็จฯ เองได้เคยนำทองแดงเถื่อนเป็นก้อน (ทองแดงตามป่า) มาประสมหล่อพระกริ่งหลายครั้ง ในครั้งแรกที่หล่อพระกริ่ง สมเด็จฯ รับสั่งว่าก่อน ๆ

นี้พอหาได้ ต่อ ๆ มาไม่ได้ค่อยพบเห็น ลักษณะเป็นก้อนมีทั้งขนาดกลาง เล็ก และเขื่อง ทองแดงที่มีขายตามตลาดในปัจจุบันท่านรับสั่งว่า มีส่วนของทองเหลืองปนอยู่ด้วย จึงใช้ทองแดงแท่งหรือทองแดงสายไฟฟ้า ส่วนเจือปนมีน้อยมากใช้แทนทองแดงเถื่อนแต่ของโบราณ หรือจะช่วยให้ผิวเนื้อของพระกริ่งดำสนิทยิ่งขึ้นก็เป็นได้ หรือจะเป็นด้วยในสมัยโบราณกาลไม่มีทองแดงจากต่างประเทศเข้ามาจึงเอาทองแดงเถื่อน (ป่า) เป็นแม่ธาตุในการสร้างก็อาจเป็นได้

เครื่องพิธีในการลงพระยันต์ ๑๐๘ กับ นะปถมัง ๑๔ นะ ดังนี้คือ

๑. เทียนทอง หนัก ๔ บาท ไส้ ๕๖ เส้น ๑ เล่ม
๒. เทียนเงิน หนัก ๔ บาท ไส้ ๕๖ เส้น ๑ เล่ม
๓. เทียนทอง หนัก ๑ บาท ไส้ ๙ เส้น ๕ คู่
๔. ข้าวตอก ๕ กรวย
๕. ดอกไม้ (สมเด็จฯ มักใช้ดอกบัวขาว) ๕ กรวย
๖. แป้งกระแจะน้ำมันหอม ๗ อย่าง ๑ ขวด
๗. บายศรี ซ้าย ขวา ๒ สำรับ
๘. หัวหมู ๑ หัว
๙. มะพร้าว ๑ กล้วย ๑ เครื่องกระยาบวช ๑ ชุด
๑๐ ผ้าขาว ๒ ผืน (ใช้รองเครื่องสักการะ ๑ ผืน และรองนั่ง ๑ ผืน)

เมื่อตกแต่งเครื่องสักการะเรียบร้อยแล้ว พอได้ฤกษ์งามยามดีก็จุดธูปเทียนสักการะครูบาอาจารย์ เสร็จแล้วก็เริ่มลงพระยันต์ ๑๐๘ กับ นะปถมัง ๑๔ นะ ลงแล้วลบถมให้ได้ ๑๐๘ ครั้ง ชื่อพระยันต์ที่ลง ดังนี้

ชื่อพระยันต์ที่ลงแผ่นโลหะ

๑. พระยันต์ ชื่อ ปทุมจักร์ ๕ ดวงนี้ มีพระคุณประเสริฐวิเศษนัก

๒. พระยันต์ ชื่อ ภควัมบดี ๕ ดวงนี้ มีพระคุณอันประเสริฐ กันสรรพอาวุธทั้งปวง

๓. พระยันต์ ชื่อ พระนรา ๕ ดวงนี้ มีพระคุณหาที่สุดมิได้ กันภัยประเสริฐนัก

๙. น นะบังเมฆา

๑๐. น นะสะท้านดินไหว

๑๑. น นะกำจัด

๑๒. น นะปิด

๑๓. น นะปิดอากาศ

๑๔. น นะล้อม

รวม นะปถมัง ๑๔ นะ

ยังมีพระยันต์ ๘ ทิศ อีก ๘ ดวง แต่เป็นพระยันต์ลงผ้าขาวทั้งหน้าและหลังสำหรับแขวนประจำทั้ง ๘ ทิศ ในพิธีมณฑล

เมื่อลงครบ ๑๐๘ ครั้งแล้ว ท่านให้เสกด้วย ปถมัง ๑๐๘, สัมพุทเธ ๑๐๘, สัมพุทโธ ๑๐๘, อิติปิ โส ๑๐๘, อิติ ปรมิตา ๑๐๘, ตรีนิสิงเห ๑๐๘, แล้วท่านให้เอาแป้งหอมน้ำมันหอม จุลเจิมแผ่นนวโลหะทั้งนั้น เป็นอันเสร็จพิธีลงแผ่นทอง, เงิน, นาก และนวโลหะ ไปตอนหนึ่ง

ตอนต่อไป ให้โหรหาฤกษ์ให้จงดี เมื่อได้ฤกษ์แล้ว ท่านให้จัดพิธีการที่จะเททองหล่อ พิธีหล่อพระกริ่งหรือพระชัยนั้น เป็นพิธีใหญ่มาก

เฉพาะเครื่องใช้ในการประกอบพิธีที่วัดสุทัศนเทพวราราม เมื่อเจ้าประคุณสมเด็จฯ ยังมีพระชนม์อยู่ให้จัดดังนี้ คือ

๑. แผ่นทองคำ แผ่นนาก แผ่นเงิน (แผ่นใหญ่ประมาณ ๔ นิ้ว ฟุต ๔ เหลี่ยม อย่างละ ๑ แผ่น)

๒. เทียนชัยหนัก ๘๐ บาท ไส้ ๑๐๘ เส้น ยาวเท่าตัว ๑ เล่ม

๓. เทียนมหามงคลหนัก ๓๒ บาท ไส้เท่าอายุ ยาวรอบศีรษะ ๑ เล่ม

๔. เทียนมงคลหนัก ๓๒ บาท ไส้ ๑๐๘ เส้น ยาวรอบศีรษะ ๒ เล่ม

๕. เทียนพระวิปัสสี หนัก ๙ บาท ไส้ ๒๘ เส้น ยาวรอบศีรษะ ๑ เล่ม

๖. เทียน เงิน-ทอง หนัก ๔ บาท ไส้ ๓๒ เส้น ยาวพอประมาณ ๕ คู่

๗. เทียน นวหรคุณ หนัก ๒ บาท ไส้ ๙ เส้น ๙ เล่ม

๘. เทียน หนัก ๑ บาท ไส้ ๘๐ เส้น (อสีติ) ๘๐ เล่ม

๙. เทียน หนัก ๑ บาท ไส้ ๑๖ เส้น ๕๐ เล่ม

๑๐. เทียนหนัก ๙ บาท ไส้ ๓๒ เส้น (ประจำโต๊ะบูชา) ๒๐ คู่

๑๑. เทียนหนัก ๑ สลึง ไส้ ๙ เส้น ๒๑๖ เล่ม

๑๒. เทียนชนวน หนัก ๓ บาท ไส้ใหญ่ ๓ เล่ม

๑๓. ธูปหอม ๓๐๐ ดอก

๑๔. กระถางลายคราม ขนาดใหญ่ (วัดผ่าศูนย์กลาง ๒๐ - ๒๒ นิ้ว) ๒ ลูก

๑๕. ขันสาครขนาดใหญ่ (วัดผ่าศูนย์กลาง ๒๐ - ๒๒ นิ้ว) ๒ ลูก

๑๖. กระถางธูป ๒ ลูก

๑๗. ตู้เทียนชัย ๑ ลูก

๑๘. สายสิญจน์ (กลุ่มใหญ่) ๖ กลุ่ม

๑๙. ดอกบัวขาว (ถ้าไม่มีใช้ดอกบัวหลวง) ๕๐ ดอก

๒๐. ผ้าขาวเนื้อดี ๒ พับ

๒๑. โถปริก ๑ โถ

๒๒. หญ้าคา (มัดใหญ่) ๑ มัด

๒๓. จัดฆราวาสที่เคยอุปสมบทมาแล้ว และเป็นผู้เคยปฏิบัติทางพระกรรมฐานอยู่บ้างให้นุ่งขาวห่มขาวตั้งให้เป็นบัณฑิตไว้ ๑ ท่าน และมีหน้าที่ดังจะกล่าวในภายหลัง ส่วนเครื่องใช้ตั้งแต่รายการที่ ๒-๒๓ นั้นใช้ในพระอุโบสถทั้งหมด

เครื่องใช้ในโรงพิธีเททองจัดดังนี้

๑. ราชวัตร ๘ แผง

๒. ฉัตร, ธง สีขาว ๕ ชั้น, ๗ ชั้น, ๙ ชั้น ก็ได้ ๑๒ ฉัตร

๓. ต้นกล้วย (ขนาดมี ๓ ใบห้ามตัดราก) ๑๒ ต้น

๔. ต้นอ้อย (ขนาดใบดูพองาม ห้ามตัดราก) ๑๒ ต้น

๕. เชิงเทียน ๒ คู่ (จัดให้โหร ๑ คู่, ให้ช่าง ๑ คู่)

๖. กระถางธูป ๒ ที่ (จัดให้โหร ๑ ที่, ให้ช่าง ๑ ที่)

๗. โต๊ะสี่เหลี่ยม ขนาด ๑ ๑/๒ เมตร ๔ ตัว

๘. ศาลเพียงตา ๑ ที่

๙. ผ้าขาว นุ่งห่ม ๒ ชุด (จ่ายให้โหร ๑ ชุด ช่างหล่อพระ ๑ ชุด) (สมเด็จฯ มักจะจัดให้ช่างเททองนุ่งห่มด้วยทุกคน)

การจัดอาสนะพระสงฆ์ และโต๊ะหมู่ที่บูชาในพระอุโบสถนั้น ขั้นแรกจัดอาสนะสำหรับพระมหาเถระเจริญพระพุทธมนต์ ๑๐ รูป ไว้ทางด้านซ้าย (ขององค์พระประธาน) ริมผนังพระอุโบสถ

จัดอาสนะพระพิธีธรรมสวดพุทธาภิเษก กับธรรมาสน์พระอาจารย์นั่งปรก ไว้ริมผนังด้านหน้าในพระอุโบสถ

จัดโต๊ะหมู่บูชาใหญ่ ไว้หน้าพระประธาน

จัดตู้เทียนชัยไว้หน้าอาสนะพระพิธีธรรม แล้วปักเทียนชัยหนัก ๘๐ บาท ให้เรียบร้อย

จัดกระถางน้ำมนต์และเชิงเทียนขนาดใหญ่พอสมควรสำหรับปักเทียนมงคล หนัก ๓๒ บาท ไส้ ๑๐๘ เส้น ข้างละ ๑ เล่ม (ข้างตู้เทียนชัย ซ้าย ขวา) การวางสายสิญจน์นั้น ต้องให้เวียนเป็นทักษิณาวรรต คือ เดินเวียนขวา (แบบเวียนโบสถ์) ให้ตั้งต้นแต่พระประธานในพระอุโบสถก่อน เวียนไปตามผนังภายในพระอุโบสถ ๑ รอบแล้วแล่นสายสิญจน์เป็นสะพานกลางตรงมาที่โต๊ะบูชาหมู่ใหญ่หน้าพระประธานและตรงไปที่ตู้เทียนชัยเชื่อมต่อกับเส้นเวียนรอบภายในพระอุโบสถ แยกที่ตรงหน้าตู้เทียนชัย ๓ สาย ที่ตู้เทียนชัย ๑ สาย ที่กระถางน้ำมนต์ข้างละ ๑ สาย

ส่วนสายสิญจน์เส้นที่เวียนรอบตามผนังเหนือกรอบบนหน้าต่าง ท่านให้แยกลงมาที่หัวอาสนะสงฆ์สำหรับพระมหาเถระเจริญพระพุทธมนต์ ๑ สาย และแยกลงมาที่พระอาจารย์นั่งปรกกับพระพิธีธรรมสวดพระพุทธาภิเษก ๑ สาย และแยกออกด้านประตูพระอุโบสถไปสู่โรงพิธีเททอง ๑ สาย

เฉพาะพิธีที่เจ้าประคุณสมเด็จฯ จัดที่วัดสุทัศนเทพวรารามทุก ๆ ปีนั้น ทรงถือเป็นประเพณีที่ต้องปฏิบัติขาดมิได้ คือ ให้วงสายสิญจน์จากหลวงพ่อศรีศากยมุนี ที่พระวิหารแล่น

เข้ามาในพระอุโบสถด้วย ๑ สาย กับให้วงสายสิญจน์จากหลวงพ่อเสฏฐมุนี ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญองค์หนึ่ง ที่รัชกาลที่ ๓ สร้างไว้ (อยู่ที่ศาลาการเปรียญ) แล่นเข้ามาในพระอุโบสถด้วย ๑ สาย และให้วงสายสิญจน์ จากเจดีย์ที่บรรจุพระอัฐิของสมเด็จพระวันรัต (แดง) สมเด็จพระอุปัชฌาย์ แล่นเข้ามาในพระอุโบสถด้วย ๑ สาย รวมทั้ง ๓ สายนี้ มาเชื่อมเป็นสายเดียวกัน

การจัดดอกไม้ที่โต๊ะบูชาหมู่ใหญ่ หน้าองค์พระประธานนั้นจัดดอกไม้พาน และดอกไม้ปักแจกันเรียบร้อยแล้ว พานกลางโต๊ะตัวบนนั้นต้องจัดดอกไม้สดเก้าสี (เวียนตามมหาทักษา) ขาดไม่ได้ ๑ พาน

เทียนมหามงคลหนัก ๓๒ บาทไส้เท่าพระชนมายุเกิน ๑ เส้นนั้น ปักบนเชิงเทียนตั้งในขันสัมฤทธิ์ขนาดพองาม ตั้งบนโต๊ะหมู่ตัวกลาง (ตัวที่ ๓ นับแต่บนลงมา) เอาน้ำสะอาดใส่ขันสัมฤทธิ์พอสมควรแล้วเอาสายสิญจน์มาวงขันไว้

เทียนพระวิปัสสี หนัก ๙ บาท ไส้ ๒๘ เส้น ปักที่เชิงเทียนตั้งในขันสัมฤทธิ์ ขนาดพองาม ตั้งบนโต๊ะหมู่ตัวกลาง (ตัวที่ ๒ นับแต่บนลงมา)

เทียนเงิน - ทอง หนัก ๔ บาท ไส้ ๑๖ เส้น ปักที่เชิงเทียนโต๊ะหมู่กลาง ๑ คู่ (ถวายพระประธานในพระอุโบสถ)

เทียนหนัก ๙ บาท ไส้พอควรนั้นปักที่เชิงเทียนโต๊ะหมู่กลางนี้จนครบ

ส่วนกระบะเครื่องนมัสการ (เครื่อง ๕) มีเทียนหนัก ๑ บาท ๕ เล่ม ธูป ๕ เล่ม ดอกบัวขาว ๕ ดอก ข้าวตอก ๕ กรวยนั้นตั้งไว้ที่โต๊ะกลางตัวล่างสุด

เทียนหนัก ๒ บาท ไส้ ๙ เส้นนั้น ปักบนเชิงเทียน ๙ ขอน ๆ ละ ๑ เล่ม ตั้งไว้บนผ้าขาวที่ปูไว้หน้าโต๊ะบูชาหมู่กลางนั้นเรียงเป็นแถวห่างกันพอสมควร

ด้านขวาของโต๊ะบูชาหมู่กลางริมผนัง ปูผ้าขาวไว้ ๑ ที่สำหรับตั้งขันสาครขนาดกลาง ใส่น้ำไว้พอสมควรกับกระถางธูป ๑ ลูก เพื่อให้บัณฑิตที่นุ่งขาวห่มขาวนุ่งจุดเทียน ๑๐๘ ธูป ๑๐๘ บูชาพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ เวลาพระเจริญพระพุทธมนต์

ที่กลางอุโบสถต้องจัดโต๊ะไว้ ๒ ที่ คือที่สำหรับพราหมณ์สังเวยเทพยดาทั่วท้องจักรวาฬ (การสังเวยนี้มักจะทำก่อนเที่ยง) กับที่สำหรับโหรตั้งบัตรพลีบูชาเทพยดาตามวิธีของโหรที่จัดมา และมีขันสาครใส่น้ำกับกระถางธูป ๑ ลูกไว้ เพื่อโหรจะได้ปักธูปเทียน (ธูปปักในกระถาง เทียนติดในขันสาคร) น้ำในขันนี้เรียกว่า “น้ำเทพมนต์”

เฉพาะอาสนะพระสงฆ์ทั้ง ๒ ที่นั้น ต้องปูด้วยผ้าขาว ส่วนธรรมาสน์พระนั่งปรกนั้นลาดด้วยหญ้าคาปูด้วยผ้าขาวทับบน

หน้าอาสนะตั้งโต๊ะหมู่เล็ก ๆ ๒ ตัว สำหรับตั้งเครื่องบูชา มีกระบอกปักดอกไม้ ๑ คู่ เชิงเทียน ๑ คู่ พานดอกไม้ ๑ พาน กระบะเครื่องนมัสการ ๑ กระบะ จัดแบบเดียวกับกระบะที่ตั้งโต๊ะหมู่หน้าพระประธานนั้น ส่วนเทียนที่ปักบนเชิงเทียนนั้น ก็ใช้เทียนเงิน-ทอง หนัก ๔ บาท ไส้ ๑๖ เส้น ๑ คู่ กับตั้งโต๊ะขนาดพอเหมาะสำหรับวางคัมภีร์พระพุทธาภิเษกและท้องภาณ หรือคัมภีร์ทิพยมนต์ เฉพาะงานของสมเด็จฯคราวนั้นทรงให้สวดพระพุทธาภิเษก ๑ จบ แล้วสวดจตุเวททิพยมนต์ ๑ จบ สวดตั้งแต่ ๔ โมงเย็นถึง ๖ ทุ่มพอดี (เหตุที่ทรงให้สวดจตุเวททิพยมนต์ด้วยนั้นเพราะเนื่องด้วยฉลองพระชนมายุ ถ้าหล่อพระพุทธรูปอย่างเดียวไม่ต้องสวด)

ส่วนโรงพิธีที่หล่อพระนั้น ให้จัดราชวัตรฉัตรธงไว้ ๔ มุมสนามถ้าหล่อพระมากก็ขยายเขตให้กว้างขึ้น และผูกต้นกล้วยต้นอ้อยรวมไว้กับคันฉัตรมุมละ ๓ ต้น แล้ววงสายสิญจน์ ซึ่งทอดมาจากพระอุโบสถเป็นเสร็จการแต่งพิธี

บัดนี้ จะบรรยายถึงการปฏิบัติหน้าที่ให้ถูกกับจังหวะของงาน สมมติว่าเครื่องใช้ในพิธีจัดไว้พร้อมมูลแล้ว รอแต่เวลาจะได้ฤกษ์ พระสงฆ์ผู้ทรงคุณที่จะเจริญพระพุทธมนต์นั่งยังอาสนะครบแล้ว รออีกประมาณ ๒๐ นาที สมเด็จฯ ทรงรับเทียนชนวนจากบัณฑิตผู้นุ่งขาวห่มขาวแล้ว ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการที่โต๊ะหมู่กลางหน้าพระประธาน เว้นเทียนหนัก ๓๒

บาท กับเทียนพระวิปัสสีหนัก ๙ บาท และเทียนนวหรคุณหนัก ๒ บาท ๙ เล่มไว้ก่อน เมื่อบัณฑิตรับเทียนชนวนดับไว้แล้ว สมเด็จฯ ทรงบูชาพระประธานในพระอุโบสถแล้วประทับที่ที่ทรงกราบนั้น บัณฑิตก็นำดอกไม้ธูปเทียนที่จัดเตรียมไว้ ๓ ชุด คือ เทียนเงิน-ทอง และดอกบัว ๙ ดอก ธูป ๙ เล่มถวาย และสมเด็จฯ ก็ประทานให้เจ้าหน้าที่ ๓ คน ๆ ละชุด นำไปบูชาหลวงพ่อศรีศากยมุนีในพระวิหาร และหลวงพ่อเสฏฐมุนีในศาลาการเปรียญ กับอัฐิสมเด็จพระวันรัต (แดง) สมเด็จพระอุปัชฌาย์ของพระองค์ แล้วบัณฑิตก็อาราธนาศีล เมื่อพระสงฆ์ให้ศีลเสร็จแล้ว พอได้ปฐมฤกษ์จุดเทียนชัยบัณฑิตก็นำเทียนชนวนไปถวายสมเด็จฯ เมื่อสมเด็จฯ จุดเทียนชนวนแล้วพระองค์ก็ทรงนำไปถวายแด่พระอาจารย์ผู้ทรงคุณรูปใดรูปหนึ่ง พระอาจารย์รูปนั้นเมื่อรับเทียนชนวนแล้วก็เดินไปสู่ตู้เทียนชัยที่จัดเตรียมไว้ พระสงฆ์ผู้ทรงคุณทั้ง ๙ องค์จับสายสิญจน์พร้อมกันแล้วสวดพระคาถาจุดเทียนชัยว่า **“พุทฺโธ สพฺพญฺญุตญาโณฯ”** เป็นต้นจนจบ ในขณะจุดเทียนชัยนี้ พราหมณ์ก็เป่าสังข์ แกว่งบัณเฑาะว์ พนักงานก็เป่าแตรงอน แตรฝรั่ง ประโคมฆ้องชัย พิณพาทย์ทำเพลงมหาฤกษ์มหาชัยขึ้นพร้อมกัน

เมื่อพระอาจารย์จุดเทียนชัยและส่งเทียนชนวนให้แก่บัณฑิตรับไปดับและเข้านั่งยังอาสนะเดิมแล้ว บัณฑิตเข้าไปกราบแล้วกล่าวคำอาราธนาพระปริตต่อไป เมื่อพระสงฆ์ขัด

ตำนานเสร็จแล้ว พระสงฆ์ผู้เป็นประธานก็เริ่มนำสวดพระพุทธมนต์ต่อไป (การเจริญพระพุทธมนต์ในพิธีหล่อพระที่เคยปฏิบัติมา สมเด็จฯ ทรงนิยมให้สวดพระธรรมจักกัปปวัตนสูตร และต่อท้ายด้วยเจ็ดตำนานย่อทุกคราว)

ส่วนบัณฑิตเมื่ออาราธนาพระปริตแล้ว ก็นำเทียนชนวนถวาย สมเด็จฯ ก็ทรงจุดเทียนมงคล หนัก ๓๒ บาท ไส้ ๘๕ เส้น เล่มกลางโต๊ะบูชานั้น ขณะที่พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ สวดไตรสรณาคมบทแรกว่า **"พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิฯ"** (พอขึ้น **พุทฺธํ** ก็จุดเทียนมงคลเล่มนี้พอดี นี่จังหวะหนึ่ง)

เมื่อสมเด็จฯ ทรงจุดเทียนมงคลเล่มนี้แล้ว บัณฑิตก็รับเทียนชนวนไป และรอรับธูปเทียน ๑๐๘ จากสมเด็จฯ ให้จุดบูชาพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณยังที่ที่จัดไว้ดังกล่าวแล้ว

อีกชุดหนึ่ง คือ ธูป ๘๐ เทียน ๘๐ นั้น มอบให้เจ้าหน้าที่คนใดคนหนึ่งไปจุดบูชาพระอสีติมหาสาวก (เพราะที่พระอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ มีอสีติมหาสาวกนั่งห้อมล้อมพระพุทธเจ้าอยู่บนอาสนะหินอ่อน ถ้าท่านเข้าชมในพระอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ จะเห็นด้วยตาเอง)

ในขณะนี้โหรก็เข้ามากราบทูลเชิญสมเด็จฯ ให้ทรงจุดเทียนประจำบัตรพลี แล้วโหรก็บูชาเทพยดาต่อไปตามวิธีของโหร

เมื่อพระสงฆ์เจริญพระธรรมจักกัปปวัตนสูตรจบแล้ว และขัดตำนานด้วยยัญจวาทแล้ว ก็เริ่มสวดมงคลสูตรและรัตน-

สูตรต่อไป ขณะสวดมงคลสูตรนี้บัณฑิตก็นำเทียนชนวนมาถวายให้ทรงจุดเทียนครอบน้ำพระพุทธมนต์ทั้ง ๙ ที่ที่จัดไว้แล้วนำไปถวายพระอาจารย์ที่เจริญพระพุทธมนต์ทำน้ำมนต์ต่อไป เมื่อเจริญพระพุทธมนต์จบแล้ว เป็นเสร็จไปตอนหนึ่ง

ตอน ๒ นี้ กล่าวถึงพระอาจารย์นั่งปรกกับพระพิธีธรรม ๔ รูป เมื่อนั่งยังอาสนะที่จัดไว้แล้ว บัณฑิตก็นำเทียนชนวนถวายสมเด็จฯ ก็ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการที่ตั้งอยู่บนโต๊ะหมู่หน้าพระพิธีธรรม เมื่อบูชาพระรัตนตรัยแล้ว ก็จุดเทียนมงคลหนัก ๓๒ บาท ไส้ ๑๐๘ ที่ปักไว้ในกระถางใหญ่ข้างซ้ายขวาของตู้เทียนชัยนั้น แล้วก็ทรงจุดเทียนพระวิปัสสีหนัก ๙ บาท ไส้ ๒๘ เส้น กับเทียนหนัก ๒ บาท ไส้ ๙ เส้น ที่ปักไว้บนเชิงเทียนตั้งบนผ้าขาวนั้นแล้วพระอาจารย์ ๑ รูป ก็เริ่มนั่งปรกและพระพิธีธรรมก็เริ่มสวดคัมภีร์พระพุทธาภิเษกต่อไป

ในขณะที่พระพิธีธรรมสวดนี้ สมเด็จฯ มักจะเรียกช่างให้นำหุ่นพระมาเจิมแล้วเอาลงไปสู่เตาสุม แล้วให้เอาเบ้าหลอมทองมาถวายพระองค์ทรงเอานวโลหะที่จัดเตรียมไว้เจิมแล้วก็ใส่เบ้าและให้ช่างนำไปใส่เตาหลอม นี้ตอนหนึ่ง

เมื่อได้ฤกษ์เทพระกริ่งซึ่งเป็นพระประจำพระองค์แล้วพระองค์ก็เสด็จลงสู่โรงพิธีเททองพระชัย (พระชัยที่เทนี้เป็นพระกริ่งทุกคราว) ก่อนที่จะเทพระองค์ต้องเอาน้ำพระพุทธมนต์พรมเตาหลอมทองและเตาสุมหุ่นก่อนเสมอ เมื่อขณะเทก็ให้

พระนั่งปรกและพระพิธีธรรม ๔ องค์ สวดชัยมงคลคาถา พราหมณ์ก็เป่าสังข์แกว่งบัณเฑาะว์ประโคมฆ้องชัย พิณพาทย์ทำเพลงสาธุการและมหาฤกษ์มหาชัยขึ้นพร้อมกัน ครั้นเททองพระเสร็จแล้วพระองค์ก็เอาน้ำพระพุทธมนต์พรมหุ่นอีกครั้งหนึ่ง แล้วช่างก็ทุบหุ่นแต่งให้แล้วเสร็จโดยเร็วที่สุด เมื่อเสร็จแล้วก็นำถวายสมเด็จฯ ทรงลงพระยันต์และปลุกเสก เมื่อเสร็จแล้วก็เจิมด้วยแป้งหอมน้ำมันหอม แล้วทรงใส่ลงในบาตรน้ำพระพุทธมนต์และรับสั่งให้เจ้าหน้าที่นำน้ำพระพุทธมนต์และน้ำเทพมนต์ที่ตั้งไว้ปนให้รวมกันแล้วพระองค์ก็ทรงสรงน้ำพระพุทธมนต์และน้ำเทพมนต์นั้น พระสงฆ์ที่นั่งปรกกับพระพิธีธรรม ๔ รูปที่สวดพระพุทธาภิเษกก็สวดชัยมงคลคาถาเป็นเสร็จไปตอนหนึ่ง

เมื่อรับผ้าไตรจากคณะศิษย์ที่นำมาถวายครองแล้วก็ทรงอนุโมทนาแล้วพรมน้ำพระพุทธมนต์ และเทพมนต์ที่รวมไว้นั้นแก่ศิษย์และท่านที่ไปร่วมในงานทุกคน

เมื่อเสร็จพิธีตอนนี้แล้ว พระองค์ก็ทรงทำพิธีลงของกับแผ่นทองปลุกเสกเสร็จแล้ว ก็เสด็จลงสู่สนาม นำแผ่นทองใส่เบ้าเพื่อหลอมต่อไป ตอนเททองหล่อพระก็ปฏิบัติเช่นเดียวกับครั้งแรก (เฉพาะครั้งแรกนี้เทแต่พระกริ่งองค์ที่เรียกว่าพระชัย) ข้อที่จะพึงสังเกตอันสำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ การทำพิธีหล่อพระพุทธรูปอย่างเดียวต่างกันกับการบำเพ็ญกุศลฉลองชนมายุและทำพิธีหล่อพระพุทธรูปด้วย ฉะนั้นการจัดเครื่องพิธีกับ

นิมนต์พระมาสวดต่างกันอยู่บ้าง ท่านผู้สนใจควรค้นคว้าสักหน่อย พิธีของสมเด็จฯ ที่ทรงทำทุกปีตั้งแต่ต้นจนที่สุด โดยมากพระองค์ท่านทรงทำพิธีหล่อพระและฉลองชนมายุควบไปด้วยกันเสมอ

ครั้นวันรุ่งขึ้นวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๔๘๓ เวลาเพลเลี้ยงพระสงฆ์ที่มาเจริญพระพุทธมนต์และรับไทยธรรม เมื่ออนุโมทนาแล้วยังรออยู่ก่อน ในเวลานี้ต่อจากนี้พราหมณ์ก็เตรียมทำพิธีบูชาเทพยดาแล้วเริ่มทำพิธีเวียนเทียนสมโภชพระพุทธรูปที่หล่อในคืนที่แล้วซึ่งนำมาตั้งไว้บนโต๊ะปูผ้าขาวกลางพระอุโบสถ แล้วเริ่มเวียนเทียน พราหมณ์ก็เป่าสังข์แกว่งบัณเฑาะว์ ลั่นฆ้องชัย แตรงอน แตรฝรั่งก็เป่าขึ้นพร้อมกันไป พิณพาทย์ก็ประโคมเพลงมหาฤกษ์มหาชัย พระสงฆ์ก็สวดชัยมงคลคาถา จนกว่าจะเวียนเทียนครบ ๓ รอบและดับเทียนจุลเจิมพระที่หล่อในกลางคืนกับพระที่อยู่ในพิธีนั้น ต่อจากนั้นพระสงฆ์เห็นว่าหมดพิธีแล้ว จึงเริ่มพิธีดับเทียนชัยดังนี้

เริ่มสวด คือ ตั้งนโม ๓ จบ แล้วเริ่มสวดด้วย **นตฺถิ เม สรณํ ฯ** จนจบ และต่อด้วย **ยํ กิญฺจิ วิตฺตํ อิธ วา หุรํ วา ฯลฯ ขีณํ ปุราณํ นวํ นตฺถิ สมฺภวํ ฯลฯ สุวตฺถิ โหตุ, สพฺพโรควินิมุตฺโต สพฺพสนฺตา ปวชฺชิโต สพฺพเวรมติกฺกนฺโต ยถา ทีโป จ นิพฺพุโต** ในบรรดาพระทั้ง ๑๔ รูปที่ทำพิธีนี้ เจ้าภาพต้องนำใบพลูไป ๗ ใบ หรือ ๙ ใบ ไม่ต้องตัดก้าน และใช้น้ำมันหอมและแป้งหอมป้ายในใบพลูแล้วไปยืนรออยู่

จนกว่าพระจะสวดถึง **"สพฺพโรควินิมุตฺโต"** พอพระสวดถึง **"ยถา ทีโป จ นิพฺพุโต"** พระอาจารย์ผู้เตรียมใบพลูก็เอาใบพลูปิดและบีบให้แสงไฟที่ไส้เทียนนั้นดับให้หมด โดยไม่ให้ไฟติดไส้เทียนอีก (ดับแบบนี้ เขาเรียกว่าดับไม่มีเชื้อ หมายถึงตัวดับทุกข์ดับโดยไม่เหลือ คือ **นิพฺพุติ** นั่นเอง)

•••••••••

แถลงการณ์
เรื่องพระราชบัญญัติคณะสงฆ์

ด้วยบัดนี้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔ ได้ออกประกาศใช้เป็นกฎหมายแล้ว รัฐบาลเห็นสมควรแถลงให้ประชาชนทราบดังต่อไปนี้

ประชาชนย่อมทราบอยู่แล้ว ว่ารัฐบาลนี้มีความสนใจเพียงไรในการสร้างวัดพระศรีมหาธาตุ การปรับปรุงระเบียบการปกครองทางคณะสงฆ์ และการตั้งคณะกรรมการพิจารณาหาทางบำรุงพระพุทธศาสนา กิจการได้ดำเนินมาโดยลำดับ บัดนี้งานสำคัญที่ได้สำเร็จลุล่วงไป คือการออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ซึ่งได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาพร้อมกันกับแถลงการณ์ฉบับนี้

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์นี้ ได้รับความเห็นชอบของคณะสงฆ์และได้ผ่านสภาผู้แทนราษฎรมาแล้วโดยราบรื่น ความสำคัญในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ก็คือได้จัดการปกครองคณะสงฆ์ ให้อนุโลมตามระบอบการปกครองบ้านเมือง เท่าที่ไม่ขัดกับพระธรรมวินัย การจัดการคณะสงฆ์ให้อนุโลมตามวิธีการของบ้านเมืองนั้น ก็เป็นวิธีการซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงใช้มาแต่ครั้งยังทรงพระชนม์อยู่ ดังจะเห็นได้ในหลายเรื่องหลายกรณี ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติให้วิธีการทางศาสนา

อนุโลมตามวิธีการของบ้านเมือง เช่นการนับฤดูกาลเป็นต้น ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตราพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ก็ได้มีข้อความเป็นราชดำรัสในคำปรารภ ซึ่งแสดงว่าการปกครองคณะสงฆ์จะต้องแก้ไข ทำนองเดียวกันกับการปกครองฝ่ายราชอาณาจักร

แต่อย่างไรก็ดี พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับใหม่นี้ ได้ถือหลักพระธรรมวินัยเป็นข้อสำคัญ ดังจะเห็นได้ในข้อบัญญัติหลายมาตราที่ไม่ยอมให้กระทำการอย่างหนึ่งอย่างใดให้ขัดกับพระธรรมวินัยและถือหลักที่ว่า การกระทำทุกอย่างจะต้องเป็นไปในทางรักษาพระวินัยให้เคร่งครัด

สิ่งที่ควรชื่นชมยินดีในพระราชบัญญัติฉบับนี้ ก็คือเป็นการเปิดทางให้ได้ทำสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นการใหญ่และเมื่อการสังคายนาเสร็จสิ้นลง แต่อย่างช้าต้องไม่เกิน ๘ ปีนับแต่วันใช้พระราชบัญญัตินี้ ก็อาจที่จะรวมนิกายสงฆ์เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ความสามัคคีกลมเกลียวก็จะเกิดมีแก่ชาติไทย ทั้งในทางบ้านเมืองและทางพระศาสนา ข้อนี้ควรเป็นที่ปีติยินดีของชาวไทยและพุทธศาสนิกชนทั่วกัน

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์

พุทธศักราช ๒๔๘๔

ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล
คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
(ตามประกาศประธานสภาผู้แทนราษฎร
ลงวันที่ ๔ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๘๐)

อาทิตย์ ทิพอาภา

พล.อ. พิชเยนทรโยธิน

ตราไว้ ณ วันที่ ๑๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๘๔
เป็นปีที่ ๘ ในรัชกาลปัจจุบัน

โดยที่สภาผู้แทนราษฎรลงมติว่า สมควรปรับปรุงกฎหมายว่าด้วยการคณะสงฆ์ ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

จึงมีพระบรมราชโองการให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นไว้โดยคำแนะนำและยินยอมของสภาผู้แทนราษฎร ดังต่อไปนี้

บททั่วไป

มาตรา ๑ พระราชบัญญัตินี้ให้เรียกว่า "พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔"

มาตรา ๒ ให้ใช้พระราชบัญญัตินี้ ตั้งแต่วันประกาศในราชกิจจานุเบกษาเป็นต้นไป

มาตรา ๓ ตั้งแต่วันใช้พระราชบัญญัตินี้ ให้ยกเลิกบรรดากฎหมาย กฎ และข้อบังคับอื่นในส่วนที่มีบัญญัติไว้แล้วในพระราชบัญญัตินี้ หรือซึ่งแย้งกับบทแห่งพระราชบัญญัตินี้

มาตรา ๔ ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการรักษาการตามพระราชบัญญัตินี้ และให้มีอำนาจออกกฎกระทรวงเพื่อปฏิบัติให้เป็นไปตามพระราชบัญญัตินี้

กฎกระทรวงนั้น เมื่อประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้วให้ใช้บังคับได้

หมวด ๑

สมเด็จพระสังฆราช

มาตรา ๕ พระมหากษัตริย์ทรงสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช

มาตรา ๖ สมเด็จพระสังฆราชทรงดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก และทรงบัญชาการคณะสงฆ์โดยบทแห่งพระราชบัญญัตินี้

มาตรา ๗ สมเด็จพระสังฆราชทรงบัญญัติสังฆาณัติโดยคำแนะนำของสังฆสภา

มาตรา ๘ สมเด็จพระสังฆราชทรงบริหารการคณะสงฆ์ทางคณะสังฆมนตรี

มาตรา ๙ สมเด็จพระสังฆราชทรงวินิจฉัยอธิกรณ์ทางคณะวินัยธร

มาตรา ๑๐ ถ้าไม่มีสมเด็จพระสังฆราช หรือสมเด็จพระสังฆราชไม่ทรงสามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ชั่วคราว ให้สังฆนายกหรือสังฆมนตรีซึ่งรักษาการแทน ทำหน้าที่บัญชาการคณะสงฆ์แทนสมเด็จพระสังฆราช

หมวด ๒
สังฆสภา

มาตรา ๑๑ สังฆสภาประกอบด้วยสมาชิก มีจำนวนรวมกันไม่เกินสี่สิบห้ารูป คือ

(๑) พระเถระชั้นธรรมขึ้นไป

(๒) พระคณาจารย์เอก

(๓) พระเปรียญเอก

แต่ทั้งนี้ ถ้ามีจำนวนเกินกว่าที่กำหนด ให้เป็นสมาชิกตามลำดับ (๑) (๒) (๓) และตามลำดับอาวุโส

มาตรา ๑๒ ทุกคราวสมัยประชุมสามัญ สมเด็จพระสังฆราชทรงตั้งสมาชิกในสังฆสภาตามมติของสังฆสภา ให้เป็นประธานสภาหนึ่งรูป เป็นรองประธานหนึ่งรูปหรือหลายรูปก็ได้

ในการตั้งประธานและรองประธานสังฆสภา ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการลงนามรับสนอง

มาตรา ๑๓ ประธานสังฆสภามีหน้าที่ดำเนินกิจการของสภาให้เป็นไปตามข้อบังคับ รองประธานสังฆสภามีหน้าที่ดำเนินกิจการของสภาให้เป็นไปตามข้อบังคับ รองประธานมีหน้าที่กระทำกิจการแทนประธาน ในเมื่อประธานไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้

ขณะที่ยังมิได้ตั้งประธานและรองประธาน หรือในเมื่อประธานและรองประธานไม่อยู่ในที่ประชุม ให้สมาชิกเลือกตั้งกันขึ้นเองเป็นประธานการประชุมในคราวประชุมนั้น

มาตรา ๑๔ ในการประชุมสังฆสภาทุกคราว ต้องมีสมาชิกมาประชุมไม่ต่ำกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนสมาชิกทั้งหมด จึงเป็นองค์ประชุมได้

ในการประชุมสังฆสภาทุกคราว ถ้าไม่มีข้อขัดข้องทางพระวินัย นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ หรือผู้แทน จะเข้าฟังการประชุมด้วยก็ได้ และจะเสนอคำชี้แจงอย่างใดในที่ประชุมนั้นก็ได้

มาตรา ๑๕ สมาชิกสภาแห่งสังฆสภาสิ้นสุดลง เมื่อ

(๑) ถึงมรณภาพ

(๒) พ้นจากความเป็นพระภิกษุ

(๓) ลาออก

(๔) สังฆสภาวินิจฉัย ให้ออก โดยคะแนนเสียงเกินกว่าสองในสามของสมาชิกที่มาประชุม

มาตรา ๑๖ ญัตติที่จะรับเข้าปรึกษาในที่ประชุมสังฆสภานั้น จะเสนอได้สามทาง คือ ทางคณะสังฆมนตรีหนึ่ง ทางกระทรวงศึกษาธิการหนึ่ง และทางสมาชิกสังฆสภาหนึ่ง แต่ญัตติที่เสนอทางสมาชิกสังฆสภานั้น ต้องให้สังฆนายกรับรอง

มาตรา ๑๗ การลงมติข้อปรึกษานั้น ถ้ามิได้บัญญัติไว้เป็นอย่างอื่นในพระราชบัญญัตินี้ หรือในพระธรรมวินัย ให้ถือเอาเสียงข้างมากเป็นประมาณ

สมาชิกรูปหนึ่งย่อมมีเสียงหนึ่งในการลงคะแนน ถ้ามีจำนวนเสียงลงคะแนนเท่ากัน ให้ประธานในที่ประชุมมีสิทธิชี้ขาดให้เป็นไปทางฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือจะให้ระงับเรื่องนั้นไว้ก็ได้

แต่การตีความพระธรรมวินัย ถ้ามีข้อสงสัย ให้ตีความไปในทางรักษาพระธรรมวินัยให้เคร่งครัด โดยไม่ต้องลงมติ

มาตรา ๑๘ ในปีหนึ่งให้มีสมัยประชุมสามัญสมัยหนึ่งหรือหลายสมัยแล้วแต่สภาจะกำหนด สมัยประชุมสามัญสมัยหนึ่ง ให้มีกำหนดเวลาไม่เกินสามสิบวัน แต่สมเด็จพระสังฆราช

จะโปรดให้ขยายเวลาออกไปก็ได้

วันเริ่มสมัยประชุมครั้งแรก ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้กำหนด

มาตรา ๑๙ สมเด็จพระสังฆราชทรงเรียกประชุมสังฆสภาตามสมัยประชุม และทรงเปิดปิดประชุม

การเปิดปิดประชุม สมเด็จพระสังฆราชจะเสด็จมาทรงทำหรือจะโปรดให้สังฆนายกทำแทนก็ได้

มาตรา ๒๐ เมื่อเป็นการจำเป็น สมเด็จพระสังฆราชจะทรงเรียกประชุมวิสามัญสังฆสภาก็ได้

อนึ่ง สมเด็จพระสังฆราชจะทรงเรียกประชุมวิสามัญสังฆสภาเมื่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการร้องขอ

ในการนี้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการลงนามรับสนอง

มาตรา ๒๑ สังฆาณัติย่อมบัญญัติได้ในกรณีดั่งต่อไปนี้

(๑) กำหนดวิธีการปฏิบัติตามพระธรรมวินัย

(๒) กิจการที่มีบทกฎหมายกำหนดให้ทำเป็นสังฆาณัติ

มาตรา ๒๒ สังฆาณัติ กติกาสงฆ์ กฎองค์การ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช กฎกระทรวง ข้อบังคับและระเบียบต้องไม่ขัดกับพระวินัย

สังฆาณัติ จะบัญญัติความผิดและกำหนดทัณฑกรรมแก่บรรพชิตผู้ประพฤติล่วงละเมิดพระวินัยและสังฆาณัติไว้ ให้เป็นโสดหนึ่งต่างหากจากโทษตามพระวินัยก็ได้

มาตรา ๒๓ ทัณฑกรรมที่จะบัญญัติไว้ในสังฆาณัติเกี่ยวด้วยการปฏิบัติล่วงละเมิดพระวินัยและสังฆาณัตินั้น ให้กำหนดได้เจ็ดสถานดังนี้

(๑) ให้สึกและห้ามอุปสมบท

(๒) ให้สึก

(๓) ให้ปัพพาชนียกรรม

(๔) ให้พักหรือเวนคืนตำแหน่งหน้าที่

(๕) ให้กักบริเวณ

(๖) ให้ทำงานภายในวัด

(๗) ให้ทำทัณฑ์บนหรือให้ขอขมาโทษ

มาตรา ๒๔ เมื่อสังฆสภาได้ร่างสังฆาณัติขึ้นสำเร็จแล้ว ให้สังฆนายกนำขึ้นถวายสมเด็จพระสังฆราชเพื่อลงพระนาม และเมื่อได้ประกาศในแถลงการณ์คณะสงฆ์แล้ว ให้ใช้บังคับได้

ถ้าสมเด็จพระสังฆราชไม่ทรงเห็นชอบด้วยร่างสังฆาณัตินั้น จะได้ประทานคืนมายังสังฆสภาภายในสิบห้าวัน นับแต่วันที่สังฆนายกนำขึ้นถวายก็ดี หรือมิได้ประทานคืนมาภายในสิบห้าวันนั้นก็ดี สังฆสภาจะต้องปรึกษากันใหม่ และออกเสียงลงคะแนนลับ ถ้าและสังฆสภาลงมติตามเดิม ให้นำร่างสังฆาณัตินั้นขึ้นถวายอีกครั้งหนึ่ง เมื่อสมเด็จพระสังฆราชมิได้ลงพระนามภายในเจ็ดวันแล้ว ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการพิจารณาดู ถ้าเห็นสมควรก็ให้นำร่างสังฆาณัตินั้นเสนอประธาน

สังฆสภาภายในเจ็ดวัน ในกรณีเช่นนี้ให้ประธานสังฆสภาลงนามประกาศสังฆาณัตินั้นใช้บังคับได้

มาตรา ๒๕ สังฆสภามีอำนาจเลือกสมาชิกสังฆสภาตั้งเป็นคณะกรรมาธิการสามัญ และมีอำนาจเลือกพระภิกษุซึ่งเป็นสมาชิกสังฆสภาหรือมิได้เป็นสมาชิกสังฆสภาก็ตาม ตั้งเป็นคณะกรรมาธิการวิสามัญ เพื่อกระทำกิจการหรือพิจารณาสอบสวนข้อความอันอยู่ในวงงานของสังฆสภา หรือที่เกี่ยวกับการคณะสงฆ์

การประชุมคณะกรรมาธิการ จะต้องมีกรรมาธิการเข้าประชุมไม่ต่ำกว่ากึ่งจำนวน จึงเป็นองค์ประชุมได้

มาตรา ๒๖ สังฆสภามีอำนาจตั้งข้อบังคับการประชุมและการปรึกษาของสังฆสภา เพื่อดำเนินการตามบทแห่งพระราชบัญญัตินี้

มาตรา ๒๗ การโฆษณา ข้อความที่เกี่ยวกับการประชุมสังฆสภาคณะกรรมาธิการสังฆสภา คณะสังฆมนตรีหรือคณะกรรมการที่คณะสังฆมนตรีตั้งขึ้นให้พิจารณาเป็นการลับ จะทำได้ต่อเมื่อได้รับอนุญาตจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

หมวด ๓
คณะสังฆมนตรี

มาตรา ๒๘ สมเด็จพระสังฆราชทรงตั้งคณะสังฆมนตรีขึ้นคณะหนึ่งประกอบด้วยสังฆนายกรูปหนึ่ง และสังฆมนตรีอีกไม่เกินเก้ารูป

ในการตั้งคณะสังฆมนตรี ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้ลงนามรับสนอง

มาตรา ๒๙ สังฆนายกแลสังฆมนตรีอย่างน้อยสี่รูปต้องเลือกจากสมาชิกของสังฆสภา นอกจากนั้นจะเลือกจากพระภิกษุผู้มีความรู้ความชำนาญเป็นพิเศษ แม้มิได้เป็นสมาชิกของสังฆสภาก็ได้

สังฆมนตรีผู้มิได้เป็นสมาชิกสังฆสภา ย่อมมีสิทธิเข้าประชุมและแสดงความเห็นในสังฆสภาได้ แต่ไม่มีสิทธิออกเสียงลงคะแนน

มาตรา ๓๐ สังฆนายกต้องรับผิดชอบในการบริหารคณะสงฆ์ ส่วนสังฆมนตรีผู้ได้รับแต่งตั้งให้บริหารองค์การใด ต้องรับผิดชอบในหน้าที่องค์การนั้น และสังฆมนตรีทุกรูปจะได้รับแต่งตั้งให้บริหารองค์การใดหรือไม่ก็ตาม ต้องรับผิดชอบร่วมกันในกิจการทั่วไปของคณะสังฆมนตรี

มาตรา ๓๑ คณะสังฆมนตรีต้องออกจากหน้าที่บริหารการคณะสงฆ์เมื่อได้รับหน้าที่บริหารการคณะสงฆ์มาเป็นเวลา

ครบสี่ปีแล้ว หรือลาออกทั้งคณะ หรือความเป็นสังฆนายกได้สิ้นสุดลง คณะสังฆมนตรีที่ออกนั้น ต้องอยู่ในตำแหน่งเพื่อดำเนินการต่อไปจนกว่าคณะสังฆมนตรีที่ตั้งขึ้นใหม่จะเข้ารับหน้าที่

นอกจากนี้ ความเป็นสังฆมนตรีจะสิ้นสุดลงเฉพาะรูป เมื่อ

(๑) ถึงมรณภาพ

(๒) พ้นจากความเป็นพระภิกษุ

(๓) ลาออก

(๔) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการถวายความเห็นให้ลาออก

มาตรา ๓๒ สมเด็จพระสังฆราชทรงไว้ซึ่งสิทธิที่จะทรงตรากติกาสงฆ์ตามที่ระบุไว้ในสังฆาณัติ

มาตรา ๓๓ ให้จัดระเบียบบริหารการคณะสงฆ์ส่วนกลางเป็นองค์การต่าง ๆ คือ

(๑) องค์การปกครอง

(๒) องค์การศึกษา

(๓) องค์การเผยแผ่

(๔) องค์การสาธารณูปการ

นอกจากนี้ จะให้มีสังฆาณัติกำหนดให้มีองค์การอื่นเพิ่มขึ้นอีกก็ได้

ทุกองค์การต้องมีสังฆมนตรีรูปหนึ่งเป็นผู้ว่าการบังคับบัญชารับผิดชอบ ถ้าจำเป็นจะมีสังฆมนตรีช่วยว่าการก็ได้

มาตรา ๓๔ ระเบียบบริหารการคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาคให้เป็นตามที่กำหนดไว้ในสังฆาณัติ

มาตรา ๓๕ ให้มีเจ้าคณะตรวจการในภาคต่าง ๆ ตามที่จะมีสังฆาณัติกำหนดไว้

เจ้าคณะตรวจการมีอำนาจหน้าที่ควบคุม สั่งการ และแนะนำชี้แจงกิจการอันเกี่ยวกับการบริหารคณะสงฆ์ ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัย สังฆาณัติ กติกาสงฆ์ กฎองค์การ กฎหมาย ข้อบังคับ และระเบียบ

มาตรา ๓๖ ภายใต้บังคับแห่งมาตรา ๑๒ มาตรา ๒๐ และมาตรา ๒๘ สังฆาณัติ กติกาสงฆ์ และพระบัญชาพระสังฆราช อันเกี่ยวกับการคณะสงฆ์นั้นต้องมีสังฆมนตรีรูปหนึ่งลงนามรับสนอง

มาตรา ๓๗ การแต่งตั้ง ถอดถอน หรือโยกย้ายพระอุปัชฌายะและพระภิกษุ อันเกี่ยวกับตำแหน่งการบริหารการคณะสงฆ์ ให้กระทำตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดไว้ในสังฆาณัติ

หมวด ๔
วัด

มาตรา ๓๘ วัดมีสองอย่าง

(๑) วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแล้ว

(๒) สำนักสงฆ์

มาตรา ๓๙ การสร้าง การตั้ง การรวม การโอน การย้าย และการยุบเลิกวัด ให้เป็นไปตามกฎกระทรวง

การพระราชทานวิสุงคามสีมาให้กระทำโดยพระบรมราชโองการ

มาตรา ๔๐ ที่วัดและที่ซึ่งขึ้นต่อวัด มีดั่งนี้

(๑) ที่วัด คือที่ซึ่งตั้งวัดตลอดจนเขตวัดนั้น

(๒) ที่ธรณีสงฆ์ คือที่ซึ่งเป็นสมบัติของวัด

(๓) ที่กัลปนา คือที่ซึ่งมีผู้อุทิศแต่ผลประโยชน์ให้วัดหรือพระศาสนา

มาตรา ๔๑ ที่วัดและที่ธรณีสงฆ์ จะโอนกรรมสิทธิ์ได้แต่โดยพระราชบัญญัติ

มาตรา ๔๒ วัดหนึ่งให้มีเจ้าอาวาสรูปหนึ่ง และถ้าเป็นการสมควรจะให้มีรองเจ้าอาวาส หรือผู้ช่วยเจ้าอาวาสรูปหนึ่งหรือหลายรูปก็ได้

มาตรา ๔๓ เจ้าอาวาสมีหน้าที่ดังนี้

(๑) บำรุงรักษาจัดการวัด และสมบัติของวัดให้เป็นไปโดยระเบียบเรียบร้อยตามสังฆาณัติ กติกาสงฆ์ กฎองค์การ กฎหมาย ข้อบังคับ และระเบียบ

(๒) ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีถิ่นที่อยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้น ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย สังฆาณัติ กติกาสงฆ์ กฎองค์การ กฎหมาย ข้อบังคับ และระเบียบ

(๓) เป็นธุระในการศึกษาอบรม และสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่บรรพชิตและคฤหัสถ์

(๔) ให้ความสะดวกตามสมควรในการบำเพ็ญกุศล

มาตรา ๔๔ เจ้าอาวาสมีอำนาจ ดั่งนี้

(๑) ห้ามบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ ซึ่งมิได้รับอนุญาตของเจ้าอาวาสเข้าไปอยู่ในวัดนั้น

(๒) ขับไล่บรรพชิตหรือคฤหัสถ์ ซึ่งไม่อยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาสให้ออกจากวัดนั้น

(๓) กระทำทัณฑกรรมแก่บรรพชิตหรือคฤหัสถ์ที่มีถิ่นที่อยู่หรือพำนักอาศัยในวัดนั้น ให้ทำงานภายในวัด หรือให้ทำทัณฑ์บนหรือให้ขอขมาโทษ ในเมื่อบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ในวัดนั้นประพฤติผิดคำสั่งเจ้าอาวาส ซึ่งได้สั่งโดยชอบด้วยพระธรรมวินัย

สังฆาณัติ กติกาสงฆ์ กฎองค์การ กฎหมาย ข้อบังคับ หรือระเบียบ

มาตรา ๔๕ บรรพชิตต้องมีสังกัดอยู่ในวัดใดวัดหนึ่งและมีถิ่นที่อยู่เป็นหลักแหล่ง

หมวด ๔

สาสนสมบัติ

มาตรา ๔๖ สาสนสมบัติแบ่งออกเป็นสองประเภท

(๑) สาสนสมบัติกลาง ได้แก่ทรัพย์สินของพระศาสนาซึ่งยังมิใช่ของวัดใดวัดหนึ่ง

(๒) สาสนสมบัติของวัด ได้แก่ทรัพย์สินของวัดใดวัดหนึ่ง

มาตรา ๔๗ การดูแลรักษาและจัดการสาสนสมบัติกลางให้เป็นอำนาจหน้าที่ของกระทรวงศึกษาธิการ

มาตรา ๔๘ ให้กระทรวงศึกษาธิการจัดทำงบประมาณประจำปีของสาสนสมบัติกลาง เมื่อได้รับความเห็นชอบของคณะสังฆมนตรีแล้วให้กระทรวงศึกษาธิการประกาศใช้งบประมาณนั้นได้

มาตรา ๔๙ สาสนสมบัติของวัดให้เป็นไปตามระเบียบซึ่งกระทรวงศึกษาธิการจะได้ตราไว้ด้วยความเห็นชอบของคณะสังฆมนตรี

หมวด ๖
คณะวินัยธร

มาตรา ๕๐ การพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ ให้เป็นอำนาจและหน้าที่ของคณะวินัยธร

มาตรา ๕๑ ระเบียบการแต่งตั้งคณะวินัยธรก็ดี ระเบียบวิธีพิจารณา วินิจฉัยอธิกรณ์ก็ดี ให้เป็นไปตามสังฆาณัติ

มาตรา ๕๒ คณะวินัยธรย่อมเป็นอิสสระในการพิจารณาวินิจฉัยอธิกรณ์ให้เป็นไปตามพระธรรมวินัยและสังฆาณัติ

หมวด ๗
บทกำหนดโทษ

มาตรา ๕๓ ผู้ใดกระทำการฝ่าฝืนต่อบทบัญญัติมาตรา ๒๗ มีความผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินสามเดือน

มาตรา ๕๔ ผู้ใด

(๑) มิได้รับบรรพชาอุปสมบทโดยชอบด้วยพระธรรมวินัย แต่บังอาจแต่งกายเลียนแบบบรรพชิต

(๒)หมดสิทธิที่จะได้รับบรรพชาอุปสมบท แต่มารับบรรพชาอุปสมบทโดยปิดบังความจริง

(๓) ต้องปาราชิกแล้ว ไม่สละการแต่งกายอย่างเพศบรรพชิต

(๔) ต้องคำวินิจฉัยที่สุดให้สึกแล้วไม่สึก

มีความผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหกเดือน

มาตรา ๕๕ ผู้ใดใส่ความคณะสงฆ์ไทย หรือพระภิกษุสงฆ์คณะใดคณะหนึ่ง อันอาจก่อให้เกิดความเสื่อมเสียหรือความแตกแยกมีความผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งปี

มาตรา ๕๖ ไวยาวัจจกรผู้ใด กระทำการทุจริตต่อหน้าที่มีความผิดต้องระวางโทษฐานเจ้าพนักงานใช้อำนาจและตำแหน่งหน้าที่ในทางทุจริตตามกฎหมายลักษณะอาญา

หมวด ๘

บทเบ็ดเตล็ด

มาตรา ๕๗ พระภิกษุซึ่งได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งตามบทแห่งพระราชบัญญัตินี้ ให้ถือว่าเป็นเจ้าพนักงานตามกฎหมายลักษณะอาญา

มาตรา ๕๘ การปกครองคณะสงฆ์อื่นนอกจากคณะสงฆ์ไทย ให้เป็นไปตามกฎกระทรวง

มาตรา ๕๙ ให้กรมการสาสนาทำหน้าที่สำนักงานเลขาธิการสังฆสภาและสำนักงานเลขาธิการคณะสังฆมนตรี เพื่อการนี้ให้มีสิทธิเสนอคำชี้แจงในคณะสังฆมนตรี

บทเฉพาะกาล

มาตรา ๖๐ ก่อนที่จะได้ทำสังคายนาพระธรรมวินัย ให้ครบถ้วนแต่อย่างช้าไม่เกินแปดปี นับแต่วันใช้พระราชบัญญัตินี้ ห้ามมิให้ออกสังฆาณัติ กติกาสงฆ์ พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช กฎกระทรวงหรือระเบียบใด ที่จะบังคับให้ต้องเปลี่ยนลัทธิอันได้นิยมนับถือ และปฏิบัติกันมาเป็นเวลาช้านานแล้ว

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ
พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี

(จากราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๘ ตอนที่ ๗๒ วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๔๘๔)

๑๒

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทว)

ISBN 974-580-848-2